

**S V L TAATS ZL K BA LAMINDA V CDAN RET
TÜRK YE ÖRNE**

**Orhan ASLAN
103612002**

**STANBUL B LG ÜN VERS TES
SOSYAL B L MLER ENST TÜSÜ
HUKUK YÜKSEK L SANS PROGRAMI
(NSAN HAKLARI HUKUKU)**

Doç. Dr. Semra SOMERSAN

2008

S V L TAATS ZL K BA LAMINDA V CDAN RET
TÜRK YE ÖRNE

CONSCIOUS OBJECTION IN THE CONTEXT OF CIVIL DISOBEDIENCE
THE CASE OF TURKEY

Orhan ASLAN
103612002

Doç. Dr. Semra SOMERSAN :

Prof. Dr. Niyazi ÖKTEM :

Doç. Dr. Sibel NCEO LU :

Tezin Onaylandı 1 Tarih :

Toplam Sayfa Sayısı : 103

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Sivil itaatsizlik
- 2) Vicdani ret
- 3) Direnme
- 4) Vicdani retçi
- 5) iddetsizlik

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Civil disobedience
- 2) Conscious objection
- 3) Resistance
- 4) Conscious objector
- 5) Nonviolentness

ÖZET

Baskıya karşı direnmenin, ıddeti amaçlamayan, kamuya açık bir tarzda gerçekleştirilen ve yasaya aykırı bir türü olan sivil itaatsizlik, insan haklarının iktidarlar tarafından ihlal edilmesine karşı etkin ve önemli bir edimdir. ıddeti amaçlamaması ve kamuya açık bir edim olması, sivil itaatsizliği diğer direnme şekillerinden ayırır. Vicdani ret ise temelde zorunlu askerli e, geniş anlamda sava a ve öldürmeye karşı bir tutum olarak sivil itaatsizlikle benzerliklere sahiptir. Nitekim vicdani reddin de sivil itaatsizlik gibi ıddeti amaçlamayan, aleni olan, yasaya aykırı bir edim olduğu ileri sürülebilir. Bu çalışmanın amacı da vicdani ret edimini sivil itaatsizlik bağlamında ve özellikle Türkiye'deki durumu dikkate alarak irdelenmesidir. Bu kapsamda öncelikle baskıya karşı direnme hakkı ele alınarak, buradan hareketle sivil itaatsizlik olgusu incelenmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ise vicdani ret konusu ele alınmakta ve vicdani ret olgusunun Türkiye'deki durumu vicdani retçilerin görüşlerine de yer verilmek suretiyle açıklanmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde vicdani ret ile sivil itaatsizlik olguları arasındaki benzerlikler irdelenmektedir.

ABSTRACT

Civil disobedience as a nonviolent, public and illegal form of resistance against oppression, is an effective and significant form of action against the violation of human rights by governments. It is distinguished from other forms of resistance in its nonviolent and public character. Conscious objection, in turn, as an attitude against war and killing in general and conscription system in particular, has some similarities with civil disobedience. For it can also be claimed that, just like civil disobedience, conscious objection is a nonviolent, public and illegal act. This thesis, accordingly, aims to scrutinize conscious objection in the context of civil disobedience, especially taking into consideration the case of Turkey. In this context, first, the right to resist against oppression is examined, and in light of this examination the act of civil disobedience is analyzed. In the following sections of the thesis, conscious objection is conceptually studied, and an attempt to explicate the current situation in Turkey about conscious objection is made with reference to the views of Turkish conscious objectors. In the conclusion part of the thesis, the affinities between conscious objection and civil disobedience is analyzed.

Ç NDEK LER

KISALTMALAR.....v

G R 1

B R NC BÖLÜM BASKIYA KAR I D RENME HAKKI

I. Baskıya Kar ı Direnme Hakkının Teorik ve Tarihsel Temelleri..... 6
II. Pozitif Hukuk Metinlerinde Baskıya Kar ı Direnme Hakkı.....11

K NC BÖLÜM S V L TAATS ZL K

I. Sivil taatsizli in Dilsel Çözümlemesi, Tanım Çerçevesi ve Unsurları.....14
A- Dilsel Çözümleme.....14
B- Sivil taatsizli in Tanım Çerçevesi ve Unsurları.....16
1. Tanım Çerçevesi.....16
2. Sivil taatsizli in Unsurları.....22
a) Yasaya Aykırılık.....23
b) iddetsizlik.....24
c) Kamuya Açıklık (Aleniyet).....26
ç) Hukuk Devleti desiyile Çeli meyen Siyasal-Ahlaksal Güdülenme.....27
d) Haksızlı ın A ır Olması ve Bütün Yasal Yollara Ba vurulmu Olması.....28
e) Yaptırıma Katılma/Katlanma Tutumu.....28
II. Sivil taatsizli in Tarihsel Perspektifi ve Öncüleri..... 33
A- Sokrates.....33
B- Henry David Thoreau.....35
C- Mahatma Gandhi.....37
III. Sivil taatsizlik Olgusunun De erlendirilmesi.....47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM V CDAN RET

I. Vicdani Reddin Tanım Yelpazesi ve Temelleri.....49
II. Dünyada Vicdani Ret Hareketleri.....54
III. nsan Hakları Hukuku Ba lamında Vicdani Ret Olgusu.....64
IV. Vicdani Ret Hareketleri: Türkiye Örne i.....70
A- Türkiye’de Vicdani Ret Hareketleri Tarihi70
B- Pozitif Yasal Düzenlemeler Ba lamında Türkiye’de Vicdani Ret.....77
C- Türkiye’de Vicdani Retçiler.....83
SONUÇ.....89
EKLER (Vicdani Retçilerle Yapılan Görü me Notları).....97
KAYNAKÇA.....104

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

bkz. : Bakınız

b.y. : Bulundu u Yayın

C. : Cilt

çev. : Çeviren

der. : Derleyen

dn. : Dipnot

ed. (edited) : Düzenleyen

haz. : Hazırlayan

H.F.S.A. : Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi

.Ü.H.F.M. : stanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası

Kr . : Kar ıla tırınız

s. : Sayfa

S. : Sayı

vd. : Ve devamı

vs. : Ve saire

vol.(volume) : Cilt.

Y. : Yıl

Yay. : Yayınları

G R

Bir yasanın veya anayasa ilkesinin toplumun ihtiyacını kar ılamakta yetersiz kalması veya yasaları uygulayanların yasayı, yasanın amacına aykırı dü ecek ekilde veya anayasal ilkelere aykırı bir ekilde uygulayarak haksızlıklara neden olması halinde, ortaya çıkan durum yasal yollardan çözülemiyorsa, buna kar ı direnmek gerekir. Direnme, bir hak olarak, ilk ça dan bu yana kabul görmektedir. Baskıcı ve keyfi yönetimlere kar ı birey ve birey gruplarının direnme hakkına sahip oldu u anlayı ı zaman içinde gittikçe önem kazanmaya ba lamı , pozitif yasal metinlerde yerini bulmu tur. Bir toplumda yönetici sıfatını haiz olanların bu sıfatı elde etme ekilleri direnme hakkı konusunda önem arz etmektedir. lerideki bölümlerde de açıklandı ı üzere, direnme hakkı konusunda bazı dü ünürler, yasal yollardan seçilerek iktidarı elde eden yöneticilere kar ı, baskıcı ve keyfi bir yönetim sergilese dahi, direnilmesini kabul etmemektedir. Çünkü toplum, bu ki iyi yönetici olarak kendisi seçmi ve onun yönetimine me ruluk kazandırmı tır. Bazı dü ünürler ise yasalara uygun bir seçimle iktidarı elde eden yöneticinin dahi baskıcı ve keyfi uygulamalarına kar ı birey ve birey gruplarının direnme hakkının oldu unu kabul etmektedir. Di er taraftan, toplumun seçimle veya sözleşmeyle iktidarı devretmedi i, yönetimi gayrime ru bir ekilde zorbalıkla elde eden yöneticilere kar ı direnme hakkının var oldu unu, birçok dü ünür kabul etmekle birlikte; böyle bir yöneticinin, baskıcı ve keyfi bir yönetim sergilememesi halinde ona kar ı da itaat edilmesi, direnilmemesi gerekti ini kabul edenler de vardır.

Direnmenin ne ekilde olması gerekti i konusunda bir fikir birli i mevcut de ildir. Bu konudaki dü ünceler bireyden bireye ve zamandan zamana farklılıklar barındırır. Zaman içerisinde direnmenin nasıl olması gerekti i konusundaki anlayı de i me u ramı tır. Önceleri zorba yöneticiye kar ı direnme hakkının yeri geldi inde o yöneticiyi öldürme hakkını da barındırdı ı kabul edilmekte iken, zamanla yöneticinin öldürülmesinin bu hak dâhilinde oldu u anlayı ı etkisini kaybetmi tir. Direnme iddete ba vurarak gerçekte tirilebilecek oldu u gibi, silahsız ve iddeti amaçlamayan direnme ekilleri de kabul görmektedir. Toplumsal barı ı bozmadan, keyfi ve baskıcı yönetime kar ı direnmenin yolunun, iddeti amaçlamayan, zorunlu olarak iddet içerse dahi bu iddetin boyutunun toplumun bireylerine zarar vermeyecek nitelikte oldu u bir direnme modelini hak olarak tesis etmekten geçti i söylenebilir. Bu direni in toplumun di er bireylerine zarar vermemesi ve

olumlu sonuçlar do urmak adına kamuya bir ça rı barındırması gerekir. te tam da bu noktada, yasaya aykırı, iddeti amaçlamayan, kamuya açık olarak gerçekleştirilen ve toplumun di er bireylerini de haksızlıklara kar ı direnmeye davet eden sivil itaatsizlik ediminin, söz konusu yasal yetersizlik ve uyumsuzluklardan kaynaklanan sorunların ve haksızlıkların çözümü ve giderimi konusunda önemli bir i leve sahip oldu u söylenebilir.

Sivil itaatsizlik kavramı 20.yy'ın sonlarına do ru, özellikle Avrupa'da, gittikçe önem kazanmı ve yo un tartışmalara konu olmu tur. Son yıllarda Türkiye'de de örneklerine rastladığımız ve tartışma konusu olmaya ba layan sivil itaatsizlik, iddet içermeyen, aleni olan, ortak bir adalet anlayı ına dayanan yasadı ı bir politik edimdir.

Özellikle Amerika Birle ik Devletleri'nde (ABD) olmak üzere Batı'da oldukça de er verilen ve birçok kitaba ve makaleye konu olan sivil itaatsizlik olgusu son yıllara gelene kadar toplumumuzun yeterince a ina oldu u bir kavram de ildi. Ancak son yıllarda sivil itaatsizlik eylemlerinin artması, bu alanda yapılan önemli çalı malar, konferanslar, yazılan makaleler ve kitapların sayısının gün geçtikçe artması bu olgunun ülkemizde de artık gündemde oldu unu göstermektedir.

Kökenleri çok eskilere dayanmakla birlikte 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren Batı'da pratikte ve teoride etkisini göstermeye ba layan sivil itaatsizlik, Gandhi'nin ve yanda larının ba arılı eylemleri sayesinde bütün dünyada ilgi görmü tür. iddete ba vurmadan baskıya ve haksızlıklara kar ı çıkmanın mümkün oldu unu açık ekilde göstermi tir. Yasanın toplumu itaate zorladı ı gerçe i dikkate alındı ında haksız bir yasaya veya yasayı uygulayanların kanunsuz i lemlerinden do an haksızlıklara kar ı, haksızlıkları giderme ve haksız yasaları dönü türme adına, mevcut düzeni bozmadan nasıl direnilmelidir? Bu soruya verilebilecek en iyi ve kabul edilebilir yanıtlardan birinin sivil itaatsizlik oldu u söylenebilir.

Literatürde birbirinden farklı sivil itaatsizlik tanımları ve anlayı ları var oldu undan hangi eylemlerin sivil itaatsizlik sayılması hangilerinin sayılmaması gerekti i

konusunda tam bir fikir birli i oldu u söylenemez. Ancak genel kabul gören sivil itaatsizlik anlayı nda, sivil itaatsizli in, iddet içermeyen, aleni olan, ortak bir adalet anlayı na dayanan yasadı ı bir politik edim oldu u söylenebilir. Bu niteliklere sahip bir direni in kamuoyunu olumlu yönde etkileyerek haksızlıkları bertaraf etmede ve haksız yasaları dönü türmede ba arılı sonuçlar do urabilece i 20.yy'daki örnekleriyle sabittir.

Vicdani ret kavramı da, sivil itaatsizlik kavramı gibi 20.yy'ın sonlarında politik, hukuki ve kültürel düzlemlerde etkisini artırmı ve pozitif yasal metinlerde yerini bulmaya ba lamı tır. Tarihsel süreçte önceleri dini nedenlere dayanan vicdani ret olgusu, zamanla politik ve etik nedenlere de dayandırılmaya ba lanmı tır. Bunun en önemli nedeni zorunlu askerlik sisteminin kabul edilmesidir. Zorunlu askerli in kabulü ile birlikte vicdani ret daha seküler bir hal almaya ba lamı tır. Günümüzde bazı ulusal yasalarda ve insan haklarına dair uluslararası belge ve sözleşmelerde vicdani ret bir hak olarak ele alınmaktadır. Özellikle Avrupa Birli i (AB) çatısı altındaki ülkelerin önemli bir kısmında zorunlu askerlik kaldırılarak profesyonel orduya geçilmi tir. Zorunlu askerli in devam etti i AB ülkelerinde ise vicdani ret olgusuna yasalarda yer verilerek vicdani retçiler alternatif hizmet sistemi mevcuttur. Zorunlu askerli in kaldırıldı ı ülkelerde vicdani ret olgusu önemini kaybetmektedir. Çünkü vicdani ret temelde zorunlu askerlik hizmetine kar ı bir duru u temsil etmektedir. Bu nedenle profesyonel orduya geçen ülkelerde vicdani retçi gruplar güç aldıkları dayanaklarını kaybetmekte ve da ılma sürecine girmektedir.

Türkiye'de vicdani ret hareketleri bugüne kadar önemli bir yo unluk ve destek kazanamamı sa da, yava yava gündemde yer almaya ba lamı tır. Vicdani reddin, bir hak olarak, pozitif yasal düzenlemelerde yer alması veya almaması konusunda, özellikle vicdani retçiler arasında, sınırlı boyutlarda da olsa birtakım tartı malar mevcuttur. Vicdani retçiler için zorunlu askerlik yerine alternatif hizmet seçene inin kabul edilmesini savunanlara göre, vicdani reddin yasala ması gerekmektedir. Ancak zorunlu askerli e kar ı oldukları gibi, sava a ve öldürmeye kar ı bir duru u sergileyen total retçi gruplar açısından önemli olan, vicdani retçilerin, vicdani reddin yasalla ması sürecinde karar alma mekanizmasına katılma imkânına ve hakkına sahip olmasıdır. Bu katılmanın, vicdani ret konusunda yapılacak bir yasal düzenlemenin olu turulması esnasında, vicdani retçilerin görü lerine de ba vurulması ile sa lanabilece i söylenebilir. Total retçilere göre, karar alma mekanizmasına katılma imkân

ve hakkına sahip olmadıkları bir yasama süreci me ru bir süreç olmayıp, böyle bir sürecin do urdu u yasa da olumlu bir adım de ildir. Vicdani retçilerin bir kısmı bu yönde dü ünmele birlikte, vicdani reddin yasalla ması halinde askerlik hizmetinin de me ruluk kazanaca ma dair endi e duymaktadır.

Vicdani reddin, hukuk devletinin temel hak ve özgürlükleri ba lamında dayanaklara sahip oldu unu söyleyebiliriz. Nitekim bu çalı ma kapsamında da incelenece i üzere vicdani ret bazı uluslararası belgelerde ve metinlerde “dü ünçe, vicdan ve din hürriyeti” kapsamında ele alınmaktadır. Sava a ve öldürmeye kar ı bir tutum olarak ele alındı ında, vicdani ret ya am hakkıyla da ili kilidir. Ayrıca vicdani reddi irade ve hareket özgürlü ü kapsamında ele almak da mümkündür.

Bu çalı manın amacı, gittikçe de er kazanan vicdani ret olgusunun bir sivil itaatsizlik örne i olarak ele alınmasının mümkün olup olmadı nı özellikle Türkiye örne i üzerinden tartı maktır. Bunun için öncelikle baskıya kar ı direnme konusunun irdelenmesi gerekti i kanısındayım. Sivil itaatsizlik olgusunun tarihsel geli imi dinamiklerini baskıya kar ı direnmenin tarihsel geli iminden uzak tutulamaz. Çünkü sivil itaatsizli in, baskıya kar ı direnmenin iddetsiz bir ekli oldu u söylenebilir. Bu çerçeveden bakıldı ında, vicdani reddin bir sivil itaatsizlik örne i olup olmadı ı yönündeki tartı mada da baskıya kar ı direnme olgusu önem kazanmaktadır.

Vicdani reddi, kamuya açık (aleni), vicdani olarak, özellikle zorunlu askerlik konusundaki hükümet politikasını ve yasal düzenlemeleri protesto etmeyi ve dönü türmeyi amaçlayan, politik, dini veya etik temelli bir motivasyonla gerçekleştirilen kamuya ça rı niteli i barındıran ve bu ça rı ile birlikte bireysel bir hareket olmaktan uzakla arak, toplumsal bir dönü üm sa layan, iddetsiz bir eylem olarak nitelersek sivil itaatsizlik olgusuyla benzerliklere sahip oldu unu söyleyebiliriz. Üzerinde tam bir fikirbirli i sa lanmı ortak bir sivil itaatsizlik tanımı mevcut olmadı ı gibi, ortak bir vicdani ret tanımı da literatürde mevcut de ildir. Ancak her iki kavramın özellikle iddet içermemek, kamuya açıklık, kamuya bir ça rı i levine sahip olmak ve yasadı ı bir protesto türü olmak ekinde sayabilece imiz nitelikleri olmak üzere, genel kabul gören nitelikleri ba lamında, bu kavramlar benzerdir. Bu

benzerli in, vicdani ret kavramını bir sivil itaatsizlik örne i olarak de erlendirmeyi olanaklı kıldı nı söylemek mümkündür.

Bu ba lamda, bu çalı manın birinci bölümünde baskıya kar ı direnme hakkı ele alınacaktır. Bölüm kapsamında ise ilk olarak baskıya kar ı direnme hakkının tarihsel geli imi ve teorik temelleri ele alınacak, daha sonra bu hakkın pozitif hukuk metinlerinde nasıl ele alındı ı açıklanacaktır.

İkinci bölümde sivil itaatsizlik olgusu ele alınacaktır. Bu bölümde, çalı manın kapsamının el verdi i ölçüde, sivil itaatsizlik olgusunun dilsel çözümlemesi, tanım çerçevesi ve unsurları, tarihsel geli imi, öncülerinin eylemleri, dü ünceleri ve ya amları üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde öncelikle vicdani ret kavramının tanım yelpazesi, temelleri ve unsurları ele alınacaktır. Daha sonra dünyada vicdani ret hareketlerinin tarihsel geli im süreci ve ba ta Avrupa'da olmak üzere günümüzde vicdani ret konusunda gelinen son durum açıklanmaya çalı ılacaktır. Bu bölümün son kısmında ise, vicdani ret kavramının uluslararası belge ve kararlardaki yeri, insan hakları hukuku ba lamında irdelenecektir.

Çalı manın dördüncü bölümünde ise, Türkiye'de vicdani ret hareketleri tarihsel ve dü ünsel ba lamda ele alınıp, özellikle vicdani retçilerin yargılanma süreçlerinin pozitif hukuk ba lamında yasallık ilkesiyle uyum içinde olmadı ı ve bu ba lamda bir hukuki bo lu un varlı ı ortaya konmaya çalı ılacaktır. Ayrıca vicdani retçilerle yaptı ım söyle yilerden elde etti im notlara da bu bölümde kısmen yer verece im.

Çalı manın sonuç kısmında vicdani ret olgusunun bir sivil itaatsizlik örne i olarak de erlendirilip de erlendirilemeyece i irdelenecektir.

B R N C BÖLÜM

BASKIYA KAR I D RENME HAKKI

I. Baskıya Kar ı Direnme Hakkının Teorik ve Tarihsel Temelleri

Direnmenin tarihi iktidar olgusunun ortaya çıkı na kadar geriye götürülebilir. İlkça dan bu yana baskıcı ve keyfi yönetime kar ı birey ve birey gruplarının direnme hakkına sahip oldu u kabul edilmektedir. İlkça dü ünürlerinden Konfüçyüs, güven ve ahlak esasına dayanmayan bir hükümete kar ı halkın direnme hakkının oldu unu ileri sürer.¹ Direnme hakkının ele alındı ı ilk metinlere Antik Yunan'da rastlanmaktadır.

Ortaça 'da Hıristiyanlı ın Avrupa'da yayılmasıyla birlikte direnme hakkı daha çok ele alınmaya ba lanır. “*Hıristiyanlık teolojisi zalim hükümdarlara kar ı direnme hakkını bir silah olarak kullanmaya*”² ba lar. XII. yüzyıl dü ünürlerinden Salisbury of John, zalimlerin katlinin, yasaya uygun ve anl ı bir hareket oldu unu öne sürer.³

Bütün ahlak kurallarının temelini Tanrının özgür istenci olarak kabul eden⁴ XIV. yüzyıl dü ünürlerinden Ockham'lı William, yönetilenlerin her konuda krala itaat etmek zorunda olmadı nı öne sürer.

Saint Thomas Aquinas (Akinolu Thomas), Rönesans'ın do umunu hazırlayanlardan olup, Aristoteles'in dü üncelerini yeniden ele alarak kiliseye maleder⁵. “*Summa Theologia*” isimli eserinde do al hukuku insanın amaç ve do asını açıklayan bir yöntem olarak ele alan St. Thomas, ilahi akılı do ru ve mantıklı olan olarak kabul eder ve buradan hareketle akla ba lı dört yasa oldu unu ileri sürer: *Lex aeterna* (ebedi yasalar) ilahi düzenin yasaları olup, bunları insan akılı algılayamaz; bu yasalar, sadece Tanrının iradesine

¹ Ni ancı, ükrü, “**Sivil taatsizlik**”, Okumu Adam Yay., stanbul, Mart 2003, s.28

² Ni ancı, ükrü, **a.g.e.**, s.43

³ Ni ancı, ükrü, **a.g.e.**, s.43-44

⁴ Gökberk, Macit, “**Felsefe Tarihi**”, Remzi Kitabevi, 12. Basım, stanbul, Kasım 2000, s.156

⁵ Öktem, Niyazi, “**Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi**”, Beta Basım Yayım Da ıtım, 4. Bası, stanbul, Ocak 1988, s.123

ba lıdır. İkinci olarak, *Lex divina* (ilahi yasalar), *Lex aeterna*'nın dinsel mahiyette olan kısmı olup sadece din adamları tarafından algılanabilir. *Lex divina*'ya bireylerin ve devletin uyması zorunludur. Direnme hakkı konusunda bu yasalar önem arz etmektedir. Çünkü *Lex divina*'ya devlet uymazsa, ona karşı direnme me rudur. Üçüncü olarak, *Lex naturalis* (do al yasalar), insan aklının algılayabilece i ve insanlara toplumsal hayatta yol gösteren yasalardır. Son olarak, *Lex Humana* (insan yasaları) ise insanlar tarafından oluşturulan, emir ve yasaklar ihtiva eden yasalardır.⁶

Lex humana, *Lex naturalis*'e aykırı olsa dahi, insanlar düzenin korunması adına ona uyacaklardır. Ama *Lex divina*'ya aykırı bir tutum söz konusu ise ona karşı direnme me rudur. Devlet, Kilise'nin ilkelerine aykırı davrandı ı takdirde, halk isyan edebilecektir⁷. Direnme pasif olmak ko ulu ile me rulu unu yitiren yöneticiye karşı da halkın sahip oldu u do al bir haktır. Dolayısı ile bu öngörülen düzen, direnme hakkını kabul eden bir düzendir⁸.

Bir Rönesans hümanisti olan ve insan do asının özgürlük oldu unu dü ünlen Etienne Boetie direnme hakkının varlı mını kabul eden dü ünürlerdendir. Boetie, tirana boyun e en insanların ona destek olmaktan vazgeçmeleri halinde, tiranın, altından kaidesi çekilen bir sütun gibi yıkılacağını belirtir.⁹ Ortaça dü ünülerinden olan ve dünyevi otorite yerine, Tanrısal otoriteye itaat edilmesi gerekti ini dü ünlen Theodere Beze, me ru olmayan yollarla iktidarı gasp eden yöneticilere ve me ru ekilde iktidara gelmekle beraber, yetkilerini kötüye kullanan yöneticilere karşı direnme hakkının varlı mını kabul etmektedir.¹⁰

John Locke'a göre özgürlük, devletin me ruluk ölçütüdür. Ki inin yargılama hakkını topluma devretmi olmas, kendi özgürlü ünden vazgeçti i anlamına gelmemektedir. Ki inin özgürlük alanı devletin tasarrufunda de ildir. Devletin, ki inin özgürlü üne ve

⁶ Öktem, Niyazi, "**Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi**", s.123 vd.

⁷ Öktem, Niyazi, **a.g.e.**, s. 125

⁸ Öktem, Niyazi, **a.g.e.**, s.126

⁹ Göze, Ayferi, "**Onaltıncı Yüzyıl Dü ünülerinde Baskıya Kar ı Direnme**", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XXXIV, S.1-4, 1969, s.250

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ni ancı, ükrü, **a.g.e.**, s.48-51

mallarına el atması halinde, ki i de, devlete kar ı direnme hakkına sahiptir¹¹. Locke, siyasi sözleşme görüşünün savunucularındandır. Siyasi sözleşme dü üncesinde, fertler, hak ve özgürlüklerine yapılan saldırıları önlemek, saldırganları yargılamak ve cezalandırmak yetkilerini siyasi sözleşme ile iktidara devrederek hak ve özgürlüklerini güvenlik altına almı lardır. Locke'a göre, yöneticiler yetkilerini bu siyasi sözleşme almı lardır. Bu yetkilerin verili amacı fertlerin hak ve özgürlüklerinin korunması oldu undan yöneticiler tarafından bu yetkinin kötüye kullanılması halinde fertlerin aslen sahip oldukları egemenlik haklarını geri alma imkânları vardır. Bu da direnme hakkının varlı ına i aret etmektedir.¹² Görülüyor ki, Locke direnme hakkını tanımaktadır. Özgürlük sa lamayan devlet, me rulu unu yitirece inden ona kar ı direnmek me rudur. Locke özgürlü ü, yasaya de il, insan onuruna dayandırır.¹³

Niyazi Öktem, Locke'un sisteminin yetersiz yanının, mülkiyeti asli özgürlük olarak kabul etmesi oldu unu belirtmektedir.¹⁴ Locke'a göre mülkiyet eme e dayandı ı için, vazgeçilmez do al bir haktır. Toplumsal yasalar, devlet, yöneticiler mülkiyetin korunması için birer araçtır. Fakat “ne kadar mülkiyetin vazgeçilmez nitelik ta ıdı ı” sorusuna, Locke'un cevabı mülk edinmenin, birikim yapmanın sınırsız oldu u eklindedir¹⁵. Sorun da, tam bu noktada ortaya çıkmaktadır: Locke'a göre mülkiyetin sınırları vardır. Herkes eme iyle elde etti i ürünlere ve arta kalan ürünlerdense ihtiyacı kadarına sahip olabilir. Locke, bu sınırlamaları belirtmesine ra men, birikimin sınırsız oldu unu söyleyerek bir çeli ki yaratmaktadır. Siyasal bilimci İlay Sunar, Locke'un kendi koydu u sınırları kendisinin ortadan kaldırdı ını ve ona göre toplumsal ya amın temelinin, mülkiyet ve do al ihtiyaçlar de il, insan do ası oldu unu ileri sürmektedir.¹⁶

¹¹ Öktem, Niyazi, **a.g.e.**, s.141

¹² Göze, Ayferi, “**Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl Dü ünürlerinde Baskıya Kar ı Direnme**”, stanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XXXV, S.1-4, 1970, s.61

¹³ Öktem, Niyazi, **a.g.e.**, s.142

¹⁴ Öktem, Niyazi, **a.g.e.**, s.142

¹⁵ Sunar, İlay, “**Dü ün ve Toplum**”, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s.93

¹⁶ Sunar, İlay, **a.g.e.**, s.95

Locke, yöneticileri ikiye ayırarak direnme hususunu ele alır¹⁷: Toplumda yöneticilerin ne ekilde iktidara geleceklerini belirten kaidelere aykırı bir ekilde iktidarı elde eden yönetici me ru yönetici olmayıp, iktidarı da gayrime rudur. Fertlerin bu kimseye itaat etmemesi, direnmesi gerekir. Yönetici iktidarı, anılı kurallara uygun bir ekilde elde etmi olsa dahi, iktidarı kanunlara aykırı ekilde keyfi ve baskıcı bir ekilde kullanırsa, fertlerin ona kar ı da direnmeye hakları vardır. Bu direnme me rudur. Di er dü ünürlerden farklı olarak Locke, sadece yürütme organına de il, baskıcı ve keyfi yönetim kuran yasama organına kar ı da direnme hakkı tanımaktadır.¹⁸

Öktem, Locke'un mülkiyete verdi i önemin, asıl amacının sınıfsal oldu unu kanıtladı nı belirtmektedir. Ona göre, Locke'un mülkiyet hakkının engellenmesini direnme hakkıyla tepkilendirmesi, Karl Marx'la aralarında olan görü birli inin kanıtıdır: “*Marx proleteryanın çıkarları u runa devrime ba vururken, Locke burjuvazinin çıkarları engellenince direnmeyi ve iktidarı devirmeyi me ru kabul etmektedir.*”¹⁹

Yöneticilerin görevinin, kamu yararını gerçekle tirmek oldu unu söyleyen Baron de Pufendorf, bu görevin a ır bir görev oldu unu, bu nedenle halkın, yöneticilerin yaptı ı ufak tefek haksızlıklara katlanması gerekti ini savunur. XVII. Yüzyıl dü ünürlerinden olan Pufendorf, bunu savunmakla birlikte, iktidarı zorla ele geçiren biri, gayrime ru iktidarını sonradan fertlerle bir sözleşme yaparak veya böyle bir sözleşme olmasa da iktidarını uzun bir süre ihtilafsız ve nizasız bir ekilde sürdürerek iktidarına me ruluk kazandıramamı sa, ona kar ı fertlerin ayaklanarak direnmesinin suç sayılmaması gerekti ini ileri sürmektedir.²⁰

XVII. yüzyıl dü ünürlerinden Hugues Grotius, iktidarı haksız yere sırf kuvvet kullanarak ele geçiren bir zorba yöneticiye kar ı direnme hakkının varlı nı kabul etmektedir. Grotius, böyle bir yöneticiye kar ı dü mana yapılan muamelenin yapılabilece ini, hatta bu yöneticinin öldürülebilece ini söyler. Ancak, zorba yöneticiye kar ı direnme hakkının sahibi

¹⁷ Göze, Ayferi, “Onyedi ve Onsekizinci Yüzyıl Dü ünürlerinde Baskıya Kar ı Direnme”, s.61-62

¹⁸ Göze, Ayferi, “Onyedi ve Onsekizinci Yüzyıl Dü ünürlerinde Baskıya Kar ı Direnme”, s.62

¹⁹ Öktem, Niyazi, a.g.e., s.142-143

²⁰ Göze, Ayferi, “Onyedi ve Onsekizinci Yüzyıl Dü ünürlerinde Baskıya Kar ı Direnme”, s.54-57

tek başına bireyler değildir. Bireylerin zorba yöneticiye karşı direnebilmesi için zorba yönetici tarafından iktidardan uzaklaştırılan iktidarın me ru sahibinin açık ve kesin iste inin olması gerekmektedir. İktidarın me ru sahibi, zorba yöneticiye karşı direnme hakkını kullanmak istemezse, bireyler direni te bulunamaz.²¹

Kant, direnmeyi en büyük suç olarak görür. Çünkü ona göre sosyal sözleşme aklın buyru u oldu u için adildir. Adil olmayan bir sosyal sözleşme olamayacağına göre direnme hakkı da yoktur. Direnme aklın ürünü olan sözleşmeyi yok etmeye yöneldi inden suçtur. Yöneticiler de sosyal sözleşmeye uymalıdır. Sözleşmeye uymayan yöneticiler için herhangi bir yaptırım öngörmeyen Kant, halkın, yöneticileri ancak ölçülü bir şekilde ele tirebilece ini, onlara karşı direni te bulunulmaması gerekti ini savunur.²² Aynı şekilde J. J. Rousseau da Kant'ın dü üncelerine benzer bir şekilde vatanda lara direnme hakkı tanımamaktadır. Ona göre, yasalarda kendi özgür iradesiyle kar ıla an birey, dışal bir cebre boyun e memektedir. Bu nedenle de bireylerin veya birey topluluklarının direnme hakkı yoktur.²³

Hukukun objektif sosyal gerçeklik içinde ele alınması gerekti ini savunan hukukçu-yazar Leon Duguit, yürütme erkinin faaliyetlerinin hukuksal anlamda sınırlandırılması gere ine i aret ederek, yönetenlerin edimlerinin me ru bir tasarruf olarak kabul edilmesini, toplumsal ilikilerden doğan objektif hak kaidelerine uygun olması artına ba lar. Yönetilenlerin itaat görevi ve zorunlulu u bu uygunlu un varlığına ba lıdır. Böyle bir uygunluk mevcut değilse itaat görevi ve zorunlulu u da yoktur.²⁴ Objektif hak kaidelerine aykırı hareket eden bir hükümet me rulu nu yitirir ve böyle bir hükümeti kuvvet kullanarak devirmek me ru bir haktır. Duguit, bu dü ünceleri ile direnme hakkını tanımaktadır.

²¹ Göze, Ayferi, “Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl Dü ünürlerinde Baskıya Kar ı Direnme”, s.53-54

²² Öktem, Niyazi, **a.g.e.**, s.151

²³ Ni ancı, İkrü, **a.g.e.**, s.97-98

²⁴ Sevi , V. Re it, “Leon Duguit’ye Göre Hukuk Kaidesi” İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XV, s.348

Direnme hakkının tarihsel gelişiminde şekillenen teorik temelleri doğrultusunda bu hak, pozitif hukuk metinlerinde de yer almıştır. İmdi pozitif hukuk metinlerinde baskıya karşı direnme hakkının nasıl ele alındığını incelemeye çalışabiliriz.

II. Pozitif Hukuk Metinlerinde Baskıya Karşı Direnme Hakkı:

Antik Yunan'da direnme hakkının varlığına işaret eden ve hatta bu hakkın kullanımını bir görev olarak kabul eden Atina Sitesi Senatosu'nun bir kararı, direnme hakkı konusundaki ilk metinlerdendir. Bu karara göre baskıcı yönetime ve zorbaya karşı direnme me ru bir hak ve görev olup, direnme demokrasi rejimini yıkanlara karşı sözkonusudur. Ne var ki bu metne konu kararın verildiği dönemi içeren M.Ö. VII. ve VI. yüzyıllarda zorba olarak nitelenen ve düman kabul edilen kötü bir siyasi yönetim veya kötü bir yönetici değil, halka dayanarak halkın isteklerini gerçekleştirmek üzere iktidara gelen kimselerdi. Bu kimselerin amacı da aristokrasi ve oligarşiyi yıkmaktı.²⁵ Bu nedenle metinde direnme hakkının bu kişilere karşı olan aristokratlara tanındığı söylenebilir.

İngiltere'deki 1215 tarihli Büyük Ferman'da (Magna Carta), bu ferman ile tanınan haklara saygıyı sağlayabilmek için gerektiğinde zora başvurulabileceği kabul edilir.²⁶ Macaristan'da 1222'de ve ikinci defa 1235'te ilan edilen Macaristan Büyük Kartı (Bulle d'Or), gerektiğinde soyluların, kralın baskı ve keyfi davranışlarına karşı direnebileceklerini belirterek direnme hakkına yer verir. Ancak bu metinde direnme hakkı yalnızca soylulara tanındığından halkın böyle bir hakkı yoktur. Aragon Krallığı'nda da direnme hakkını tanıyan 1288 ve 1348 tarihli iki belge vardır. Bu belgeler de Macaristan'daki belge gibi direnme hakkını yalnızca soylulara tanıır. Bu hakka konu olan baskı da soylulara yönelik baskıdır.²⁷ Bu hakkın toplumun fertlerine tanınmamasının nedeni, fertlerin, devlet içinde herhangi bir devlet adasının kabulüdür.

²⁵ Göze, Ayferi, "Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XXXVI, S.1-4, 1971, s.29-30

²⁶ Göze, Ayferi, a.g.m., s.30

²⁷ Göze, Ayferi, a.g.m., s.30-34

Fertlerin devlet içinde bir varlık ve de er oldu unu kabul eden ve onlara direnme hakkını tanıyan ilk pozitif metin 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Ba ımsızlık Bildirisi'dir. Bu bildiri, insanların, kökünü Tanrıda bulan devredilemez tabii haklarının oldu unu ve bu hakların gerçekte tirilmesini sa lama görevinin de hükümet tarafından ifa edilmesi gerekti ini ortaya koymaktadır. Buna göre halk, kamu yararına hizmet etmeyen yöneticileri mevkilerinden uzakla tırabilir. Ancak yöneticilerin basit kusurları varsa, direnme hakkı kullanılmamalı; a ır kusurları varsa kullanılmalıdır.²⁸

Fransa'da 1789 tarihli nsan ve Yurtta Hakları Bildirisi ile direnme hakkı pozitif hukuktaki yerini sa lamla tırır. Bu bildiriye göre devletin amacı insanın tabii haklarını korumaktır. Bu haklar ise hürriyet, güvenlik, mülkiyet ve baskıya kar ı direnme haklarıdır. Görüldü ü üzere bu bildiri baskıya kar ı direnme hakkını temel bir hak saymaktadır. Bildiride her ne kadar direnme hakkının ne zaman ve nasıl kullanılaca ına dair hükümler yoksa da direnme hakkı, yürütme organının keyfi ve baskıcı bir yönetim kurma iste ine kar ı bir müeyyide olarak kabul edilmektedir.²⁹ 1793 tarihli Girondins'lerin bildirisinde de direnme hakkı temel bir hak olarak ele alınmaktadır. Bu bildiri, direnme hakkının kullanılı eklini düzenleme görevini anayasaya bırakarak, bu hakkı anayasa çerçevesi içinde mütalaa etmektedir.³⁰ Yine Fransa'da, 1793 tarihinde kabul edilen Montagnards'ların bildirisinde direnme hakkı en geni haliyle ele alınmakta ve bu hak, her ferde ayrı ayrı tanındı ı gibi, bir bütün olarak topluma da tanınmaktadır.³¹

1945 tarihli Evrensel nsan Hakları Bildirisi'nde insan haklarını güvenlik altına alma görevi iktidara yüklenmekte ve bu görevin yerine getirilmemesi halinde insanların direnme hakkına sahip oldu u belirtilmektedir.

Baskıya kar ı direnme hakkı bazı anayasalarda da yerini bulmu tur. 1946 ve 1958 tarihli Fransız anayasalarında, 1917 tarihli Meksika anayasasında, 1911 tarihli Portekiz anayasasında, Almanya'da Hesse eyaletinde kabul edilen 1946 tarihli anayasada direnme hakkına yer verilmi tir.

²⁸ Göze, Ayferi, "Baskıya Kar ı Direnme Hakkının Kabul Edildi i Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar", s.33

²⁹ Göze, Ayferi, a.g.m.,s.34-35

³⁰ Göze, Ayferi, a.g.m., s.37

³¹ Göze, Ayferi, a.g.m., s.38

Türkiye’de ise 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda de iktidarkar yapan 12 Haziran 1960 tarihli 1 sayılı kanun, direnme hakkının me ruiyetine de inmi tir. Bu kanun 1960 askeri darbesinin ardından kabul edilmi tir. Bu yasaya göre, Türkiye Ordusu, Türk vatanını ve milli varlı ı tehlikeye atan önceki iktidara (Demokrat Parti iktidarı) kar ı kutsal kanuni vazifesini yerine getirmek ve hukuk devletini yeniden in a etmek için Türk milleti adına harekete geçerek, Meclis’i da ıtıp iktidarı Milli Birlik Komitesi’ne emanet etmi tir. Eski sivil iktidarın me rulu unu kaybetti i ve dolayısı ile iktidara el konulması gere i ifade edilmektedir. Bu yasa, ordunun, askeri darbeyi millet adına hareket ederek gerçekle tirdi i ve dolayısı ile milletin direnme hakkını millet adına kullandı ı sonucunu do urmaktadır. Bu yasanın, 1960 askeri darbesini millet ve hukuk temelinde me rula tırma giri imi oldu u söylenebilir.

13 Aralık 1960 tarihli 157 sayılı Kurucu Meclis Te kili Hakkındaki Kanun’un birinci maddesi de baskıya kar ı direnme hakkını tanımakta ama bu hakkı millet adına ordunun kullandı ına i aret etmektedir.

1961 Anayasası’nın ba langıç kısmında da anayasaya aykırı davranarak me rulu unu yitiren bir iktidara kar ı Türk milletinin direnme hakkının oldu u belirtilmektedir.

Direnmeyi bir hak olarak kabul eden tüm bu metinler ve anayasalar direnme hakkının ne zaman ve nasıl kullanılaca ına dair açıklama içermemektedirler. Bunun nedeni baskıcı ve keyfi yönetimin ne oldu una dair kesin ve belirleyici bir tanımlama yapmanın imkânsız görünmesidir.

K NC BÖLÜM

S V L TAATS ZL K

I. Sivil taatsizli in Dilsel Çözümlemesi, Tanım Çerçevesi ve Unsurları

A- Dilsel Çözümleme

“*Sivil*” sözcü ünün kaynağı Latince “*civil*” sözcü üdür. “*Civil*” (medeni) kavramı köken bakımından “*civitate*” (devlet, site, ehir) kelimesinden türemi tir. “*Civitate*”den türetilen “*civis*” (ehir) ve “*civitas*” (ehirli) sözcükleri ngilizce’de “*civil*” (ehre ait), “*civilization*” (uygarlık) sözcüklerine kaynaklık etti i iddia edilmektedir.³² Türk Dil Kurumu Sözlü ü’nde “*sivil*” kelimesinin kar ılı ı olarak askeri olmayan, asker sınıfından olmayan, özel bir biçimde olmayan, üniforma olmayan (giysi), üniforma veya özel giysi giymemi olan(kimse) anlamları yer almaktadır.³³ Dolayısı ile Türkçedeki “*sivil*” kelimesi “*civil*”i tam olarak kar ılamamaktadır. Nitekim sivil kavramı askeri olmayanı, dolayısı ile bir yönü ile güçsüzlü ü ça rı tırdı ı; oysa batıda “*civil*” kavramının yeni bir güç merkezini kar ıladı ı söylenebilir. “*Civil*” kavramı Batı uygarlı mın geli im sürecinde ortaya çıktı ı ve de er kazandı ı için di er uygarlıklarda tam kar ılı mı bulmasının mümkün olmadı ı söylenebilir. Bu kavram Batıda bir örgütlü bütünlü e kar ılılık gelirken, Türkçede “*sivil*” kavramı örgütlü olmayan bir toplulu u da ifade edebilmektedir. Tüm bunlar “*sivil*” sözcü ünün “*civil*”i tam olarak kar ılamadı ı gibi, kimi zaman birbirine ters anlamlar da yüklendi ini göstermektedir.

“*Disobedience*” kelimesi ise Collins Cobuild English Language Dictionary’de ‘bir kimsenin sizden yapmanızı istedi i veya bir kuralın ya da kanunun sizden yapılmasını istedi i eyi kasten yapmamayı içeren davranı ’ olarak tanımlanmaktadır.³⁴ Türkçede “*itaatsizlik*”, “*itaatsiz olma durumu veya itaatsizce davranı* ”, “*itaatsiz*” ise “*söz dinlemez, buyruk dinlemez, kendi ba ına buyruk (kimse)*” anlamına gelmektedir. “*itaatsizlik*” kelimesinin anlam bakımından “*disobedience*” kelimesini kar ıladı ı söylenebilir.

³² Hocalo lu, Durmu , “*Sivillik ve Demokrasi*”, Yeni Türkiye Dergisi S:18, s.106

³³ Türk Dil Kurumu, “*Türkçe Sözlük*”, cilt 2, Ankara 1988

³⁴ Collins Cobuild English Language Dictionary, Collins ELT, London and Glasgow, 1990

Türk Askeri Ceza Yasası'nın 87. maddesi itaatsizlik yapan ki iyi “ *hizmete ili kin bir emri hiç yerine getirmeyen, sözle ya da fiilen itaatten kaçınan ya da emir tekrar edildi i halde itaat etmemekte direnenler...* ” ekinde tanımlamaktadır. Söz konusu madde itaatsizli i bir suç olarak betimlemektedir.

Ökçesiz'e göre “*itaatsizlik*” bir eylem de il, daha çok bir iç tutum olup tinsel-ruhsal süreçte di edimlere göre ilk olarak ve do rudan yer alır. Dolayısı ile Ökçesiz, hukuki bakımdan yasal çerçevesinde gerçekleşen dilekçe vermeler, imza toplamalar ve gösteriler gibi protesto ve kar ı çıkmaları veya hukukun düzenlemedi i bir alanda görülen edimleri birer itaatsizlik olarak görmemektedir.³⁵

Türkçe'de “*civil disobedience*” deyiminin kar ılı ı olarak “*sivil itaatsizlik*” deyimini kullanılmaktadır. Ancak “*sivil*” ve “*civil*” kelimeleri arasındaki anlam farklılıkları nedeniyle “*sivil itaatsizlik*” deyiminin “*civil disobedience*” deyimini tam anlamıyla kar ılamadı ı söylenebilir. “*Civil disobedience*” deyimini ngilizce'de “*bir ülkedeki sıradan (ordinary) insanlar tarafından genellikle bir eyi protesto etmek ve yönetimi, politikalarını veya yasayı de i tirmeye ikna etmeye çalı mak amacı ile yasalara uymanın, vergi ödemenin vb. reddedilmesi*” ekinde tanımlanmaktadır.³⁶ “*Civil*”in kar ılı ı olarak her ne kadar Arapça kökenli bir sözcük olsa da “*medeni*” sözcü ünü kullanmanın daha yerinde olaca ı söylenebilir. Bunun nedeni “*sivil*” sözcü üne yüklenen bir kısım anlamların “*civil*” kavramıyla ba da mamasıdır. Bülent Tanör “*sivil itaatsizlik*” deyimini yerine “*medeni itaatsizlik*” deyimini kullanmanın daha yerinde oldu unu, bunun nedeninin ise “*sivil*” sözcü ünün yurtta lık görevleri, ‘askeri’nin kar ıtı , “*özel*”in kar ıtı ve benzeri ekillerde yüklendi i anlamların batı dillerindeki “*civil*”i kar ılamaması oldu unu söyler.³⁷

³⁵ Ökçesiz, Hayrettin, “**Sivil taatsizlik**”, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Yayınları, 3. Baskı, stanbul, 2001, s.102

³⁶ Collins Cobuild English Language Dictionary, Collins ELT, London and Glasgow, 1990

³⁷ Tanör, Bülent, “**Anayasa Hukuku Açısından Sivil taatsizlik**”, Argumentum Aylık Hukuk Dergisi, Y.3-4, Temmuz-Aralık 1993, s.701

Her ne kadar tam karılıklı olmasa da bu çalışmada da “civil disobedience” deyiminin karılıklı olarak “sivil itaatsizlik” deyimini kullanmayı uygun gördüm. Sivil itaatsizliği, deyim salt kavramsal çerçevesini ele alarak açıklamak elbette yetersiz kalır. Onu ancak tarihsel gelişimini, hukuki ve etik temellerini ele alarak açıklayabiliriz.

B- Sivil itaatsizliğin Tanım Çerçevesi ve Unsurları

1. Tanım Çerçevesi

Sivil itaatsizlik hakkındaki tartışmalar, genel olarak, diğer direniş türlerinden nasıl ayrılması gerektiği üzerinedir. Sivil itaatsizlik tanımları, farklılıklar arzetsede tüm tanımların ortak özellikleri de bulunmaktadır. Sivil itaatsizlik üzerine kafa yoran ve onu tanımlamaya çalışanların büyük bir çoğunluğu için de işleyen ve ortak olan unsurlar, sivil itaatsizlik eyleminin yasaya aykırı bir eylem olması, kamuya açık yani aleni olması, -her ne kadar kimilerince düşük düzeyli şiddetin varlığı bir problem teşkil etmese de- şiddetsiz bir protesto türü olmasıdır. Hemen hemen her sivil itaatsizlik tanımında bu üç unsura rastlanılmaktadır. Sivil itaatsizliği diğer direniş şekillerinden ayıran özellikler de bu unsurlara dayanmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemi bencillik, öfke, vahşet ve çılgınlıktan kaynaklanan sıradan yasadışı eylemlerden farklıdır. Sivil itaatsizlik bir grubun rejimin meşruiyetini tanımayı reddetmesi ya da egemenlik alanını tanımamasından kaynaklanan iç savaştan da farklıdır.³⁸ Öfke, vahşet ve çılgınlıktan kaynaklanan yasadışı eylemler ve iç savaş sivil itaatsizliğin aksine şiddet barındırmaktadır. Bencillikten kaynaklanan yasadışı eylemin ise şiddet içerme ihtimalinin yanında, kamu yararını gözetmediği için sivil itaatsizlikten farklı olduğu söylenebilir. Şiddet barındırmaları itibarıyla devrim, darbe ve silahlı gerilla mücadelesi de sivil itaatsizlikten farklıdır.

Sivil itaatsizlik olgusunun ne anlama geldiği de tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmalar ortak paydaları olan farklı tanımlar ortaya çıkarmıştır. Genel olarak sivil itaatsizlik tanımları, dar, geni ve genel/baskın tanım olarak üç ayrı kümede toplanmaktadır. Geni

³⁸ Dworkin, Roland, “**Sivil itaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği**”, *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil itaatsizlik*, içinde, Der. Yakup Coşar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, İstanbul 2000, s.142-143

tanımın ö eleri genellikle unlardır: hukuk normunun bilinçli olarak ihlali yani yasaya aykırılık boyutu, kamuya açıklık, edimcinin özel türde bir motivasyonu, edimin anayasal düzeni yok etme gayesini ta maması yani sisteme içkin olması. Sivil itaatsizlik edimiyle anayasada yer alan bir normun da ihlali mümkün olmakla birlikte; genel kanyaya göre, bunun sınırı sivil itaatsizlik eylemcisinin anayasal düzenin yok etme gayesinde olmamasıdır.

Baskın tanımında, geni tanıma iddetsizlik unsuru eklenmektedir. Baskın tanımın temsilcilerine örnek olarak Christian Bay, Hugo Adam Bedau ve John Rawls gösterilebilir. Bedau, “bir kimse yasaya aykırı, kamuya açık, iddetsiz ve vicdani bir eyleme giri irse bir sivil itaatsizlik eylemi ortaya koymu olur”³⁹ demekle bir baskın tanım örne i ortaya koymaktadır. Baskın tanım teorisyenlerinin ço u dolaylı eylemler ile dolaysız eylemler arasında bir ayırım yapmaksızın her iki tür eylemi de sivil itaatsizlik içinde de erlendirmektedir. John Rawls, Bedau’ya yakın bir tanım yapmaktadır. Ona göre, sivil itaatsizlik “ yasaların ya da hükümet politikasının de i tirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), iddete dayanmayan, vicdani, ancak yasal olmayan politik bir eylem”dir.⁴⁰ Rawls, sivil itaatsizli in sadece bireysel çıkarlar ya da grup çıkarlarıyla gerekçelendirilmesinin mümkün olamayaca ını, politik düzenin temelinde yatan ortak adalet anlayı ma dayanması gerekti ini savunur.⁴¹ Bay’in tanımında iddetsizlik ö esi yerini “dikkatle seçilmi ve sınırlandırılmı araçlarla” ifadesine bırakır.⁴² Sivil itaatsizli i di er direni ekilleri olan isyan, devrim, gerilla mücadelesi, ihtilal vb. ayıran en önemli unsurunun iddetsizlik oldu unu söyleyebiliriz. Geni tanım iddetsizlik unsurunu içermedi i için di er direni türleriyle karı tırılabilir. Ancak baskın tanım iddetsizlik unsurunu içerdi inden di er direni biçimlerinden farklı bir eylem türü ortaya koyabilmektedir.

Genel/baskın tanıma, eylemin yaptırımına katılma (cezaya rıza gösterme) ö esi ekledi inde dar tanıma ula ılır. Dar tanımın en önemli temsilcileri Jürgen Habermas ve Hannah Arendt’tir. Habermas’a göre, “sivil itaatsizlik devlet gücünün, üçüncü ki ilerce açıkça

³⁹ Bedau, H. Adam, “**Civil Disobedience and Personal Responsibility For njustice**”, *Sivil taatsizlik*, çinde, ö kü Ni ancı, Okumu Adam Yay., stanbul, Mart 2003, s. 193

⁴⁰ Rawls, J., “**Sivil taatsizli in Tanımı ve Haklılı ır**”, *Kamu Vicdanına Ça rı: Sivil taatsizlik*, çinde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stanbul 2000, s.56

⁴¹ A.g.e., s.58

⁴² Ökçesiz, Hayrettin, “**Sivil taatsizlik**”, s.106

görülebilmek ve anlaşılabilir derecede haksızlık olarak algılanan eylemine karşı kaba güç kullanmadan ve kamuya açık olarak gerçekleştirilen bir protesto eylemidir. Bu eylem, bir siyasi-ahlaki motivasyondan kaynaklanır ve dikkatlice yürütülür, bir hukuk (kanun) ihlalini içerir ve norm ihlalinin sonuçlarına katlanmaya hazır bir tutumu taşır.”⁴³ Buna göre sivil itaatsizlik eylemi sonuçları önceden hesaplanabilir olmalı, iddetsiz olmalı, eylemin neticesinde doğacak yaptırıma katlanılmalıdır.

Arendt’e göre sivil itaatsizlik, “anamlı sayıda yurtdışında ya geleneksel değerler yollarının tıkandığına, yani itirazlarının artık dinlenip incelenmediğine, ya da tersine, birtakım değerleri gündemine alan hükümetin yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi biçimde kuşku kulu olan bir politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkar.”⁴⁴ ‘Anamlı sayıda yurtdışında’ ifadeleriyle Arendt, sivil itaatsizliğin bireysel bir eylem olmayacağını anlatmak istemektedir. Arendt, sivil itaatsizliğin bireysel bir eylem tarzı olmayacağını salt bireyin vicdanına dayanmayacağını dolayısıyla vicdani retçilerin sivil itaatsizlik eylemcisi olmayacaklarını savunur.⁴⁵ Aynı gerekçelerle “*Arendt, H. D. Thoreau ya da Sokrates’in durumlarını münferit olaylar olarak değerlendirilmekte ve bu tarihi ahşiyetleri sivil itaatsizlik faili olarak*”⁴⁶ kabul etmemektedir. Ancak, H.D.Thoreau ve Sokrates genel kabul gören sivil itaatsizlik anlayışında sivil itaatsizliğin öncülleri olarak kabul edilmektedirler. “Civil disobedience” (sivil itaatsizlik) kavramını tarihte ilk kez kullanan H.D.Thoreau’dur. Sivil itaatsizliğin kuramsal gelişiminde de H. D. Thoreau’nun düşünceleri önemli yer tutmuştur. Her ne kadar eylemlerini bireysel olarak gerçekleştirmişler de, Thoreau ve Sokrates’in eylemlerini gerçekleştirme amacı, toplumsal bir nitelik taşımaktadır.

Rawls, Dreier ve Habermas’tan etkilenen Hans de Witt’e göre bir eylemin sivil itaatsizlik olarak kabul edilmesi şu koşulların varlığına bağlıdır: 1) sivil itaatsizlik evrensel olan ahlaki ve siyasi ilkeleri savunmayı amaçlamalıdır. 2) Haksızlığın giderilmesi için bütün yasal yollar denenmiş olmalıdır. 3) protesto, kabalgüç kullanılmadan yapılmalı, tarzıyla

⁴³ Habermas, Jürgen, “**Sivil taatsizlik, Demokratik Hukuk Devletinın Sınanması**”, çev. Hayrettin Ökçesiz, Afa Yay. İstanbul 1995, s. 9-10

⁴⁴ Arendt, H., “**Sivil taatsizlik**”, *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil taatsizlik*, içinde, Der. Yakup Coşar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, İstanbul 2000, s.95

⁴⁵ **A.g.e.**, s. 88 vd.

⁴⁶ Nisan, İnkı, “**Sivil taatsizlik**”, s.209

birlikte önceden duyurulmalı ve hakkaniyet (fairness) ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmelidir. 4) sivil itaatsizliğe katılan kimse, daha başından itibaren, normun ihlalinde öngörülen yaptırıma katlanmaya hazır olmalıdır.⁴⁷ Sivil itaatsizlik tanımını bu unsurlara bakan Hans de Witt'in dar tanımın temsilcilerinden olduğu söylenebilir.

Nicolaus H. Fleisch'a göre sivil itaatsizlik devlet gücünün, üçüncü kişilerce de açıkça görülebilir ve anlaşılabilir derecede, haksızlık olarak duyumsanan bir edime karşı, kaba güç kullanılmadan ve kamuya açık olarak gerçekleştirilen bir protesto eylemidir. Bu eylem saygıya değer bir siyasi-ahlaki motivasyondan kaynaklanır, bir hukuk ihlalini içerir ve norm ihlalinin hukuki sonuçlarına katlanmaya hazır bulunmak tutumunu taşır.⁴⁸ Bu tanımla Fleisch'ın dar tanımın temsilcileri arasında sayılması gerektiği söylenebilir.

Thomas Laker'a göre "sivil itaatsizlik en azından bir adet hukuki kalıba uygun norm ihlalini içeren ve devlet gücüne karşı barışçıl, aleni ve siyasi-ahlaki olarak güdülenmiş bir protesto eylemidir."⁴⁹ Laker, sivil itaatsizlikte eylemcinin norm ihlalinin hukuki yaptırımına katlanmaya hazır bulunması koşulunu aramamaktadır. Dolayısıyla Laker, baskın tanımın temsilcilerindedir.

Hans Saner, 'adile yakın ilişkiler'in oluşturduğu ve demokrasinin bütün unsurlarıyla ilgili ama gene de tek tek bireyler, gruplar hatta çoğunluk için kabul edilemez zorunluluklar yükleyebileceği bir sistemin varlığı varsayımından hareket ederek⁵⁰; sivil itaatsizliğin, bu demokrasinin çerçevesine sadık kalınarak, belirli noktalarda derinleşmesi için yapılan sembolik nitelikte, yasal olmayan, ancak meşru bir çabası olduğunu söyler. Sivil itaatsizlik, iddetsiz olmayıp ancak çok düşük düzeyde iddet kullanır. Kullanılan iddetin ölçüsünün insanlara asla zarar vermeme prensibine uymak olduğunu belirten Saner,

⁴⁷ Artuk, M. Emin, "**Sivil itaatsizlik Ve Ceza Hukuku**", Argumentum Aylık Hukuk Dergisi, Y.3-4, Temmuz-Aralık 1993, s.727, dn.1; Hans de Witt'in sivil itaatsizlik tanımında aranan şartlar için ayrıca bkz: Ökçesiz, "**Sivil itaatsizlik**", s. 108

⁴⁸ Ökçesiz, Hayrettin, "**Sivil itaatsizliğin Bir Öncüsü: Sokrates**", Argumentum Aylık Hukuk Dergisi, Y.3-4, Temmuz-Aralık 1993, s.657

⁴⁹ Ökçesiz, Hayrettin, **a.g.m.**, s.657

⁵⁰ Saner, Hans, "**Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine**", *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil itaatsizlik*, içinde, Der. Yakup Coşar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, İstanbul 2000, s.161

bu dü ük düzeyli iddetin demokratik düzene de fazla zarar vermemesi gerekti ini belirtir⁵¹. Dolayısı ile Saner'in sivil itaatsizlik tanımında öncelikle bütün unsurları ile i leyen bir demokratik sistemin varlı ı varsayımından hareket edilmektedir. Böyle bir sistem içinde sivil itaatsizlik edimi, yasaya aykırı sembolik nitelikte bir eylem olma, me ru bir ça rı olma (yani kamuya ça rı niteli i barındırma, aleni olma) ve insanlara asla zarar vermeme, demokratik düzene ise fazla zarar vermeme prensibine dayalı dü ük düzeyde iddet kullanımı artlarını içerdi i söylenebilir. Saner'in sivil itaatsizli in iddetsiz bir eylem olması gere inin yerine dü ük düzeyde iddet kullanımını öne sürmesi bu ilkeyi yok saydı ı anlamına gelmemektedir. iddet varsa da bu iddet belirtilen prensipler do rultusunda dü ük düzeyde olmalıdır. Saner, sivil itaatsizin gerçekleştirildi i eylemden pi man olmasının gerekmedi ini, yaptırımı katılma ve rıza gösterme zorunlulu u olmadığını, cezanın kaçınılamaz olsa da olumlanmasının gerekmedi ini öne sürmektedir. Rawls'un, sivil itaatsizlik eylemcisinin verilen cezayı üstlenmeye yükümlü olması gerekti i yönündeki dü üncesinin eylemden dolayı pi manlık duymaya yükümlü olması anlamına geldi ini belirterek, Rawls'un bu dü üncesini demokrasi sofulu u olarak niteler.⁵²

Dworkin, sivil itaatsizli in üç biçiminin oldu unu ileri sürmektedir: Birinci biçim, yasanın insanlardan, vicdanlarının yapmalarına izin vermedi i bir eyler talep etti i durumda söz konusu olup böyle bir durumda insanlar yasayı ihlal etmelidir. Ancak bu halde iki sınırlama söz konusudur. Birinci sınırlama sivil itaatsizlik eylemini gerçekleştirilenlerin, toplumun haksızlık yaptı ına dair kesin inançlarına ra men toplumun di er bireylerine yanlı yaptıklarına ikna olmaları için yeterli fırsat verilmesi gere i; ikinci sınırlama ise, iddet ve terörün bu yolla haklı çıkarılamayaca ıdır.⁵³ Dworkin, bu tip sivil itaatsizli e örnek olarak, Amerikan ç Sava ı'ndan önce firar eden kölelere yardım ederek ahlak dı ı oldu una inandıkları Kaçak Köleler Yasası'nı (Fugitive Slave Act) bilinçli olarak ihlal eden kimselerin eylemini göstermektedir. Aynı ekilde Vietnam Sava ı'na gitmeyi reddedenlerin sava kar ıtı protestolarını da bu biçime örnek vermektedir.⁵⁴

⁵¹Saner, Hans, **a.g.m.**, s.167

⁵²Saner, Hans, **a.g.m.**, s.

⁵³Dworkin, Roland, “**Sivil taatsizli in Eti i ve Pragmati i**”, s.147

⁵⁴Dworkin, Roland, **a.g.m.**, s.143-144

ikinci biçimde, sivil itaatsizlik eylemcisi haksız buldu u bir politikayı de i tirmeyi amaçlamaktadır. Dworkin, bir politikanın haksızlı na inanan insanların ne yapmaları gerekti i sorusuna yanıt olarak, bunların inançlarına uygun davranarak zorunlu görüyorlarsa yasayı ihlal etmeleri gerekti ini söyler.⁵⁵ Ancak sivil itaatsizli in bu biçiminde birinciye oranla daha çok sınırlama vardır: birinci biçimde yasa haksız oldu undan tüm yasal yolların denenmi ama sonuç alınamamı olması artı aranmazken, ikincide bu sınırlama vardır. İkinci biçimde sivil itaatsizlik eylemcisinin politik imkânların tamamını kullanma ve yasal yollardan bütün umutlar tükeninceye kadar yasayı ihlal etmeme talebi daha zorlayıcıdır.⁵⁶ Buradaki amaç, bir politikayı de i tirmektir. Dworkin bu noktada iki stratejinin oldu unu belirtir⁵⁷: İlk strateji, kar ıtı ikna etmeyi hedeflemez, bilakis haksız politikayı do ru bulan ço unlu un bu politikayı sürdürmesi halinde ödeyece i bedeli yükseltmeyi ve kabul edilemez bir seviyeye ulaşmasını sağlamaktır. Buna kar ıt olan ikinci strateji ise, ço unlu u, destekledikleri politikanın haksızlı na ikna etmeyi hedeflemektir. Dworkin, ikna stratejilerinin daha haklı gösterilebilecek nitelikte oldu unu ileri sürmektedir. Dworkin ikinci tip sivil itaatsizli e örnek olarak Amerika Birle ik Devletleri'nde (ABD) Yurtta Hakları Hareketi içerisinde yer alan siyahların ö le yemeklerinde kendilerine dü man olan insanların yanında ya lı hamburger yemek suretiyle gerçekle tirdikleri sivil itaatsizlik eylemlerini göstermektedir.⁵⁸

Üçüncü biçim sivil itaatsizlikte eylemciler de i tirmeye çalı tıkları politikanın haksız oldu unu dü ünmemekte, daha çok kar ı çıktıkları politikayı temelde yanlı , ahmakça ve yıkıcı olarak de erlendirmekte ve hem ço unlu un hem de kendi çıkarlarının nerede oldu unu ço unluktan daha iyi bildiklerine inanmaktadırlar. Bu noktada, ikna stratejilerinin i levsiz kalaca ı açıktır. Çünkü sivil itaatsizli in bu biçiminde eylemci farklı kanaatlerin haklı olabilece ini reddeder.⁵⁹ Dworkin, bu tip sivil itaatsizli e örnek olarak, Amerikan füzelerinin Avrupa'ya yerle tirilmesine yönelik protestoları göstermektedir.⁶⁰

Genel kanı, sivil itaatsizlik olgusunun ancak hukuk devleti çatısı altında mümkün olabilece i yönündedir. Hukuk devleti, bireyi ister medenihaklar ve hukuk çerçevesinde “ki i” olarak, isterse siyasi haklar ba lamında “vatanda ” olarak muhatap alsın, her durumda

⁵⁵ Dworkin, Roland, **a.g.m.**, s.148-149

⁵⁶ Dworkin, Roland, **a.g.m.**, s.149

⁵⁷ Dworkin, Roland, **a.g.m.**, s.149-150

⁵⁸ Dworkin, Roland, **a.g.m.**, s.144

⁵⁹ Dworkin, Roland, **a.g.m.**, s.151

⁶⁰ Dworkin, Roland, **a.g.m.**, s.152

onlara e it muamele etme yükümlülü ü altında olan devlettir.⁶¹ Hukuk devleti anlayı nda, birey kamu erki kar ısında hukuk öznesi olarak kabul edilir, bireysel özgürlükler hukuken tanınır, yargının ba ımsızlı ı ve hukuksal e itlik esastır.⁶² Hukuk devletinde, iddet tekeli bireyler tarafından devlete devredilmektedir. Ancak iddet tekelinin devletin elinde olması, bireyler arasındaki gerilimleri çözüme noktasında ba arılı olsa da, devlet tarafından kötüye kullanılması tehlikesini de barındırmaktadır. Hukuk devleti anlayı nda yer alan ilkeler ve bu ilkeler çerçevesinde olu turulan mekanizmalar bu tehlikeyi bertaraf etmeye yeterli olmayabilir. Bu noktada, Mithat Sancar, hukuksal kural ve mekanizmaları “insan hakları” ve “insan onuru” kavramlarının referansıya etik de erlere ba lamak gere inin altını çizmektedir.⁶³ Hukuk devletinde, mekanizmaların i lememesi, hukuk devleti ilkeleriyle ba da mayan uygulamaların var olması hallerinde birey ve birey grupları, sivil itaatsizlik eylemleri ile, kamu erkinin bu ilkelere uymasını sa lamaya çalı ır. Genel kanı, sivil itaatsizlik ediminin hukuk devleti idesiyle çatı ma halinde olmaması ve devleti ortadan kaldırmaya yönelik olmamasını art ko maktadır.

2. Sivil taatsizli in Unsurları

Sivil itaatsizli in unsurlarını u ekilde sayabiliriz: yasaya aykırılık ve anayasal düzenin geneline de il, tekil haksızlıklara kar ı olma, iddetsizlik, kamuya açıklık (aleniyyet), hukuk devleti idesiyle çeli meyen siyasal-ahlaksal güdülenme, kar ı çıkılan haksızlı ın a ır olması ve bütün yasal yolların denenmi ancak sonuç alınmamı olması, yaptırıma katılma ve katlanma (cezaya rıza gösterme). Bu unsurların tamamı her sivil itaatsizlik tanımında bir arada bulunmaz. Tanım türlerine göre farklılıklar arz ederler. Ancak tanımların farklılıklarına ra men literatürde bu unsurların tamamına rastlanılmaktadır. imdi sivil itaatsizli in unsurlarını sırasıyla irdelemeye ba layabiliriz:

⁶¹ Erdoğan, Mustafa, “**“Hikmet-i Hükümet”ten Hukuk Devletine Yol Var mı?**”, Do u Batı Dü ünçe Dergisi, Y.4, S.13, Kasım, Aralık, Ocak 2000-2001, s.53

⁶² Sancar, Mithat, “**iddet, iddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti**”, Do u Batı Dü ünçe Dergisi, Y.4, S.13, Kasım, Aralık, Ocak 2000-2001, s.36

⁶³ Sancar, Mithat, “**iddet, iddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti**”, s. 44

a) Yasaya Aykırılık

Sivil itaatsizlik eyleminin mutlaka yasaya aykırı olması gerektiği konusunda tam bir fikir birliği olduğu söylenebilir. Genel kanı, sivil itaatsizliğin geniş anlamda hukuka aykırılık değil, tekil pozitif norma aykırılık teşkil etmesi gerektiği yönündedir. Bu düşüncenin temelinde de sivil itaatsizliğin sisteme içkin olması yatmaktadır. Ökçesiz sivil itaatsizliğin ideal hukuk adına tekil pozitif yasaya aykırılık olduğunu öne sürmektedir.⁶⁴ Dolayısıyla sivil itaatsizlik illegaldir. Nitekim “yasaya uygun bir yasaya aykırılık” olamaz.⁶⁵ Esas tartışılması gereken husus, sivil itaatsizliğin sisteme içkin olması gerektiği yönündeki genel kanıdır. Sivil itaatsizlik hareketleri sisteme ve onun hukuk düzenine karşı olmayıp anayasal düzen ve hukuk devleti sivil itaatsiz tarafından kabul edilmekte ve protesto edilmemektedir. Karşı çıkılan tekil pozitif normun kendisi veya anayasal düzene aykırı uygulanıdır. Sivil itaatsizlik, devrim ve ihtilal direniş türlerinden farklı olarak anayasal düzeni değiştirmenin amacı değildir. Genel kanı, sivil itaatsizliğin gücünün ve eyleminin meşru kaynağını anayasal düzene dayandırmaktadır.⁶⁶

Sivil itaatsizliğin yasaya aykırı olması gerektiği açıktır. Ancak anayasal düzenin ve pozitif yasal düzenlemelerin meşruiyeti sorunu ele alındığında salt tekil bir pozitif norma veya onun yanlış uygulanmasına karşı değil, anayasal bir düzen olmasına rağmen meşru ve sorunlu bir sistemde, sistemin ve hukukunun tamamına karşı da sivil itaatsizlik hareketlerinin yöneltilmesinin mümkün olabileceği kanısındayım. Bilindiği üzere, çağımızda bir kısım anayasal düzenler, hukuk devleti olma yolunda gerekli pozitif yasal düzenlemeleri kabul etmiş durumdadır. Ancak uygulamada hukuk devleti idesine aykırı tutumlar, pratikler ve pozitif yasal düzenlemeler söz konusu olmaktadır. Kimi zaman anayasanın kendisi bile, hukuk devleti idesiyle çelişen hükümler içermektedir. Bu durumda hukuk devleti olduğu yönünde pozitif yasal ve anayasal düzenlemeler ihtiva eden, fakat gerek uygulamada gerekse de bu düzenlemelerin kendisinde çelişkiler olan ve hukuk devleti idesine aykırı yasal ve anayasal düzenlemeler içeren bir sisteme ve hukukuna karşı da sivil itaatsizlik eylemleri yöneltilmemelidir. Diğer taraftan günümüzün hukuk devleti idesi doğrultusunda hükümler ihtiva eden anayasaların ve bu anayasalara göre düzenlenmiş pozitif yasaların meşru olup

⁶⁴ Ökçesiz, Hayrettin, “Sivil itaatsizlik”, s. 110

⁶⁵ Ökçesiz, Hayrettin, a.g.e., s. 111

⁶⁶ Bu düşüncede olanlara örnek olarak Jürgen Habermas, John Rawls, Hannah Arendt gösterilebilir.

olmadı ı da bu konuda önem arz etmektedir. Nitekim bir yasanın me ru olup olmadığı o yasanın düzenlenmesi sürecinin me ru olup olmadığı na ba lıdır. Yani yasanın me ruiyeti yasayı olu turan sürecin me ruiyetinde yatmaktadır.

Yasanın olu um süreci, yasaya tabi olacak olanların bu yasanın olu um süreçlerine özgür, aleni ve aktif katılımını ihtiva eden bir karar alma mekanizmasının prati i oldu u müddetçe, yasanın me ru oldu undan söz edilebilir. Yasanın olu um süreci böyle bir prati in ürünü de ilse, me ru olamayaca ı için yasanın da me ru oldu undan söz edilemez.

Tam da bu noktada günümüzün anayasal düzenlemeleri her ne kadar pozitif olarak hukuk devleti idesi do rultusunda düzenlemeler ihtiva ediyor olsa da; bunların olu um süreçleri genellikle bahsi geçen me ruiyetten uzaktırlar. Dolayısıyla günümüzde hukuk devleti idesine uygun bir hukuk devletinin varlı ından sözetmenin zor oldu u ileri sürülebilir.

Genel kanı, sivil itaatsizli in hukuk devleti çatısı altında mümkün oldu u, hukuk devleti olmayan bir sistemde, sivil itaatsizlik niteli indeki protesto hareketlerinin sivil itaatsizlik olarak de erlendirilemeyece i eklindedir. Ancak bir sivil itaatsizlik öncüsü olarak kabul edilen M. Gandhi'nin Hindistan'da gerçekle tirdi i eylemler hukuk devletinin yasal düzenlemelerine de il, sömürge rejiminin düzenlemelerine kar ıdır. Nitekim genel kanı, Gandhi'nin Büyük Britanya Krallı ı sömürgesi olan Hindistan'daki yönetime kar ı yürüttü ü eylemleri sivil itaatsizlik eylemleri olarak kabul etmektedir. Ne var ki bu eylemler bir hukuk devleti çatısı altında gerçekle tirilmemi tir.

b) iddetsizlik

iddetsizlik unsurunun sivil itaatsizlik edimleri için bir *conditio sine qua non* (olmazsa olmaz ko ul) oldu u söylenebilir. Rawls sivil itaatsizli in iddetsiz oldu unu, sınırlarında gezinse bile yasaya itaatin çerçevesi içerisinde kalan bir itaatsizlik oldu unu belirtmektedir. Ona göre, yasa çi neniyor ama yasaya ba lılık, edimin aleni ve iddetsiz

olu unda ve yasal sonuçlarını üstlenmeye hazır bulunmakta kendini göstermektedir.⁶⁷ Habermas'a göre ancak gerçekle tirilmek istenen protesto amacından kopmayan, protesto kar ıtları ile üçüncü ki ilerin fiziksel ve ruhsal bütünlüklerini dikkate alan bir norm ihlali sivil olabilir⁶⁸. ükrü Ni ancı'ya göre, bir itaatsizli in hukuk devleti içinde sivil olabilmesinin bir artı da onun kesinlikle iddetten uzak olmasıyla mümkündür⁶⁹.

Öte yandan, sivil itaatsizlik ediminin, dı dünyada fiziksel bir de i im gerçekle tirdi i ve bu nedenle iddetten tamamıyla arınmı olmasının mümkün olamayaca ı da göz ardı edilmemelidir. Ne var ki bu etkinin iddet olarak algılanıp algılanamayaca ı ve ölçüsü ve ölçütü konularında tartışma vardır. Drier, ruhsal baskı ve üçüncü ki ilerin hareket serbestîsinin engellenmesini iddet olarak görmemektedir.⁷⁰ Ökçesiz sivil itaatsizli in elbette fiziki güçten yararlanaca ını, ama bunun sivil itaatsizli in varlık nedeni ve amacı bakımından iddetsizlik olarak nitelenebilecek bir düzeyde tutulması gerekti ini belirtmektedir. Ökçesiz'e göre, iddetin sınırı, savunulan hakkın ihlal edilen haktan üstün olmaması ölçütüne ba lıdır.⁷¹ Ni ancı da iddetsiz prati in iddet arzusunun a ılması oldu unu yoksa iddetin tamamen ortadan kaldırılması olmadı ını ancak bunun sivil itaatsizli in varlık nedeni ve amacı bakımından iddetsiz olarak görülebilecek düzeyde olması gerekti ini öne sürmektedir.⁷²

Her edimin fiziksel ve ruhsal etki do uraca ı, kaçınılmaz bir sonuçtur. Sivil itaatsizlik üzerine dü ünenler bu etkiyi göz ardı etmemekle birlikte, bunu sınırlamaya çalı maktadırlar. Hans Saner, sivil itaatsizli in iddetsiz olmadı ını ancak çok dü ük düzeyde iddet kullanıldı ını ve kullanılan iddetin ölçüsününse insanlara asla zarar vermeme prensibine uymak oldu unu belirtmektedir. Saner, bu dü ük düzeyli iddetin demokratik düzene de fazla zarar vermemesi gerekti ini de belirtmektedir.⁷³ iddetin ölçüsü konusunda bir sınır koymanın, teoride mümkün oldu u ancak pratikte zor oldu u söylenebilir.

⁶⁷ Ökçesiz, H., **a.g.e.**, s.114

⁶⁸ Habermas, Jürgen, "**Sivil taatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denekta ı. Almanya'da Otoriter Legalizm Kar ıtlı ı**", *Kamu Vicdanına Ça rı: Sivil taatsizlik*, çinde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stanbul 2000, s.124-125

⁶⁹ Ni ancı, ., **a.g.e.**, s.220

⁷⁰ Ökçesiz, H., **a.g.e.**, s.115

⁷¹ Ökçesiz, H., **a.g.e.**, s.112 vd.

⁷² Ni ancı, ., **a.g.e.**, s.217 vd.

⁷³ Saner, Hans, **a.g.m.**, s.167

c) Kamuya Açıklık (Aleniyet)

Üzerinde en az tartışılan unsurdur. Sivil itaatsizlik, kamuya yönelen bir çağrı i levini üstlenmekte ve yapıcı bir mesaj vermeyi amaçlamaktadır. Bu i levini ve amacın gerçekleşebilmesi, aleni, yani kamuya açık olmasına bağlıdır. Sivil itaatsizlik kamuyu haksızlık karşısına uarmakta ve tetikleme amaçlamaktadır. Arendt, kamusal alanda çoğunluk durumunun birbirinden kopuk bireylerin yanyanalılığı ile, uzlaşma ya da ayrılma temelli bir ilişki kurulumu olduğunu belirtmekte, konuşma sayesinde eylemlerin doğurduğu gerilimin uzlaşmaya dönüşme, ikna olma ve ikna etme imkanına sahip olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁴ Sivil itaatsizlik edimi de kamusal alanda aleniyet kazanarak, toplumun bireylerini ikna etme çabasını içermektedir. Bu çaba, sivil itaatsizlik ediminin topluma yönelik bir çağrı i levini üstlenmesinde mevcuttur. Drier, çağrı i levini taşımayan edimlerin sivil itaatsizlik olarak değerlendirilmemesi gerektiğini göründedir. Habermas sivil itaatsizlik ediminin önceden duyurulmuş ve gelişiminin polis tarafından hesaplanabilir olması gerektiğini vurgulamaktadır⁷⁵. Ancak bazı durumlarda, sivil itaatsizlik edimi, önceden kamuya duyurulması ve polis tarafından hesaplanabilir olması zorunluluğu karşısında gerçekleşmesi imkânsız olabilir. Bu gibi durumlarda edim ancak gerçekleştiği zaman kamuya açıklanabilir. Ökçesiz, bu gibi durumlarda sivil itaatsizlik, sadece edimini değil, kendisini de kamuya açıklaması gerektiğini belirtmektedir.⁷⁶ Kamuya açıklık olmaksızın sivil itaatsizliğin amacına ulaşamayacağı ve amacına ulaşmada gerekli olan kamuoyunu harekete geçiremeyeceği açıktır. Ancak kolluk kuvvetlerince önceden hesaplanabilir olması, kolluk tarafından yerine getirilmesinin engellenmesi sonucunu doğuracak nitelikte ise edimin gerçekleştiği zaman kamuya duyurulması ve sivil itaatsizliğin kendini kamuya açması/açıklanmasının daha yerinde bir tutum olacaktır. Bu durum sivil itaatsizlik eyleminin, aleniyetinin sonradan sağlanması anlamına gelmekle birlikte, eylemin sivil itaatsizlik sayılması için gerekli olan koşullar eksiksiz ise aleniyetin sonradan sağlanmasının eylemi sivil itaatsizlik çerçevesi dışına çıkarmayacağı söylenebilir.

⁷⁴ Arendt, H., “**nsanlık Durumu**”, Ayrıntı Yayınları, 1994, İstanbul, s.324

⁷⁵ Habermas, Jürgen, “**Sivil itaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletin Denekta ı. Almanya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı**”, *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil itaatsizlik*, içinde, Der. Yakup Coşar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, İstanbul 2000, s.124-125

⁷⁶ Ökçesiz, a.g.e., s.116-117

ç) Hukuk Devleti desiyile Çeli meyeyen Siyasal-Ahlaksal Güdülenme

Sivil itaatsizlik edimi de di er edimler gibi bir gdlenmeden kaynaklanmaktadır. Genel kanı, bu güdülenmenin vicdan ile sıkı bir ili ki içerisinde oldu u yönündedir. Ancak sivil itaatsizlik nesnel ve örgütlü bir edim olarak kabul edildi inde, öznel olan vicdanili in, sivil itaatsizli e konu olamayaca mı ne sürenler de vardır. Örne in Arendt, haksız bir uygulamaya kar ı yapılan vicdani reddin, sivil itaatsizlik olarak de erlendirilemeyece ini savunmaktadır. Ona göre, “*vicdani gerekçelerin ya da bireysel eylemlerin savunulması için ne sürülen tezler, yani ahlaksal buyruk (imperatif) da, dünyevi a kın bir “stn yasaya” yapılan gönderme de, sivil itaatsizlik konusu açısından bir önem ta umazlar.*”⁷⁷ Arendt, ortak bir d nce ve hükümet politikalarına kar ı çıkma kararı ile bir araya gelmi , örgütlü azınlı ın eyleminin sivil itaatsizlik olabilece ini ne srmekte⁷⁸, bu nedenle de Thoreau ve Sokrates’i birer vicdani retçi olarak görüp sivil itaatsiz olarak algılamamaktadır. Zira Arendt’e göre vicdan her yerde apolitiktir.⁷⁹ Arendt’in bu görü ne kar ı, Thoreau’nun insan hakları ihlallerine kar ı çıkarken kendi bireysel inançlarını mutlakla tırmamakta, aksine yasaların uygulanma biçimine kar ı çıkmakta oldu u ve bu nedenle bir sivil itaatsizlik eylemcisi olarak algılanabilece i ileri sürülebilir. nsanın oldu u yerde zneli in dı lanması mümkün de ildir. Bir znel nitelik olarak vicdanilik elbette ki sivil itaatsizin güdülenmesinde etkilidir. rgtl bir hareket olmasının gerekmesi buna engel olmadı ı gibi, bir edimin sivil itaatsizlik olarak kabulü için edimin örgütlü veya bireysel olup olmasının da tartı ılması gerekti i söylenebilir. Zira sivil itaatsizlik edimi için önemli olan a rı i levini gerçekle tirecek kamuyu etkilemesi ve harekete geçirmeyi amaçlamasıdır. Kamuya açılma, a rı niteli inde olma ve kamuyu tetiklemesi, sivil itaatsizlik ediminin tekil bir öznenin edimi olarak ba lamasına kar ın, ortak bir hareket tarzına dn ebiliyorsa ba langıtaki bireysel edimin de sivil itaatsizlik olarak de erlendirilmesi gerekti i ne sürülebilir.

⁷⁷ Arendt, H., “**Sivil taatsizlik**”, *Kamu Vicdanına a rı: Sivil taatsizlik*, inde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stanbul 2000, s.82

⁷⁸ **A.g.m.**, s.82

⁷⁹ **A.g.m.**, s.85

Ökçesiz için vicdani kararın belirleyici ölçütü demokratik hukuk devletinin temelinde yatan ortak yararlar ve üstün de erlere yönelmesidir. Ona göre vicdanilik, sivil itaatsizlik bakımından betimleyici ve olgusal bir özellik olup, tanımsal bir ö e de ildir.⁸⁰

Kamusal yararı hedefleyen bir protesto türü olmasının, sivil itaatsizlik edimine siyasi bir nitelik kazandırdı ı söylenebilir. Toplumsal de erlere dayanan bir ça rı olması ise ona ahlaki bir boyut katmaktadır.

d) Haksızlı ın A ır Olması ve Bütün Yasal Yollara Ba vurulmu Olması

Genel kanı sivil itaatsizli in ancak a ır bir haksızlı a kar ı gerçekte tirilmesi gerekti i yönündedir. Rawls ve Habermas bu görüşü tedir. Sivil itaatsizlik bütün yasal yolların denenmi ve bir sonuç alınamamı olması ko ulundan dolayı yasadı ı bir eylemdir. Bu yasal yollar a ır haksızlı ın bertarafı için kullanılmalı ve ancak sonuç alınamıyorsa sivil itaatsizli e ba vurulmalıdır. Haksızlı ın a ırlı ı konusunda bir netlik sa lamak zor gözükmektedir.

Dworkin, yukarıda da izah edildi i üzere⁸¹, sivil itaatsizli in üç biçimi oldu unu belirtmektedir. Birinci biçimde, yasa haksız oldu undan tüm yasal yolların denenmi , ama sonuç alınamamı olması artı aranmazken, ikinci biçimde bu sınırlamanın oldu u dü üncesindedir. kinci biçimde, sivil itaatsizlik eylemcisinin politik imkânların tamamını kullanma ve yasal yollardan bütün umutlar tükeninceye kadar yasayı ihlal etmeme talebi daha zorlayıcıdır

e) Yaptırıma Katılma/Katlanma Tutumu

Bunun sivil itaatsizli in bir unsuru olup olmadı ı yönünde fikir ayrılı ı mevcuttur. Bir unsur oldu unu söyleyenlere Rawls, Fleisch, Habermas, Ökçesiz; kar ıt görüşü te olanlara ise Laker, Hans Saner, örnek gösterilebilir. Cezaya rıza göstermenin bir unsur oldu unu

⁸⁰ Ökçesiz, **a.g.e.**, 118 vd.

⁸¹ Bkz: s.20 vd.

söyleyenler, bu özelli in sivil itaatsizli i di er eylem tarzlarından ayıran en önemli özelliklerden oldu unu, zaten sisteme içkin bir edim faili olarak sivil itaatsizin sistem içinde tabi olması gereken yaptırıma katlanması ve hatta katılması gerekti ini söylemektedir. Rawls'a göre sivil itaatsizlik yasaya itaatin çerçevesinde yer almakta ve bu özelli ini itaatsizin yasal sonuçları üstlenmeye kar ı gösterdi i isteklilikten aldı ını söylemektedir.⁸²

Ökçesiz'e göre Sokrates, yaptırımın kendisinin devletle olan sözleşmesine bağlı ın zorunlu bir sonucu olmasından ve bu nedenle adil saymasından dolayı itaat etmi tir. Cezaya katlanmak sivil itaatsizin bir seçimidir. Ama di er taraftan, cezadan kaçmanın, sivil itaatsizi yaptırıma tabi kalmaktan kurtarmayaca ını, cezaya katlanmazsa muhataplarından beklenen ilgiyi ve deste i göremeyece ini ve ça rısının yeterince inandırıcı olamayaca ını öne sürmektedir.⁸³

Laker, cezaya rıza göstermeyi sivil itaatsizli in bir unsuru olarak ele almamaktadır. Aynı ekilde Saner, bunu bir unsur olarak görmez. Saner'e göre, "*insan kabul edilemez diye algıladı ı bir eyi, utanmadan ve pi manlık duymadan reddetmeyi de bilmelidir. Böyle bir durumda ceza, ödenen bir kefarete il, kaçınamadı ımız, ama bu nedenle olumlamak zorunda olmadı ımız, ölç alan hukukun zaferidir.*"⁸⁴ Saner, demokratik devletin yurtta larını mutlak sonuçları olan eylemlere zorlayamayaca ı gibi, onları mutlak sonuçları olan cezalara, yani ölüm ve ömür boyu hapis cezalarına da mahkûm edemeyece ini söyler.⁸⁵

Dworkin, Rawls ve Habermas'ın aksine, sivil itaatsizlik güdüsüyle yasayı ihlal eden kimsenin cezalandırılmaması gerekti ini, ceza verilecekse de takdir yetkisi do rultusunda bu cezanın çok az olması gerekti ini ileri sürmektedir.⁸⁶

⁸² Rawls, J., "**Sivil taatsizli in Tanımı ve Haklılı ı**", *Kamu Vicdanına Ça rı: Sivil taatsizlik*, içinde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stanbul 2000, s.59-60

⁸³ Ökçesiz, **a.g.e.**, s.120 vd.

⁸⁴ Saner, Hans, "**Demokrasilerde Direnme Sorumlulu u Üzerine**", *Kamu Vicdanına Ça rı: Sivil taatsizlik*, içinde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stanbul 2000, s.168

⁸⁵ **A.g.m.**, s.163

⁸⁶ Dworkin, Roland, **a.g.m.**, s.156-157

Artuk, Gandhi ve Thoreau'nun yaptırma katlanmayı eylemlerini destekleyen unsur olarak ele aldıklarını belirtmektedir.⁸⁷ Dolayısı ile Artuk'un yaptırma katlanmayı sivil itaatsizliğin zorunlu bir şartı saymadığını söylenebilir.

Burada aklın sorusu gelmektedir: Acaba yaptırma katlanma ilkesi sivil itaatsizlik sistemine ve hukukuna bağlılıktan mı, yoksa mesajına inandırma ve bu yolla muhataplarından beklenen ilgiyi ve desteği sağlamak amacıyla kaynaklanmaktadır? Bu ilkenin kaynağı sivil itaatsizlik sistemine ve hukukuna bağlılıktan kaynaklanıyorsa, yukarıda sistemin ve anayasal düzeninin meşruiyeti sorununda dile getirdiğimiz eleştirileri bu ilkeye karşı da ileri sürebiliriz. Zira olumsuz süreci meşru olmaması sebebiyle meşru olmayan bir anayasal hukuk sisteminde ve siyasal sistemde meşru olmayan yasada düzenlenmiş yaptırma da katlanılması prensip olarak sivil itaatsizliğin amacına ve varlık nedenine aykırı düştüğü söylenebilir.

Sivil itaatsizliğin amacı pozitif hukuk normunun uygulanmasından kaynaklanan ağır bir haksızlığın karşısında yer almak ve mümkünse bu uygulamanın düzeltilmesini sağlamak ise ve buradaki ağır haksızlık bu pozitif hukuk normunun kendisinden kaynaklandığı takdirde meşru olmadığı da gözönüne alınırsa, çinenen pozitif hukuk normunun öngördüğü yaptırma da karşı çıkılması gerektiği söylenebilir. Elbette ki bu yaptırma karşı çıkma pratikte bazı sorunlarla karşılaşacaktır. Mesela cezaya karşı çıkmasına rağmen sivil itaatsiz yine de cezaya çarptırılacaktır. Ama en azından sivil itaatsiz bunun doğru ve gerekli olduğunu kabullenmemeli ve yandaşları bu cezanın da haksız olduğunu yönünde baskıya sivil itaatsizlik edimleri ifa edebilmelidir. Cezanın infazı sırasında cezaya çarptırılan sivil itaatsizin kendisi de buna karşı çıkmalı ve cezanın uygulanmasına karşı protestolarda bulunmalıdır. Ancak belirttiğimiz meşruluk kriterlerine uygun olarak düzenlenmiş bir anayasal sistemde pozitif yasaya karşı gerçekleştirilen sivil itaatsizlik hareketi ağır haksızlığın, yasanın kendisinden de ilerde, yasaya aykırı uygulanmalardan kaynaklanıyorsa, bu durumda yasanın öngördüğü yaptırma ilkin norm da meşru bir sürecin ürünü olacaktır bu yaptırma karşı çıkılmaması ve yaptırma katlanılması sivil itaatsizliğin amacı ve varlık nedenine ters düşmez. Eğer yaptırma katlanma ilkesinin sivil itaatsizlik mesajına inandırma ve bu yolla

⁸⁷ Artuk, M. Emin, "Sivil İtaatsizlik Ve Ceza Hukuku", s.724

muhataplarından beklenen ilgiyi ve deste i sa lama amacından kaynaklandı ı ileri sürülüyorsa bu durumda yaptırma katlanma ilkesi kamuya açıklık ve aleniyet ilkesinin bir aracı ve alt ilkesi olmaktadır. Sivil itaatsizli in kamuoyunu etkileme ve ça rı i levi elbette sivil itaatsizlik edimlerinin ayrılmaz parçasıdır. Sivil itaatsiz edimini gerçekleştirirken bu amaca yönelmi tir.

Ba ta Gandhi'nin ve yanda larının cezaya kar ı tutumları olmak üzere tarihsel pratikler ele alındı ında, sivil itaatsizin yaptırma katlanmasının, kamuoyunun ilgisini ve deste ini daha çok çekti i söylenebilir. Ama salt destek sa lama ve kamuoyunu cezbetme amacına yönelmi bir yaptırma katlanma durumunun daha evvel izah edildi i üzere sivil itaatsizli in genel amacı ve varlık nedenine ters dü ebilece i de ortadadır. Sivil itaatsizin istese de istemese de cezalandırılaca ı dü ünüldü ünde, cezalandırılması kamuoyunun eyleme ilgisini ve deste ini yeterince sa layacaktır. Ancak çi nenen normun kendisinin de me ru olmadı ı bir durumda, bu normun veya di er normların öngördü ü yaptırımın adil oldu undan ve uygulanmasının me ru oldu undan söz edilemeyece i için bu cezaya kar ı çıkmak da bir ba ka sivil itaatsizlik edimi olarak ça rı amacını ta ıyacak ve destek toplayacaktır.

Yaptırma kar ı çıkmak, ona zorunlu olarak tabi kalmakla bütünle ti i takdirde toplumsal etkisinin daha çok olabilece i de ileri sürülebilir. Sonuçta haksız bir cezanın uygulanması da, a ır bir haksızlık olup, buna kar ı da sivil itaatsizlik edimleri gerçekleştirilebilir. Gandhi'nin Güney Afrika'da Transvaal ve Natal'de gerçekle tirdi i sivil itaatsizlik eylemlerinde tutuklanmaların sayısının artması için Hintli kadınları harekete geçirmesinde ve tutuklamalara kar ı çıkmamasındaki amaç, hapishane idaresinin i levsiz hale gelmesini sa lamak ve dünya kamuoyunun bu ekilde ilgisini çekmektir. Yoksa burada yaptırma katlanma ve katılma ilkesinin ve gayesinin bulundu undan sözedemeyiz. Tutuklamalar arttıkça hapishanelerde yer kalmamı , kolluk ve hapishaneler i levsiz hale gelmi ve yönetim geri adım atmı tır. O halde Gandhi'nin burada tutuklamalara kar ı çıkmamasını da, sivil itaatsizlik eyleminin gerçekleştirilmesinde ve amacına ula masında sadece bir araç olarak görebiliriz.

Yaptırıma karşı çıkmakla kastedilen, kişisel nedenlerle cezadan kaçınmak değildir. Anlatılmak istenen, cezanın uygulanmasına rağmen cezaya karşı çıkmak ve cezanın uygulanmasını protesto etmektir.

II. Sivil itaatsizli in Tarihsel Perspektifi ve Öncüleri

Sivil itaatsizlik antik ça a uzanan bir söylemdir. Ama burada en önemli üç öncünün hayatına ve dü üncelerine kısaca yer verilecek ve onların dü ünceleri ve pratiklerinin sivil itaatsizli in ilke ve kapsamının olu um sürecindeki etkileri ele alınacaktır. Bu öncüler Sokrates, H. David Thoreau, Mahatma Gandhi'dir. Bu üç dü ünür ve eylemcinin dü ünce ve pratiklerini konu edinmeyen bir sivil itaatsizlik incelemesinin yetersiz kalacağı kanaatindeyim. Dolayısıyla bu bölümde sivil itaatsizli in tarihsel gelişiminin en önemli özneleri olan Sokrates, H. David Thoreau, Mahatma Gandhi'nin dü ünce ve pratiklerine kısaca değ inmeye çalışacağım. unu da belirtmekte fayda görüyorum. Her eyi kendi tarihsel bağ lamında ele almanın gereklili i karş ısında, bu öncüleri günümüzün genel sivil itaatsizlik anlayışı do rultusunda ele tirmemiz mümkün de ildir. Bahsi geçen öncülerin ya adıkları dönemlerin sosyal ve politik niteliklerinin bugünkünden farklı olması nedeniyle bugünün bağ lamında de il ancak kendi tarihsel bağ lamında ele almak gerekmektedir. Di er taraftan bu öncülerin tüm eylemlerinin ve fikirlerinin bu çalış mada tam olarak ele alınması mümkün olmadı ından bunlara kısaca değ inilecektir:

A- Sokrates⁸⁸

Bütün zamanların en büyük filozoflarından sayılan Sokrates .Ö. 469-399 yılları arasında, Atina'da yaşamı tır. Her zaman yazma yerine konu mayı ve sorgulamayı tercih eden Sokrates yazılı bir eser bırakmamı , felsefesi ve kendisi ile ilgili bilgilerimiz ö rencileri olan Platon (Eflatun) ve Xenophon'un yazdıklarına dayanmaktadır.⁸⁹ Platon'un *Apologia* isimli eseri Sokrates'in yargılanmasını, *Kriton* isimli eseri ise cezaevindeki son günlerini anlatır.⁹⁰ Sokrates için önemli olan "salam, herkes için geçerli i olan bir bilgiye varmaktır."⁹¹ Hakikate ortak bir çaba ile ula ılabilece ine inandı ı için, etrafındakilerle sürekli diyalog halinde olan Sokrates, gençlerin ahlakını bozmak ve yeni tanrılar uydurarak

⁸⁸ Sokrates'in burada değ inilen görüşleri için bkz: Ökçesiz, Hayrettin, "Sivil itaatsizlik", Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.21 vd.

⁸⁹ Ökçesiz, Hayrettin, "Sivil itaatsizlik", s.21

⁹⁰ Gökberk, Macit, "Felsefe Tarihi", s.43, dn.1

⁹¹ Gökberk, a.g.e, s.43

Atina tanrularına saygısızlık etmekle itham edilir⁹² ve baldıran zehirini içerek ölüme mahkûm edilir. Dostları kendisini kurtarmaya çalışsa da Sokrates düzeni korumak amacıyla baldıran zehirini içerek yaşamını sona erdirir⁹³. Burada asıl olan, Sokrates'ın adil saymadığı bir yasaya itaat etmemesi ama cezayı adil saydığı ve ceza kendisi ile devlet arasındaki anlaşmaya dayandığı için cezaya itaat etmesidir. Kişinin anlaşmaya uyması, toplumla uyumunu sağlar, anlaşmanın toplum tarafından bozulması halinde ise ikna yoluyla anlaşmaya uyulmasını sağlar. Bu düşüncesini hayatını feda etmek pahasına da olsa yaşamında gerçekleştirebilir.⁹⁴ Ökçesiz, Sokrates'ı bir itaatsiz itaatkâr olarak görür.⁹⁵ Ona göre, Sokrates hem haksız yasaya itaat etmemiştir ve onu cezalandırmak için de cezaya itaat etmemiştir ve ceza normunun öngördüğü davranışı izlemiştir.⁹⁶ Sokrates cezaevinden kaçmanın yurttan olmak için gösterilen katılımın sona erdirilmesi olduğunu söyler; bir sözleşmeye katılım olarak yasaya katılımın sınırının, davranış normunun kesinlikle izlenmesi olmayıp, aksine yasanın çiğnenmesi durumunda, ceza karşısında itaat, yani yaptırımın kefareti olarak kabullenilmesi olduğunu ileri sürer. Sokrates'e göre kaçmak bir haksızlıktır. Çünkü cezadan kaçmak, yasanın yahut devletin davranış normunu her durumda kesinlikle izlemekten değil, bilakis cezalandırma durumunda itaatten ibaret bulunan ve devletin kendisini cürümler karşısında koruyabilmesi için gerekli olan katılımı bozmaktadır. Sokrates hiçbir zaman haksız yasanın kölsüz izleyicisi olarak görülme istememekte ve haksız yasanın öngördüğü davranış normuna karşı gelmekte, ona itaat etmemektedir. Yasa normunu izlemek yahut çiğnemek sadece davranış normu için mümkündür, ceza normuna ise sadece itaat edilir yahut karşı çıkarılır.⁹⁷ Sokrates bu nedenle haksız yasanın öngördüğü davranış normuna itaat etmez, ancak ceza normuna ise adil ve anlaşmaya uygun olduğu gerekçesiyle itaat eder.

Sokrates'ın cezaya rıza göstermesinin altında yatan nedenin sözleşmeye bağlılık olduğu, kaçmanın devletin cürümler karşısında ayakta durabilmesi için gerekli olan katılımı bozmasının önüne geçmek olduğu söylenebilir. O halde Sokrates bir taraftan yine aynı sözleşme medeni kaynağını alan davranış normuna ilişkin yasayı ihlal etmekte bir sakınca görmemekte ama aynı sözleşme medeni kaynağını alan ceza hükmüne sözleşmeye bağlılığının

⁹² Niğanci, İnkı, a.g.e., s.171

⁹³ Öktem, Niyazi, "Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi", Beta Basım Yayın Dağıtım, 4. Bası, İstanbul, Ocak 1988, s.87

⁹⁴ Öktem, Niyazi, a.g.e., s.90

⁹⁵ Ökçesiz, a.g.e., s.26

⁹⁶ Ökçesiz, a.g.e., s.25 vd.

⁹⁷ Ökçesiz, Hayrettin, "Sivil itaatsizlik in Bir Öncüsü:Sokrates", Argumentum Aylık Hukuk Dergisi, Y.3-4, Temmuz-Aralık 1993, s.659-660

devamı ve devletin ayakta kalması için itaat göstermektedir. Gerek ceza hükmü gerekse de ihlal edilen davranı normu aynı sözle meden kaynaklandı na göre bir taraftan itaat edip di er taraftan itaat göstermeme tutumunun bir çeli kiye i aret etti i söylenebilir. Sokrates'in bu tutumu sivil itaatsizli in unsurlarından biri olarak da kabul edilen bütün hukuk sisteminin de il, tekil pozitif normun ihlal edilmesi ilkesine benzetebiliriz. Nitekim Sokrates devlete ve onun verdi i cezaya kar ı çıkmamakta ancak haksız olan davranı normuna kar ı çıkmaktadır. Ona göre, haksız da olsa sitenin verdi i ceza hükmüne uymak yurtta lık sözle mesine uymak adil oldu undan, bu sözle meye itaat için zorunludur. Sokrates bir taraftan kendisi hakkında verilen ceza hükmünün haksız oldu unu bilmekte ancak di er taraftan gerek kendisi, gerekse de uygulanı tarzı haksız dahi olsa cezaya uymak adil oldu undan ceza normundaki davranı ı izlemeyi do ru bulmaktadır. Bu da onun itaatsiz itaatkâr oldu u yönündeki dü ünceyi⁹⁸ güçlendirmektedir.

B- Henry David Thoreau

1817'de Massachussets'in Concord kentinde dünyaya gelen Thoreau, Harvard'daki ö reniminden (1835-1837) sonra dostu Ralph Waldo Emerson'un çevresine katılır ancak ö retmenlik ve yayıncılıktaki ba arısızlı ı nedeniyle 1844 yılında do aya çekilir⁹⁹. 1846 yılında vergi memurunun, kendisine eri kinlere mahsus kilise ve seçim vergisini (poll tax)¹⁰⁰ ödemesi gerekti ini ancak ödememi oldu unu söylemesi üzerine ilkesel olarak ödemeyece ini bildirir. Bunun üzerine kasaba hapisanesine konulan Thoreau, kim oldu u bilinmeyen bir kimsenin vergiyi ödemesi üzerine serbest bırakılır. Thoreau'nun "poll tax" ödemeyerek hapse girmeyi ye lemesindeki amaçları yurtta ların dikkatini çekmek, çekmek, kölelik kar ıtı kampanyaya destek götürmek ve köleci yasaların kaldırılmasını sa lamaktır.¹⁰¹ Bu olay Thoreau'nun sivil itaatsizlik üzerine tek eylemsel deneyimi olarak kabul edilir. 1849'da eylemi üzerine bir tebli yayınlar. 1850 yılında köleli in kaldırılması hareketine yanda olur ve 1846'daki eylemini de açıklayan bir konferans düzenler. Köleli i savunanlara kar ı silahlı gerilla mücadelesi sürdüren John Brown ile tanı an Thoreau, Brown'ın kanlı bir çatı madan sonra yakalanarak idam edilmesinden etkilenir ve bunun

⁹⁸ Bu dü ünçe için bkz: Ökçesiz, "Sivil taatsizlik", s.26 ve Ökçesiz, "Sivil taatsizli in Bir Öncüsü: Sokrates", s.659-660

⁹⁹ Ökçesiz, "Sivil taatsizlik", s.30

¹⁰⁰ Ni ancı, ., a.g.e., s.175

¹⁰¹ Tanör, Bülent, "Anayasa Hukuku Açısından Sivil taatsizlik", Argumentum Aylık Hukuk Dergisi, Y.3-4, Temmuz-Aralık 1993, s.702

üzerine üç deneme yazar ve Brown'ı ve eylemlerini savunur.1862 yılında ölümünün ardından eserleri ilgi görür.¹⁰²

“Civil disobedience” (sivil itaatsizlik) kavramını ilk kez kullanan ki i Thoreau'dur. Onun dü ünceleri sivil itaatsizli in tarihsel geli iminde önemli bir yer tutar. Sivil itaatsizli in di er öncüleri Thoreau'dan etkilenmi tir. Özellikle Gandhi, onun eserlerinden ve dü üncelerinden oldukça faydalanmı tır. Thoreau yasalar kar ısındaki tutumunu u sözleriyle ifade etmektedir:

“Bana kalırsa önce insan olmalıyız, sonra da uyruk. Do ruya olan saygımız ölçüsünde yasaya saygı beslemeye özenmemeliyiz. Boynumun borcu saydı ım tek ey, do ru bildi ım eyi her istedi ım zaman yapmaktır.”¹⁰³

“ Benim dikkat etmem gereken ey hiç de ilse, kötüledi ım bir haksızlı a alet olmamaya bakmaktır.”¹⁰⁴

“ nsanı haksız yere hapse atan bir yönetim altında dürüst insanın asıl yeri cezaevidir.”¹⁰⁵

“... yasa do ası gere i seni zorunlu olarak ba kasına yönelik haksızlı in aracı durumuna dü ürecek yapıdaysa, yasayı çi ne!”¹⁰⁶

Bu sözlerinden yola çıkarak Thoreau'nun bireyci oldu u ancak bu bireycili inin yanında bireyin üstünlü ünü talep eden ve toplum ve devlet hakkında dü ünen biri oldu u bu ba lamda pratik ve fikirlerinin salt kendisi için de il toplumun iyili ine de yönelmi oldu u söylenebilir. Onun dü ünce yelpazesinde “insan onuru” kavramı, vicdan ve bireyin özerkli i önemli yer tutar. Gerçek ya da insan amaçlı insan onuru de eri Thoreau'nun dü ünce ve eyleminde önemli bir yer tutar. O, “ yi ve kötü üzerinde, ço unlu un de il, yalnız vicdanların

¹⁰² Burada H.D.Thoreau'nun ya amı ve eylemleri hakkında verilen bilgiler için bkz.: Ni ancı, ükrü, “**Sivil taatsizlik**”, Okumu Adam Yay., stanbul, Mart 2003, s.175 vd. ; Ökçesiz, Hayrettin, “**Sivil taatsizlik**”, s.30 vd.; Günyol, Vedat, “**Önsöz**”, b.y.: H.D. Thoreau, *Haksız Yönetime Kar ı*, (Çev. Vedat Günyol), stanbul 1963, s.12; Tanör, Bülent, “**Anayasa Hukuku Açısından Sivil taatsizlik**”,s.702

¹⁰³ Günyol, Vedat, “**Önsöz**”, b.y.: H.D. Thoreau, *Haksız Yönetime Kar ı*, (Çev. Vedat Günyol), stanbul 1963, s.12

¹⁰⁴ **A.g.e.**, s.25

¹⁰⁵ **A.g.e.**, s.28

¹⁰⁶ Thoreau, H., D., “ **Devlete Kar ı taatsizlik Görevi Üzerine**”, *Kamu Vicdanına Ça rı: Sivil taatsizlik*, çinde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stanbul 2000, s.39

karar verdi i bir hükümet olamaz mı acaba?"¹⁰⁷ Sorusunu sorarken hukuki pozitivizmi yadsımakla kalmamakta iktidarın ve hukukun me rulu unu vicdanın yargılama ölçütlerine uygunlukta aramaya çalı maktadır. Bu sözlerinden onun aslında münferit ve muayyen bir normdan de il genel anlamda yasadan bahsetti i, dolayısı ile sivil itaatsizli in yasaya aykırılık unsurunun günümüzde genel olarak tekil hukuk normunun ihlali ekindeki algılanı ma uymayan bir dü üncede oldu u söylenebilir. Cezaya rıza gösterme ba lamında, Thoreau, insanı haksız yere hapse atan bir yönetim altında dürüst insanın asıl yerinin cezaevi oldu unu söylerken aslında onun cezaya rızayı kastetmedi i ve cezayı adil görmedi i ama bir haksızlı a alet olmaktansa cezaevinde olmayı tercih etti i söylenebilir. Hükümet gücünün tam anlamıyla haklı olabilmesinin önko ulu olarak yönetilenlerin oyunu ve onayını arayan Thoreau kendisinin dü ledi i ancak hiçbir yerde rastlamadı nı iddia etti i bir devleti tasavvur eder.¹⁰⁸

Tanör, Thoreau'nun dü üncelerinin mantık örgüsünü u ekinde sıralamaktadır¹⁰⁹:

*“1-Yazılı yasadan daha yüce bir yasa anlayı ı (vicdan yasası)
2-Bunların çatı ması durumunda ikincisine uyulması gere i
3-Bu yüzden yazılı yasaya kar ı çıkmanın sonuçlarına katlanılması
4-Medeni (sivil) itaatsizli in haksız yasanın kaldırılmasına hizmet etmesi”*

Arkada ı John Brown'un idamının ardından her türlü itaatsizli i mubah gören Thoreau artık direni i sivil de il, silahlı olarak görür.¹¹⁰ Bu dü üncesinin, onu, iddetten arınmı lı in esas oldu u sivil itaatsizlik olgusundan uzakla tırdı ı söylenebilir.

C- Mahatma Gandhi

Mohandas Karamçand Gandhi (Mahatma Gandhi),¹¹¹ 2 Ekim 1869'da Batı Hindistan'da Gujarat Prensli i'nin Pornbandar ehrinde do du¹¹². 1888-1891 yılları arasında

¹⁰⁷ Günyol, Vedat, “Önsöz”, b.y.: H.D. Thoreau, *Haksız Yönetime Kar ı*, (Çev. Vedat Günyol), stanbul 1963, s.12

¹⁰⁸ A.g.e., s. 47 vd.

¹⁰⁹ Tanör, Bülent, “Anayasa Hukuku Açısından Sivil taatsizlik”, s.702

¹¹⁰ Ökçesiz, Hayrettin, “Sivil taatsizlik”, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Yayınları, 3. Baskı, stanbul, 2001, s.33, s.37

¹¹¹ Burada Gandhi'nin ya amı ve eylemleri hakkında verilen bilgiler için bkz.: Aygün, Tarık, “Efendili in Reddi, Sivil taatsizlik ve Do rudan Eylem”, Versus yay., 2.baskı, stanbul 2006, s.53 vd.; Ni ancı, ükrü, “Sivil taatsizlik”, Okumu Adam Yay., stanbul, Mart 2003, s.182 vd. ; Gandhi, “Bir Özya am Öyküsü (Ya adı m Gerçe in Öyküsü)” çev. Vedat Günyol, stanbul, 1984 ; Ökçesiz, Hayrettin, a.g.e., s.38 vd.

Londra’da hukuk öğrenimini gördükten sonra Bombay ve Rackot’ta avukatlık yaptı. 1893’te Güney Afrika’ya giden Gandhi ilk “*satyagraha*”sını burada 1906 yılında gerçekleştirdi. Kabagüç kullanmaksızın iddete başvurmaksızın gerçek hizmet etmeyi amaçlayan “*satyagraha*”, Gandhi’ye göre sivil itaatsizlik ve pasif direniş kavramlarından ayrılmaktadır. Satyagraha, ‘*sat= gerçek*’ ve ‘*agraha=sebat*’ sözlerinin bileşiminden türetilmiş bir sözcüktür. Gandhi eylemlerini bu sözcikle adlandırır. Satyagraha yalnızca Gandhi’nin eylemlerine verilen isimle ad olmakla kalmamakta, eylemlerinin kaynağı olan ilkelerini ve gerçeklik tasarımını da kapsayan bir sözcüktür. Satyagraha, Gandhi’nin ortaya koyduğu eylem biçimini ya da amaçsal bir olgu olarak ele alan her bireyin dayandığı temel gücü ifade etmektedir.¹¹³ *Satyagraha*’yı gerçekleştiren eylemcilere de “*satyagrahi*” adı verilmiştir. Gandhi, *satyagraha*’nın doğuşu hakkında bunları söylemektedir:

“satyagraha adı verilen ilke, daha adı konmamışken vardı... Onu dile getirmek için gujartari dilinde de, İngilizce “pasif direniş” deyimini kullanıyorduk. Avrupalıların yaptığı bir mitingde bana tanık oldum: ‘pasif direniş’ deyimini çok dar anlamda alınıyor, güçsüzlerin elinde bir silah sayılıyor, kin ve nefreti dile getirebileceği ve sonunda kabagüç eylemine dönebileceği ileri sürülüyordu. O zaman, bütün bu savlara karşı gelmek ve Hint hareketinin geçiş özünü açıklamak zorunluluğunu duydum. Savaşçıları dile getirmek için, Hintlilerin yeni bir sözcük bulmak zorunda oldukları açıktı. Ama kendimi ne kadar zorladysam da, buna ulaşamadım. Bunun üzerine Indian Opinion okuyucularına başvururdum. Bu konuda en uygun sözcüğü bulana önemsiz bir ödül vaadettim. Sonunda Mahatma Gandhi, ‘Satyagraha’ diye bir sözcük uydurdu... Ama daha seçik olsun diye sözcüğü “satyagraha” biçimine soktum (...).”¹¹⁴

1906’da Transvaal’de bütün Hintlilerin kayıt altına alınmasına dair bir yasa yürürlüğe girer. Gandhi 11 Eylül 1906 da Hintlileri bu kayıt işlemine karşı toplantıya çağırır ve ardından satyagraha kampanyaları başlatır. Yönetim uyarıda bulunduktan sonra tutuklamalar başlar. Bu süreçte Gandhi iki ay hapis cezasına çarptırılır. Yönetim tarafından gönüllü kayıt yapılması halinde yasanın iptal edileceği sözü verilir. Gandhi soydaşlarını buna ikna eder ancak yönetim sözünü tutmaz. Bunun üzerine Gandhi, Hintlileri izinsiz sokak satıcılığı yaparak kendilerini tutuklatmaya ve cezalarını doldurup tahliye için çalışmaya çağırır. 1908 yılında 3000 kişilik kayıt belgelerini toplu halde yakar. Kayıt belgeleri bulunmadığı gerekçesi ile

¹¹² Collins,Diane/ Wilkinson, Robert, “**Otuz Beş Dönüşüm Filozofu**”, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s.158

¹¹³ Aygün, Tarık, **a.g.e.**, s.58

¹¹⁴ Ökçesiz, Hayrettin, **a.g.e.**, s.47

yeniden tutuklamalar ba lar. Gandhi ve yanda ları tarafından kafa vergisini kaldırmayan ve Hintli evlilik sözleşmelerini geçersiz kılan yasalara kar ı daha geni çapta bir direni ba latılır. Bütün Hintli maden i illerini greve a ırmak için gruplar halinde Hintli kadınlar Transvaal’i a arak yasak olan Natal’a girer. Tutuklamalar artar hapishaneler i levsiz hale gelir. Yapılan bir yürüyü te yönetimin kamçı ve silah kullanması dünya kamuoyunun Güney Afrika yönetimini kınamasına neden olur. Böylelikle Güney Afrika’da yönetim tarafından yapılan haksızlıklara kar ı Gandhi ve yanda ları tarafından yürütölen mücadele olumlu sonuçlar vermi tir.

Daha sonra Hindistan’a giden Gandhi 1917’de ngiliz toprak sahipleri tarafından topra ı i leyen Hintli köylülerden alınan kiralara kar ı yakla ık bir yıl süren eylemler gerçekle tirir. Baskıcı Rowlatt Yasaları’na kar ı 1919’da ba lattı ı satyagraha ile ulusal hareketin lideri haline gelir. Calianvalabagh Katliamı’ndan¹¹⁵ sonra hareketi durdurup 1920’de Milliyetçi Partinin ba ına geçer. Sömürge kurumlarına ve Avrupa ürünlerine kar ı ba lattı ı kampanyada yine iddetin artması üzerine 1922 de harekete son verir. Tutuklanıp 6 yıl hapis cezası alır. 1924’te salıverilen Gandhi, simgesi ıkrık olan bir e itim programı ba latır. 1930’da Hindistan’a dominyon statüsü verilmesini isteyen Gandhi bu talebin reddedilmesi üzerine tuz tekeline dair yasayı i ner. Bir kaç kez tutuklanıp salıverilir. Gandhi milyonlarca ki iyi dokunulmazlar statüsüne sokan Hindistan’daki kast düzenine kar ı mücadele eder ve bu kast dı ndakileri *harijans* (Tanrı’nın çocukları) diye anarak e itsizlik üzerine kurulu bu sistemi durmak bilmeden tartı ır.¹¹⁶ Ölüm oruçları ile Müslümanlar ile Hindular arasındaki din çatı malarını sona erdirir. 30 Ocak 1948’de Delhi’de öldürölür.

Gandhi’nin ve satyagrahi’lerinin eylemlerinden bazıları unlardır (Bu alı manın sınırları bu eylemleri ayrıntıları ile anlatmayı mümkün kılmadı ından burada yalnızca Gandhi’nin ve satyagrahi’lerinin gerçekle tirdi i eylemlerin bir kısmı ba lıklar halinde verilmi tir.)¹¹⁷:

¹¹⁵ Calianvalabagh Katliamı, 1919’da Gandhi tarafından Rowlat Yasaları’na kar ı ba latılan geni çaplı protestolara üzerine yönetimin kabala ın üzerine ate tırmasıyla yüzlerce ki inin ölmesiyle sonuçlanmı tir.

¹¹⁶ Collins,Diane/ Wilkinson, Robert, “**Otuz Be Do u Filozofu**”, s.163

¹¹⁷ Bu eylemler hakkında ayrıntılı açıklamalar için bkz.: Aygün, Tarık, **a.g.e.** s.54 vd. ; Gandhi, “**Bir Özya am Öyküsü (Ya adı m Gerçe in Öyküsü)**” ev. Vedat Günyol, stanbul, 1984 ; Ökçesiz, Hayrettin, **a.g.e.**, s.38 vd.

1. Güney Afrika'da 1906'da bütün Hintlilerin kayıt altına alınmasına dair yürürlü e giren bir yasaya karşı yürütülen eylemler.
2. Güney Afrika'da Hintlilerin eyaletler arasında seyahat etmesini yasaklayan Göçmenlik Yasası'na karşı eyaletler arasındaki seyahate devam edilmesi. Bu eylemde tutuklamalar artmış, hapisaneler i levsiz kalmı tır. Di er taraftan maden i çileri eylemi desteklemek için greve gitmi tir.
3. Hindistan'da 1917'de İngiliz toprak sahipleri tarafından topra ı i leyen Hintli köylülerden alınan kiralara karşı yaklaşık bir yıl süren eylemler
4. Ahmedabad'da iplik i çilerinin maa larının artırılması için gerçekleştirilen geniş çaplı grevler.
5. Kheda bölgesinde haksız vergilere karşı gerçekleştirilen satyagraha ve buna destek olarak yapılan so an toplama eylemi.
6. 1919'da yürürlü e giren ve güvenlik güçlerine ve hükümete, üpheli görülen herkesin sorgusuz ve yargısız tutuklanması yetkisi veren Rowlatt Yasası'na karşı yürütülen eylemler çerçevesinde sansüre karşı yasak kitapları dağıtma ve okutma eylemi; katliamla sonuçlanan Amristar'daki Sikh direni i ve genel grevleri içeren okulların boykot edildi i, ula ımın durduruldu u, kepenklerin indirildi i geniş çaplı eylem.¹¹⁸
7. 1920'de Hindistan genelinde ba latılan vergi, içki ve kuma boykotu: Bu satyagraha kampanyasında amaç İngilizleri vergi, içki ve kuma satı ından elde ettikleri gelirlerden mahrum kılarak ülkeyi terk etmelerini sa lamaktı. Kampanyaya katılanlar içki içmiyor, vergi vermiyor, kurumları boykot ediyor ve İngiliz giyim tarzını ve kuma larını reddediyordu. Ancak geniş leyen eylemler neticesinde iddet eylemleri ortaya çıkmı , Gandhi bunu engellemek için satyagrahaya son vermi ve İngiliz yönetiminden tutuklanmasını talep etmi ve tutuklanmı tır.¹¹⁹
8. Tuz yasasının ihlali ve tuz tekelinin kırılması amacıyla yapılan yürüyü ler, tuz üretme ve satma eylemleri, Dharsana Tuz letmesi'ne yönelik eylem.

Bu eylemlerin ço u ba arılı sonuçlar elde etmi ve yönetimi geri adım atmaya veya yasalarda de i iklik yapmaya sevk etmi tir.

¹¹⁸ Aygün, Tarık, **a.g.e.**, s.82 vd.

¹¹⁹ **A.g.e.**, s. 86 vd.

Tanör, Gandhi'nin Hindistan'daki eylemlerinin iki yönlü olduğunu belirtmektedir: Birincisi, sömürgeci yönetime karşı eylemlerdir. Bunun en popüler örneği tuz yapımı yasasına karşı deniz suyunu buharlaştırarak sembolik şekilde ekilde yasayı çiğneme eylemidir. İkinci eylem türünün hedefi geleneksel ve dinsel buyruk ve yasaklardır. Buna örnek olarak, paryaların köy kuyularını kullanma hakkını bu yola elde etmeleridir.¹²⁰

Galtung'a göre Gandhi, Batı'da çatı manının görünüşleri ile ilgili yazı yazarların hepsinden farklı bir yaklaşım içindedir. Çünkü Gandhi'nin çatı maya dair yaklaşımında çatı malar tamamen olumlu, sevgi dolu ve diri bir ruhsal durumun ifadesi olabilir. Çatı maddüncesinin ve buna denk dünen davranışın olumsuz olması, nefret ve yıkıcılık yüklü olması gerekmez. Diğer taraftan *satyagrahi*'nin görevi çatı manının varlığından habersiz olmak değil, onu kullanmak ve ona özen göstermektir. Çatı manının sevgi boyutu eyleme çağrısının önemini vurgulamaktadır¹²¹. Oysa Batı'da tam da bunun aksi bir yaklaşım mevcuttur. Batı'da çatı ma görmezlikten gelinir ve ertelenir, ancak katlanılmaz olunca çatı mayla ilgilenilir. Çatı ma hedefleri kesin olarak belirlenmediği için Batı'da daima yetersiz bir şekilde tanımlanır. Çatı ma uzla mazlıktır ve bunun nedeni karşı taraftır. İşte tam da bu noktada Gandhi'nin çatı ma prensiplerinin Batı'dakinden oldukça farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü Gandhi'nin çatı ma yaklaşımında hedefler belirlidir ve sevgi yüklü olduğu için çatı mada karşı tarafla yeri gelince uzla maya gidebilecek derecede temas vardır.¹²²

Gandhi'ye göre eyleme derhal geçilmeli, politik olarak uygun zaman beklenmemelidir. Ayrıca eylem gerçek inançtan kaynaklanmalıdır. Eylemin yöneldiği toplumsal değişime dair çaba, kişisel gelişimin de aracı olmalıdır. Çatı maya girilince ilk ödev çatı manının ne olduğunu belirlemektir. Bunun için de çatı manının iki tarafının da hedefleri gözden geçirilmeli ve *satyagrahi* iki tarafın ortak hedeflerine yönlü olmalıdır.¹²³

Galtung'a göre Gandhi'nin çatı ma yaklaşımında altı kural vardır¹²⁴: birinci kural, iddet kullanmamaktır. İkinci olarak, eylemin hedefe yönelik, çatı manının sona ermesinden sonra ortaya çıkması istenen duruma uygun olması gerekir. Üçüncü kural, kötüyü yaralama veya ona zarar verme çabası içine girilmemesi; öte yandan karşı tarafta yer alan kötüye

¹²⁰ Tanör, Bülent, "Anayasa Hukuku Açısından Sivil taatsizlik", s.702

¹²¹ Galtung, Johan, "Gandhi ve Alternatif Hareket Teoride Satyagraha- Normlar", *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil taatsizlik*, içinde, Der. Yakup Coşar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, İstanbul 2000, s.213

¹²² Galtung, Johan, **a.g.m.**, s.221

¹²³ Galtung, Johan, **a.g.m.**, s.214-215

¹²⁴ Galtung, Johan, **a.g.m.**, s.216-219

yardım edilmemeli ve onunla i birli i yapılmaması gereklili idir. Dördüncü kural, bedeli yüksek olsa da çatı maya girmeye hazır olunması zorunlulu udur. Be inci olarak,çatı manın taraflarının birbirleriyle temas kurabilme olasılıklarını ortadan kaldırmamak için elinden geleni yapmaktır. Bu kural, Gandhi'nin, kar ı tarafla bazı hususlarda uzla ma yolunu kapatmamayı ve uzla maya varma imkanını korumayı hedefledi ini, dolayısı ile Gandhi'nin çatı ma yakla ımının Batı'daki görünü lerinden farklı oldu unu göstermektedir. Altıncı ve son kural ise, mümkün oldu unca yasalara sadık kalınması, çatı ma ortamının hararetinin olabildi ince dü ük tutulması, protesto ve görü me olanaklarının sonuna kadar kullanılmasıdır.

Gandhi, Ruskin'in ' Unto This Last' eserinden çok etkilenererek ya amına yön veren u üç ilkeyi ya am prati i haline getirmeye çalı mı tır:¹²⁵

“1- Bireyin yararı, iyili i, kurtulu u, kamunun yararında, iyili inde, kurtulu unda yatar.

2- (...) herkes geçimini yaptı ı i ile sa lamak hakkına di erleri ile e it biçimde sahiptir.

3- Bedensel i e dayalı ya am (...) ya anmaya de er bir ya amdır...”¹²⁶

Gandhi'ye göre, Ruskin ikinci ve üçüncü ilkenin birinci ilkede yattı nı göstermi ve bu da onu aydınlatmı tır.

Gandhi'nin dü üncelerini ve prati ini anlamak için öncelikle onun gerçeklik anlayı nı anlamak gerekmektedir:

“ Benim için gerçek ba ka birçok ilkeyi kapsayan ba ımsız bir ilkedir. Bu gerçek yalnızca sözlerin de il, dü üncelerin de gerçe idir. Bizim kavrama yetene imizin yalnızca göreceli gerçe i de il, saltık gerçek, sonsuz ilkedir de. O Tanrı'dır.”¹²⁷

“ Ama bir tek kanı, içimde derinlemesine kök saldı: buna göre her eyin temeli ahlak, her türlü ahlakın özü de gerçekliktir. Gerçek benim biricik amacım oldu. O benim için her geçen gün biraz daha önem kazandı. Anlamı da durmadan geli ti.”¹²⁸

¹²⁵ Ökçesiz, Hayrettin, “Sivil taatsizlik”., s.42

¹²⁶ Gandhi,M., “Mein Leben”, Sivil taatsizlik çinde, Hayrettin Ökçesiz, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Yayınları, 3. Baskı, stanbul, 2001, s.42

¹²⁷ Bharati, Agehananda, “Mahatma Gandhi” Sivil taatsizlik çinde, Hayrettin Ökçesiz, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Yayınları, 3. Baskı, stanbul, 2001, s.46

¹²⁸ Gandhi, “Bir Özya am Öyküsü (Ya adı ım Gerçe in Öyküsü)” çev. Vedat Günyol, stanbul, 1984, s. 43

Görüldü ü üzere Gandhi'nin gerçeklik tasarımında saltık gerçeklik ile göreceli gerçeklik biraradadır. Ökçesiz'e göre satyagraha bire imini do uran bu iki gerçekli e dayalı diyalektik tutum sivil itaatsizli in çekirde idir:

“bu gerçe e kaldıraç gücü olan satyagraha, görüldü ü gibi, onun kavranı tarzı ile de belirlenmektedir: Gerçek, edimin hem hedefi, hem de ilkesi'dir. Ula ilan her hedef uygulanan araç ve yöntemlerin aynı zamanda sonucu, ürünü oldu u için birbirlerinden ba ımsız olarak dü ünülemezler. Bu yüzden her türlü gerilla yöntemi kesinlikle reddedilmelidir. Her ey kamuya açık olarak olup bitmelidir. Çünkü satyagrahanın ana dü üncesi yalnızca kar ı çıkmak de il, aynı zamanda kar ıtı ikna etmek, onu kazanmak ve onu rencide etmemektir.”¹²⁹

Buradaki gerçek, çeli meyen iki yanlı bir gerçekliktir. Ikinde her eyin üzerinde kendisiyle bütün varolu un, eylemlerin ve dü üncelerin anlam kazandı ı bir postüla, bir inanı tutumudur. kincisi ise gerçe in bilgisidir. Deneyimleri ona gerçe in göreceli olabilece inin bilgisini de gerçekle birlikte vermektedir. Gerçek, edimin hem hedefi hem de ilkesidir. Buradan Gandhi'nin araç ile amacı birarada kabul etti ini göstermektedir. Araçlar ile amaçlar arasındaki ayrım Gandhi gibi ikici olmayan biri için öteki kavramsal ayrımlar kadar gerçek dı ı olup bu nedenle de Gandhi onları birbirinin yerini tutan kavramlar sayar.¹³⁰

Aracı amaçtan ba ımsız dü ünmeyen Gandhi her türlü gerilla mücadelesini reddeder. Kamuya açıklık esastır çünkü amaç sadece kar ı çıkmak de il aynı zamanda kar ı tarafı ikna etmek ve onu kazanmaktır. Bu amaçları gerçekle tirmek için de iddet içermeyen bir eylemlilik içinde olmak zorunludur. Gandhi'nin eylemlerindeki iddetsizlik boyutu bu amaçları gerçekle tirmeye yöneliktir. Ayrıca iddetsizlik ya amın her anına etki eden ilkesel bir tutumdur. Bu tutumu betimleyen “*ahimsa*” kavramıdır. *Ahimsa*, Acıya katlanmak ve buna ra men acı vermemek tutumunun kayna ı olup iddetsizlik yani kabagüç kullanmamak demektir.¹³¹ Bu tutum onu ahlaki baskıyı bile reddetmeye götürür. nsanı davranı larından ayrı dü ünür ve günahıtan nefret eder ama günahkârdan nefret etmez.¹³² O'na göre Gerçek ancak tam anlamı ile *ahimsa*'ya ula ıldıktan sonra görülebilir. Buna ula mak isteyen kimse kendini ya amın hiçbir alanı dı ında tutmamaya çalı malı ve en ufak varlıkları dahi kendi

¹²⁹ Woodcock, George, “Mahatma Gandhi”, *Sivil taatsizlik* çinde, Hayrettin Ökçesiz, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Yayınları, 3. Baskı, stanbul, 2001, s. 47

¹³⁰ Collins, Diane/ Wilkinson, Robert, “Otuz Be Do u Filozofu”, s.161

¹³¹ iddetsizlik ve ahimsa için bkz. Gandhi, *a.g.e.*, s.463, s.495 vd.

¹³² Gandhi, *a.g.e.*, s.276

nefsi gibi sevebilmelidir.¹³³ O, kendisini haz ve ehvete sürükleyen her türlü durum ve tutumla bir iç sava a giri mi ve nefsinin perhiz ile denetlemidir.

Gandhi, insanın özgür iradeye sahip olduğunu savunur, olumlu eyleyin olumlu sonuçları olduğunu inanır. Bir toplum bireylerinden daha iyi olamayacağından i e bireyden balar. O, dünyanın her yerinde uygulanabilir bir siyasi yöntem adına kar ıtlarıyla dahi diyaloga girmekten çekinmez. Ona göre satyagrahi toplum yasalarına aklını kullanarak kendi özgür istemiyle boyun e er. Ancak bu ekilde insan hangi kuralın iyi hangisinin kötü olduğunu anlayabilir. Ancak o zaman insan bazı yasalara kar ı koyma hakkını elde edebilir.¹³⁴

Gandhi her ne kadar yasaya saygılı olmak gerektiğini belirtse de yasaya saygı ve yasaya uyma onun için hangi yasanın adaletli ve iyi veya adaletsiz ve kötü olduğunu deneyimlenmesinin ön ko uludur. Haksızlığı a u ramadan haksızlığın ne olduğunu anlamamanın zorlu u kar ısında böyle bir dü ünçe geli tirdi i söylenebilir. Di er taraftan bir yasanın kötü ve adaletsiz olduğunu anlayan kimsenin de sonucu ne olursa olsun ona uymaması gerektiğini söyler. Bu, Gandhi'nin, yasanın gerektirdi i yaptırıma katlanma tutumu içinde olduğunu göstermekle birlikte kimi zaman bu tutumun yaptırımın uygulanması için gerekli araçların örne in hapisanelerin i levsiz kalması amacına yöneldi i söylenebilir. Zira Hintlileri, sokak satıcılığı yaparak kendilerini tutuklatmaya davet ederken; Gandhi'nin dü ündü ü, hapisanelerin i levsiz olmasını sa lamak ve bu ekilde yönetimi ve kamuoyunu ikna etmektir. Aynı ey Güney Afrika'da Transvaal sınırını a ıp gruplar halinde Natal'a girerek maden i çilerini greve ça ıran Hintli kadınların tutuklanması olayında da geçerlidir.

Gandhi'ye göre din herkesin iyiliğine i lemelidir ve bu dünyadan çekilmeyi öneren hiçbir inanı ı uygun bulmazdı. O, bireylerin refahıyla ilgili olan siyaseti dinden ba ımsız dü ünmez. “Siyasal dü üncelerdeki tavırlar, devlet yapısı, hükümet biçimi ve bunlara ili kin kavramlar hakkındaki inanı larla kar ı mı olarak metafizik, etik ve din üzerine inanı lardan kaynaklanır.”¹³⁵

¹³³ Gandhi, a.g.e., s.495 vd.

¹³⁴ Gandhi, a.g.e., s.466

¹³⁵ Collins,Diane/ Wilkinson, Robert, “Otuz Be Do u Filozofu”, s.164-165

Gandhi’de etik, ilahiyat, metafizik ve siyaset bir aradadır, bunlar birbirinden ayrılmaz bir ekilde Hakikat’e yönelmi lerdir. yi bir insan, bir aziz ve idealist bir siyasal eylemci aynı ki idir ve Hakikat’in peindedir.¹³⁶

Gandhi’nin düünce ve eylemlerini yaadığı dönemin sosyal ve politik ba lamında ele almak ve dolayısıyla bugünün genel kabul gören sivil itaatsizlik anlayı ıyla irdelemek gerekir. Ancak Gandhi’nin eylem pratiinin ve düüncelerinin bu anlayı tan farklılıklarını ortaya koymanın da çalımanın amacı do rultusunda faydalı olaca ı kanaatindeyim. Bu ba lamda iddetsiz eylemi esas alsa da temelde günümüz sivil itaatsizlik anlayı nda genel kabul gören ilkelerin tamamının Gandhi’nin pratiinde ve düüncelerinde yer almadı ını söyleyebiliriz:

Öncelikle Gandhi’nin mücadelesi sadece tekil pozitif hukuk normun haksızlı ına veya haksız uygulanmasına kar ı de ildir. O, yönetimin her türlü haksızlı ına yani sadece yasal normlara de il yönetimin yasadı ı uygulamalarına da kar ı çıkmaktadır. Toplumun kötü ko ullar içindeki kesimlerini desteklemek amacıyla gerçekle tirdi i satyagrahalarda Gandhi’nin amacının haksız bir yasanın haksızlı ına kar ı çıkmak de il yönetimin haksız uygulamaları neticesi kötü ko ullara tabi kalmı kimseleri desteklemek oldu u söylenebilir. Öte yandan Gandhi’nin satyagrahalarının uygulandı ı ülkelerdeki yönetim tarzlarının ve bu yönetimlerin me ruluk kaynaklarının, farklılıkları de erlendirmede oldukça önem arzetti i söylenebilir. Nitekim genel kabul gören sivil itaatsizlik anlayı nda sivil itaatsizlik eylemlerinin ancak bir hukuk devleti çatısı altında mümkün olabilece i açık veya örtük bir ekilde vurgulanmaktadır. Mesela, Ökçesiz sivil itaatsizlik eyleminin hukuk devleti idesinin içerdi i üstün de erler u runa gerçekleştirilen bir protesto edimi oldu unu belirtir.¹³⁷ Buna ra men Gandhi’nin direni sergiledi i ülkeler birer sömürge olup buradaki yönetimler zaten me ru birer yönetim de ildir. Zira Gandhi’nin kar ı çıktı ı yönetim, yasaların muhatabı olanların bir oyda mayla iktidarı kendisine teslim ettikleri bir yönetim de ildir. Me ru olmayan bir yönetimin çıkardı ı yasalar da me ru olamaz. Bu ba lamda o dönemde gerek Hindistan’da, gerekse de Güney Afrika’da ortada hukuk devleti ya da ona benzer bir yönetim yapısı mevcut de ildir. Dolayısıyla Gandhi’nin satyagrahaları sadece yasaların haksızlı ına ve uygulamadaki haksızlıklara kar ı de ildir. Onun ve satyagrahilerinin mücadelesi me ru olmayan yönetimin mevcudiyetine kar ı olup, amacı da bu yönetimin Hindistan’ı terk etmesi,

¹³⁶ A.g.e., s.167

¹³⁷ Ökçesiz, “Sivil taatsizlik”, s. 123

nihai amacı ise Hindistan'ın bağımsızlığına kavuşmasıdır. Gandhi satyagrahalarını bu amaç uğrunda gerçekleştirmiştir. Bu, O'nun satyagrahaları salt bir araç olarak ortaya koyduğu anlamda anlaşılmamalıdır. Çünkü O'nun gerçeklik anlayışında amaç ile araç birbirinden ayrı düşünülemez.

Gandhi ve satyagrahileri tekil pozitif hukuk kuralını ihlal ederken meşru olmayan bir yönetimin ve onun hukukunun tümüne karşı çıkmaktadır. Günümüzün genel sivil itaatsizlik anlayışında ise sivil itaatsizlik eylemlerinin düzenin bütününe yönelik olmadığı, sisteme içkin olduğu ve amacının anayasal düzeni değiştirmek olmadığı söylenebilir.

Belirttiğimiz tüm bu farklılıklar Gandhi'nin satyagrahalarının birer sivil itaatsizlik örneği olmadığını göstermeyi amaçlamamaktadır. Zira Gandhi'nin eylemlerinin ve düşüncelerinin sivil itaatsizlik olgusunun tarihsel gelişimindeki değeri yadsınamayacak ölçüde olup, bunları günümüzün koşulları ve anlayışı doğrultusunda değerlendirmek, ancak kendi tarihsel döneminin koşulları ve anlayışı doğrultusunda irdelemek zorundayız.

III. Sivil taatsizlik Olgusunun De erlendirilmesi

Sivil itaatsizlik ediminin yasal olmayan bir eylem olmakla birlikte sisteme içkin olmasının gerekmedi i, sistemin ve hukukunun me ruiyetinin sorgulandı ı bir ortamda sivil itaatsizli in salt tekil pozitif hukuk normuna kar ı de il, sistemin ve anayasal düzenin bütününe yönelik bir eylem de olabilece i söylenebilir. Di er taraftan, her ne kadar sınır ve lt konusunda net bir kural koymak mümkün olmasa da iddetten uzak tutumun sivil itaatsizlik hareketlerinin ayırıcı bir özelli i oldu u gözardı edilemez. Mesajın inandırıcılı ı da buna ba lıdır.

Sivil itaatsizlik edimlerinin kamuya açıklanması, gizli olmaması yani aleni olması gerekir. Ancak burada Habermas'ın aksine, eylemin polis tarafından önceden hesaplanabilir olması gerekti i yönündeki ko ul, edimin gerçekle tirilmesini engelleyebilece inden sivil itaatsizli in amacına pratikte ters d ebilir. Kaldı ki, sivil itaatsizlik hareketlerinin mevcut sistemin kendisini yeniden yapılandırması ve yeni ko ullara uygun hale getirilmesinde bir araç olarak kullanılabilce i de gözönüne alındı ında; sistem yönetiminin, bu eklede hesaplanabilir bir edim olarak sivil itaatsizlik edimini denetim ve gözetim i levine tabi tutaca ı ve bu yönüyle de sivil itaatsizlik ediminin toplumun gözetim ve denetimi için kullanılan bir araca dn ebilece i de söylenebilir.

Di er taraftan genel olarak bir protesto ediminin sivil itaatsizlik olarak nitelenebilmesi için bu edimin ancak bir hukuk devletinde gerçekle tirilmesi gerekti i ne sürülmektedir. Ancak hukuk devleti olarak kabul edilen devletlerin, aslında teoride hukuk devleti oldu u, uygulamada ise hukuk devleti idesine uygun olmadıkları d ünüldü nde böyle bir gereklili in sivil itaatsizlik olgusunu oldukça daralttı ı söylenebilir. Bu da, günümüz dünyasında sivil itaatsizlik olarak algılanan hareketlerin aslında sivil itaatsizlik olmadı ı sonucuna bizi götürecektir. nk günümüz dünyasında hukuk devleti idesi do rultusunda i leyen bir devletin varlı ından tam anlamı ile sözetmek çok zordur. Bu durumda tarihsel ba lamda betimlenen eklede bir sivil itaatsizlik hareketinin var oldu undan da bahsetmemek

gerekir. Dolayısı ile sivil itaatsizli in mutlaka hukuk devleti çatısı altında ortaya çıkabilen bir protesto edimi oldu unu, ko ul olarak öne sürmenin, pratikte bir protesto edimini sivil itaatsizlik edimi olarak kabullenmeyi zorla tırdı ı ileri sürülebilir. Yaptırımı katılma ve katlanmanın da izah edilen nedenlerle sivil itaatsizlik edimlerinde bir ko ul olmadı ı yeri gelince uygulanan yaptırımı kar ı da sivil itaatsizlik edimleri gerçekte tirilebilece i, zira yasa me ru de ilse yasanın belirledi i cezanın uygulanmasının da me ru olmayaca ı ve bu nedenle haksız olaca ı söylenebilir.

Kamuya açık biçimde ve kamu vicdanına seslenerek yapılması, öncelikle üçüncü ahısların fiziksel ve ruhsal bütünlüklerine zarar vermemesi, eylemin kamu vicdanında onaylanmasını sa lar. Bu durumda ayrıca sivil itaatsizin cezaya rıza göstermesi gerekmez. Ancak yaptırımın uygulanmasından kaçınması kamu vicdanının ikna edilmesi sürecinde inandırıcılı ın yitirilmesi sonucunu do urabilir. Ne var ki yaptırımı kar ı çıkmaktan kasıt, ki isel nedenlerle cezadan kaçınmak de il, cezanın uygulanmasına ra men cezaya kar ı çıkmak ve cezanın uygulanmasını protesto etmektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM VICDANİ RET

I. Vicdani Reddin Tanım Yelpazesi ve Temelleri

Vicdani ret, vicdani veya politik inanç ve kanaatler nedeniyle zorunlu askerli e kar ı ç ık ı olarak tanımlanabilir. Vicdani ret sava a katılımın reddi olarak da ifade edilebilir. Vicdani reddin iki boyutunun oldu u söylenebilir: Birinci boyut, vicdani reddin sava a kar ı bir duru olması ve sava a katılımın reddi anlamına gelmesi; ikinci boyut ise, zorunlu askerli e kar ı ç ık ı anlamına gelmesidir. Bu iki farklı boyut kimi vicdani ret tanımlarında birarada bulunurken vicdani ret hakkındaki bazı görü ler, sava a katılımın reddedilmesini vicdani ret için zorunlu görmemektedir. Kimi vicdani ret anlayı larında ise her iki boyuta da rastlanmamaktadır.

Vicdani ret hareketleri içerisinde farklı gruplar bulunmaktadır. Bunların birbirlerinden ayrıldı ı noktaların, vicdani reddin kapsamı, niteli i, uygulama tarzı hakkındaki dü ünceleri ve reddin yöneldi i hedefin niteli i oldu u söylenebilir. Bu gruplardan en önemlileri, alternatif hizmeti sivil olması artıyla kabul eden “sivil retçiler”, resmi/baskıcı ordularda yer almayı reddeden ama devrimci veya dinsel ordulara katılmayı kabullenen “seçici/politik retçiler”, anti-militarist ve anar ist bir bakı aç ılarından hareketle sava ı, sava mayı, öldürmeyi, askerli i, alternatif hizmet modelini ve askerli in di er bütün alternatiflerini reddeden “total retçiler”dir. Bunun yanında orduların gereklili ini savunan ancak i gale katılmayı reddeden “asker retçi”, askerlik yapmaktan yakalanıncaya kadar kaçan asker kaç ı statüsündeki “gri retçi” ve geri hizmette askerlik yapmayı kabul eden retçi gruplar da vardır.

Hem askerlik yapmayı, hem de sivil hizmet yapmayı reddeden insanlardan olu an 'total ret' hareketi Avrupa, Latin Amerika ve Afrika'nın çe itli ülkelerinde sürmektedir. Bu tavır, devletin, bireyler üstündeki hiçbir tasarrufunu kabul etmemesi ve uluslararası sava

düzenine her ne biçimde olursa olsun hizmet etmeyi reddetmesi nedeniyle savaş karışıklığının gerçek radikal boyutu olarak görülmektedir.

Mehmet Tarhan, total ret hareketini, vicdani reddin antimilitarist, anarist yorumu olarak ifade etmektedir. Ona göre, total ret “*salt askerlik yapmamakla yetinmeyip, militarizm ve ona içkin ayrımcılık ve tahakküm biçimleriyle yüzleşmeyi ve reddetmeyi, ya da en azından bu yolda çalı mayı öngörür.*”¹³⁸

Total ret hareketi, savaş ve savaşa katılmaya karşı bir duruş sergilemekle birlikte, zorunlu askerliği ve alternatif hizmeti de reddetmektedir. Bu da, total ret hareketinin bu iki boyutu da içerdiğini göstermektedir. Sivil retçiler, alternatif hizmeti sivil olmasıyla kabul etmektedirler. Sivil retçilerin savaşa katılımın reddedilmesini vicdani ret olgusu açısından gerekli görmemektedir. Dolayısıyla zorunlu askerliğe karşı duruşlarıyla vicdani reddin sadece ikinci boyutuna dayandıklarını söyleyebiliriz. Seçici/politik retçiler ise resmi/baskıcı ordularda yer almayı reddetmelerine rağmen devrimci veya dinsel ordulara katılmayı kabullendiklerinden, vicdani ret anlayışlarında, yukarıda belirtilen iki boyutun da yer almadığını söylenebilir. Aynı durum, orduların gerekliliğini savunan ancak işgale katılmayı reddeden “asker retçi” ve askerlik yapmaktan yakalanıncaya kadar kaçan asker kaçaklığı statüsündeki “gri retçiler” için de geçerlidir.

Vicdani retçi, ahlaki tercih, dini inanç ya da politik nedenlerle askere gitmeyi, silahlı olmayı ve kullanmayı reddetmektedir. Ki iyi vicdani retçi olmaya yönelten gerekçeler farklılıklar içermektedir. Bu gerekçelere örnek olarak; kişinin emir almayı ve vermeyi, itaat etmeyi ve hükmetmeyi istememesi; iddet kullanmayı ve insan öldürmeyi öğrenmek istememesi; savaşlara karşı olması ve savaşların yürütücüsü olan ordulara hizmet etmek istememesi; dini inançları nedeniyle her türlü iddete karşı olması; politik görüşleri doğrultusunda ordusuz, sınırsız, devletsiz, özgür bir dünyada yaşamak istemesi gösterilebilir. Bu gerekçeler vicdani retçinin ne tür bir motivasyonla hareket ettiğini ve vicdani ret kararını aldığı nı göstermektedir. Ayrıca bir kimseyi vicdani retçi olmaya yönelten nedenler bunlarla sınırlı değildir.

¹³⁸ Mehmet Tarhan’la Taksim’de yaptığımız söyleşiyeye dair notlarda, 15.05.2007

Türkiye’de vicdani ret olgusunun kamuoyunda etkinle mesinde önemli yer tutan ve 2001 yılında vicdani reddini açıklayan Mehmet Tarhan’a göre “*vicdani reddin dayana ı birçok ey olabilir, ancak özü, insanın kendi istekleri do rultusunda ya amını örgütleyebilme özgürlü üdür.*”¹³⁹ Mehmet Tarhan, vicdani reddin özünün, insanın kendi istekleri do rultusunda ya amını örgütleyebilme özgürlü ü oldu unu belirterek, aslında vicdani reddin bütün farklı gerekçelerini bir ortak payda da birle tirmektedir. Zira gerek ahlaki, gerek politik ve gerekse de dini gerekçeler ki inin ya amını kendi iste i do rultusunda düzenleyebilme özgürlü ünün kapsamı içinde kalmaktadır.

Mehmet Tarhan sava kar itli ını ve bu anlamda reddini açıklama gerekçesini u ekilde ifade etmektedir:

*“Sava ların sorumlularının, devletlerin me ru iddet araçları olan ordular oldu una inanıyorum. Bu kurumlar varlıklarını sava lara borçludurlar ve silahlı çatı malar olmasa da bir sonraki sava a hazırlık anlamında iç ve toplumsal çalı malar yürütürler. Bu anlamda sava ların bir parçası olmak istemedi im için reddimi açıkladım.”*¹⁴⁰

Di er bir vicdani retçi Ersan U ur Gör, yaptı ımız söyle ide aynen unları ifade etmi tir: “*Çe itli co rafyalardaki ret hareketlerine/biçimlerine bakacak olursak geni bir yelpazeyle kar ıla ırız. Kimileri reddiyesini ahlaki ilkelere, kimileri dini inanı a, kimileri politik görü e, kimileriye hepsine birden dayandırıyor. Ayrıca belli bir orduya katılmayı reddeden “seçici retçiler” ve bazı emirlere itaat etmeyen “asker retçiler” var. Tüm bu biçimleri yok saymamakla birlikte kendi pencereden en tutarlı reddiyenin anti militarist kökenli oldu unu dü ünüyorum. Buradan yola çıkarsak vicdani reddi sadece devletin kolluk kuvvetlerine katılmamak olarak de il, herhangi bir silahlı organizasyona katılmamak olarak görüyorum. Dolayısıyla sava lar arasında “haklı-haksız” ayrımı yapmıyorum.”* Gör, ayrıca vicdani reddin en temel unsurunu, ba ka insanların ya amına kastetme hakkının kimsede olmaması ekinde ifade etmektedir.¹⁴¹

¹³⁹ <http://www.savaskarsitlari.org/sozumvar.asp?ArsivTipID=1&AnaID26543&SayfaNo=1>

¹⁴⁰ Mehmet Tarhan’la Taksim’de yaptı ım söyle iye dair notlarda, 15.05.2007

¹⁴¹ Ersan U ur Gör ile yaptı ım söyle i notlarında, 28.05.2007

Ercan Akta 'a göre,

“Onca farklı nedenlere dayansa da, vicdani ret söylemlerinin kendi içinde ortaklaştığı en temel etken, militarizm karıştıdır. Bu anlamıyla da vicdani ret, militarize olma dünyamızın en anlamlı anti militarist çıkışıdır diyebiliriz. Dünyada yapılan farklı söylemlerdeki vicdani ret açıklamalarının içeriğinde ayrımsız savaş karıştı önemli bir yer tutmaktadır.”¹⁴²

Vicdani ret, vicdani bir kanaatin ifadesidir. BM'e vicdani ret üzerine 27 Haziran 1983'te sunulan E/CN.4Sub.2/1980/30 nolu ilk raporda, vicdan kavramıyla, samimi etik kanaatlerin kastedilmekte olduğu, bu kanaatlerin dinsel ya da hümanizm kaynaklı olabileceği belirtilmiştir. Raporda bu çerçevede iki büyük kanaat teorisinin ortaya çıktığı ekilde belirtilmiştir: *“Birine göre öldürmek her koşulda yanlış (pasifist ret), diğere göre ise zorun kullanımı bazı durumlarda meşrudur, ama başka bazı durumlarda deşildir ve dolayısıyla bu diğere durumlarda reddetmek bir gerekliliktir (askerlik hizmetinin kısmi reddi).”¹⁴³*

İtalyan vicdani retçi Pietro Pinna şöyle yazıyordu¹⁴⁴:

“Vicdani ret, anti-militarist eylemin bir odak noktası. Fikre sadakatın canlı örneği olarak, tartışıcı ve harekete geçirici bir odak olarak işlev görüyor. Vicdani ret, daha geniş devrimci strateji için de temel bir gösterge sunar, bu da sorumluluğun, özerkliği ve bireysel inisiyatifin kabulü ve üstlenilmesidir. Vicdani ret bir referans olarak işlev görür, sosyal ya da ahlaki diğere herhangi bir alanında ‘vicdani ret’ konseptinin genişletilmesi için paradigmatiktir.”

Bu bağlamda Türkiye ve dünyada vicdani ret hareketlerinin vicdani ret olgusunun vicdan boyutundan öte ret boyutuna yoğunlaşması ve ret boyutunun da antimilitarist bir anlayış çerçevesinde ele alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim WRI'nin (War Resisters' International-Uluslararası Savaş Karıştıları), Brezilya'da Aralık 1994'te gerçekleştirilen üçüncü trienalinde (üç yılda bir

¹⁴² Akta, Ercan, **Barış için Bir Ses: Vicdani Ret**, www.savaskarsitlari.org sitesinde, son erişim: 15.01.2008

¹⁴³ Speck, Andreas, **“Dünyada Çatışma Ret ve Ret Hareketlerinin Ana Hatları: Savaş Karıştı Uluslararası Hareketinde Ret”**, Birikim Dergisi, sayı 207, Temmuz 2006, s.42 vd.

¹⁴⁴ Aktaran, Speck, Andreas, **a.g.m.**, s.42 vd.

yapılan toplantısında), “zorunlu askerlik ve vicdani ret üzerine stratejiler” ile ilgili bir tartışmanın raporunda aynen unlar ifade edilmektedir: “*Son yıllarda vicdani ret hareketlerinin sürdürdü ü tartışmalarla vicdani retçilerin temelde toplumu demilitarize etmek için çabaladıkları ve di er yandan devletin militarizasyonu sürdürmek istedi i sonucuna vardık.*”¹⁴⁵ Toplumun demilitarize etme çabası, antimilitarist anlayışın vicdani ret hareketlerinde ön plana çıktığının bir göstergesidir.

Gerek Türkiye’de gerekse dünyada vicdani ret hareketlerinin vicdan boyutundan öte ret boyutu üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu durum vicdani ret kararının, bir vicdani kanaatin ürünü olduğunu ancak vicdani retçinin vicdanında do makla kalmayıp aleniyet kazanmasıyla birlikte, toplumun tüm bireylerinin vicdanlarına çağrıda bulundu u gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Günümüz hukuk düzenleri, vicdani kanaatleri, niteliklerine ve kaynağına bakmaksızın korumaktadır. Burada korunan de er vicdani kanaatin salt kendisi de il, bireyin subjektif tercihine saygıdır. Hukuk düzeni bireylerin vicdani kanaatlerini güvence altına alırken, onların subjektif görüşlerini paylaşmak zorunda de ildir. Yapılan, vicdani tercihe saygıdır, yoksa vicdani tercihi onaylama de ildir. Vicdani reddin kabul edildi i ülkeler, gerçekte askerliğin bir öldürme sanatı olduğunu kabul etmezler, ancak bu kanaate sahip bireylerin tercihine saygıyı hukuksal bir de er olarak kabul ederler. Bu çerçevede bir ülkede vicdani ret hakkının tanınmasının savunulması da, gerçekte vicdani retçilerin argümanını paylaşma anlamına gelmez.¹⁴⁶

Vicdani reddin, dayanaklarını insanın temel hak ve özgürlüklerinden aldığına ve bu hak ve özgürlükler, hukuk devleti nosyonunun ekilendirdi i hukuk devletinin koruması altında olduğunu dair anlayışın yaygınlaştıkça dikkate alındığında, vicdani reddin, günümüz pozitif hukuk düzenlemelerinde bir hak olarak tanımlanmasının nedenleri de kendisini açığa vurmaktadır.

¹⁴⁵ Speck, Andreas, **a.g.m.** s.42 vd.

¹⁴⁶ Can, Osman, “**Vicdani Ret**”, **Anayasal Bir Hak mı?**”, Radikal Gazetesi, 12.07.2005

II. Dünyada Vicdani Ret Hareketleri¹⁴⁷

Vicdani reddin tarihi aslında sava ların tarihi kadar eskidir. İlkça 'da Kuzey Afrika'daki Numibya ülkesinden Maximilian adında 21 ya ında bir genç, Roma ordusuna ça ırılmasına ra men askeri servise katılmayı reddetti ve Romalılar tarafından idam edildi. Maximilian bilinen ilk vicdani retçi olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁸

Ortaça 'da Orta Avrupa feodal beyliklerinde çe itli Hıristiyan tarikatları feodal beylerle anlaşmalar yapıp, bir çe it "sava vergisi" ödeyerek üyelerini askerlik hizmetinin dı ında tutuyorlardı. Her ne kadar askerlik hizmetini bu eklede ifa etmeyerek vicdani ret benzeri bir durum yaratılmı sa da; vicdani reddin daha geni haliyle, reddin bedeli parasal bir de er olarak ortaya çıkmamı tır. Feodal rejim askerlik hizmetini yapma veya sava vergisi ödeme ekinde ikili bir seçim hakkı tanıdı/dayattı. Feodal rejimin bu dayatmasına kar ı ilk radikal çıkı ı gerçekte tiren Almanya'daki Wiedertaeufer tarikatı, Katolik kilisesinin kı kırtmasıyla kanlı bir eklede bastırıldı. Quaker'lar ve Pietistler gibi bazı Protestan mezhepler Hıristiyan kilisenin daha evvel kabul etti i adil sava doktrinini reddettiler. Bu mezhepler ncil'de yer alan veya Hıristiyanlı ın sadakat ve sevgi anlayı ıyla ekillenen görevlerin yer aldı ı, iddetin yer almadı ı bir ya am tarzını kabul ettiler. inançlarını peki tirerek, zamanla askeri servise kar ı kendi geleneklerini olu turdular. 17. yüzyılda ngiltere'de örgütlenen, inançları nedeniyle iddet kullanmayı, askerlik yapmayı ve vergi vermeyi reddeden Quaker tarikatı üyeleri, tutarlı tavırları ve dü ünceleri nedeniyle gerçekte anlamıyla ilk vicdani retçiler olarak de erlendirilebilir. Quaker tarikatı sava ve iddetin yanlı oldu unu içgüdüsel olarak hisseden ve her insanda “ sa'nın iç ı ı ı'nın oldu una

¹⁴⁷ Burada vicdani reddin tarihi ile ilgili bilgiler için u kaynaklardan yararlanılmı tır: zmir Sava Kar ıtları Derne i, “**Vicdani Ret Dosyası**”, www.savaskarsitlari.org, 15.01.2008; Güler, Esmeray , Bekir Fatih Meral ve Nail Anıl Cinisli, “**Vicdani Retçili in Tarihsel Geli im Süreci**” (*The New conscientious objection : from sacred to secular resistance* / edited by Charles C. Moskos, John Whiteclay Chambers II. New York : Oxford University Press, 1993, kitabından yapılan bir çeviri), www.savaskarsitlari.org, son eri im: 15.01.2008; Speck, Andreas, “**Dünyada Ça da Ret ve Ret Hareketlerinin Ana Hatları: Sava Kar ıtı Uluslararası Hareket çinde Ret**”, Birikim Dergisi, s.207, Temmuz 2006, s.42 vd.

¹⁴⁸ Güler, Esmeray , Bekir Fatih Meral ve Nail Anıl Cinisli, “**Vicdani Retçili in Tarihsel Geli im Süreci**”, (*The New conscientious objection : from sacred to secular resistance* / edited by Charles C. Moskos, John Whiteclay Chambers II. New York : Oxford University Press, 1993. adlı kitaptan yapılmı bir çeviri-sayfa numaraları belirtilmemi tir), <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=2&ArsivAnaID=26239>, son eri im: 15.01.2008

inananların birli iydi. 17. yy'ın ilk yarısında Kuzey Amerika'ya göç etmi lerdir.¹⁴⁹

Moskos ve Chambers'a göre, modern vicdani ret, ilk olarak Amerika'da ortaya çıktı. Bunun nedeni ise, pasifist dini inanca sahip Quaker tarikatı üyelerinin, ba ta Menonitler ve Amish'ler de olmak üzere Ana Vaftizcilerin takipçilerinin ve her hangi bir askeri serviste yer almayı reddeden radikal Alman Pietistler'in 17.yy ve 18.yy ba larında Kuzey Amerika'ya göç etmeleri ve olu turdukları kolonilerde yeni bir anlayı ve uygulama getirmeleridir. Bunlar, pasifist dini inançları, vicdani özgürlük ve dini toleransa önem veren bir topluluk olarak iddet kullanmaya ve iddete kar ı savunmaya kar ıydı¹⁵⁰.

17. yüzyılın 2. yarısından ba layarak Kuzey Amerika'daki ngiliz kolonileri pasifist Protestanlar tarafından kuruldu. Bu kolonilere yerle enler, sa'nın ö retileri ve nciil'in getirdi i anlayı do rultusunda sava ta yer almayı ve di er insanlara kar ı herhangi bir iddet kullanmayı yasaklayan mezhebin üyeleriydi.¹⁵¹

New York, Virginia ve Kuzey Carolina'daki yetkililer askeri görevlerini yerine getirmeyen ekonomik açıdan üretken, fakat kanun tanımaz bu pasifist gurupları para cezasına çarptırmaya, hapse koymaya veya mal ve mülklerine el koymaya ba ladı. Ancak koloni hükümetleri, ekonomik üretkenlikleri ve giderek sayılarının artmasını dikkate alarak onlara uyum sa lamayı tercih ederek, bu toplulukları tanıdı. Bu pasifistler retlerini ve dileklerini u ekilde belirttiler: *“Bu hareketimiz komik bir inattır ve otoritenizi küçümsemekten kaynaklanmıyor. Biz sadece itaat ederiz çünkü biz sevgili kurtarıcımızın ve iyi vicdanımızın gösterdi i yönde hareket ederiz.”*¹⁵²

1870'lerde Amerika'da Charles Toze Dusell tarafından Yehova ahitleri adında bir dini grup kuruldu. Dünya geneline hızla yayılan Yehova ahitleri askeri hizmeti reddeden

¹⁴⁹ zmir Sava Kar ıtları Derne i, **“Vigdani Ret Dosyası”**, www.savaskarsitlari.org, son eri im:15.01.2008

¹⁵⁰ Güler, Esmeray , Bekir Fatih Meral ve Nail Anıl Cinisli, **“Vigdani Retçili in Tarihsel Geli im Süreci”**, www.savaskarsitlari.org, son eri im: 15.01.2008

¹⁵¹ Güler, Esmeray , Bekir Fatih Meral ve Nail Anıl Cinisli, **“Vigdani Retçili in Tarihsel Geli im Süreci”**

¹⁵² Güler, Esmeray , Bekir Fatih Meral ve Nail Anıl Cinisli, **“Vigdani Retçili in Tarihsel Geli im Süreci”**

en belirgin dini gruplardandır. Halen faaliyetlerine devam eden bu grup, bazı ülkelerde vicdani ret konusunda yasal düzenlemeler yapılmasında etkin bir nedenlerden biri oldu.

Modern vicdani retçilik, pasifist mezheplerden olan, kaba kuvvetle eytana direnmeyi reddeden ve bu nedenle kendilerini “direncsizler” diye adlandıran Quaker tarikatı üyeleri, Anavaftizciler ve Alman Prestistlerin Amerikan kolonilerine girmeleriyle başladı. Bu pasifist grupların yaygınlaşması, Amerikan kolonilerinde vicdani retçilik hakkında yasal düzenlemeler yapılmasını zorunlu kıldı. Sonuç olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD), önce çoğu eyaletlerdeki küçük askeri gruplar daha sonra ulusal hükümetin kendisi aracılığıyla vicdani ret konusunda yasal düzenlemeler yaptı.¹⁵³ Ancak bu düzenlemeler başlangıçta dini nedenlerle askerlik hizmetini reddedenler için yapıldı.

İlk kez 5 Eylül 1798’de Fransa’da zorunlu askerlik, asker toplamanın daha “etkin” bir aracı olarak hayata geçirilmesi ve savaşın modernleşmesi, Avrupa’da savaş karşıtı direnişin de daha örgütlü olmasını gerektirdi.¹⁵⁴

Avrupa’da 20.yy’a kadar vicdani reddin dini temellere dayandığı ve devletin savaşta rolüne pek fazla karşımayan pasifist dini mezhepler yoluyla kendini gösterdiği söylenebilir. Ancak Avrupa’da dini temellere dayanan vicdani ret Amerikan Kolonileri’ne ve ABD’ye nazaran daha az etkili olmuştur.

19. yüzyıl boyunca, kapitalist sistemin gelişimi ve buna eklenen sömürgeleştirme süreci ve devletlerin oluşumuyla bir bütünlük içinde gelişen ve 19.yy’ın sonlarında önce Prusya, daha sonra Almanya tarafından düzenlenen zorunlu askerlik ve rezerve ordular modeli, Birinci Dünya Savaşıyla birlikte, Avrupa’daki birçok ülke tarafından kabul edildi.

¹⁵³ Güler, Esmeray , Bekir Fatih Meral ve Nail Anıl Cinisli, “Vicdani Retçiliğin Tarihsel Gelişim Süreci”, www.savaskarsitlari.org, son erişim: 15.01.2008

¹⁵⁴ Speck, Andreas, **a.g.m.**, s.42 vd.

Zorunlu askerlik ve rezerve ordular modelinin kabulü, ulusçuluğun yaygınlaşması ve Birinci Dünya Savaşı boyunca yaşanan hareketlenme vicdani reddi ilk defa politik bir konuya haline getirdi. Dini temellere dayanan vicdani retçilere, burjuva savaşlarında dövülmeyi reddeden ordudaki anarist ve sosyalist bölümler de katıldı. Gerek bu grupların, gerekse de dini pasifistlerin baskısı sonucu Danimarka, Norveç, İsviçre ve Hollanda hükümeti Birinci Dünya Savaşı döneminde ‘dini gerekçelerle vicdani ret’te bulunmayı bir hak olarak kabul etti. 1922 yılında Norveç, dini zorunluluk ve diğer vicdani nedenlerden dolayı askerlik yapmayı reddedenlere alternatif servis imkânı, yani askerlik yapmak yerine başka bir hizmeti yerine getirme imkânı tanıyan bir yasa çıkardı. Bu yasa, sadece dini temellere dayanan ret yasalarıyla retçileri sınırlandıran, etik ve politik nedenlerden ötürü vicdani ret kararı alınmasını vicdani ret olarak deklare etmeyen eski geleneğe karşı ilk yasadır.¹⁵⁵ Bu yasayla vicdani reddin yalnızca dini gerekçelere değil etik ve politik gerekçelere de dayanabileceği kabul edilmiştir. Böylelikle vicdani reddin sekülerleşme süreci gelişmeler kaydetmeye başladı. Vicdani retçilerin 20. yüzyılda ilk kitlesel çıkışı Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere’de gerçekleşti. Savaş sırasında binlerce insanın savaşa katılmayı reddetmesi sonucu 3 bin kişi hapse atıldı. Bu çıkıştan sonra 1921 yılında İngiliz retçilerin önemli bir bölümünü oluşturan WRI (War Resisters' International-Uluslararası Savaş Karşıtları) kuruldu. WRI daha sonra yerel savaş karşıtı örgütlerin ve vicdani ret örgütlerinin uluslararası çatısı haline geldi.¹⁵⁶

Çarlık rejiminin 1917’de yıkılmasıyla Rusya’da Liberal Geçici hükümet vicdani retten tutuklananları serbest bıraktı. Bağıngıçta dini retçiler için alternatif servisler önerme girişimi sonuçsuz kalmışsa da, 1918 ve 1921 arası yaşanan çatışmalar boyunca Sovyet hükümeti vicdani retçilere geçici alternatif servislerde çalıştırma imkânı tanıdı. Ancak 1924 sonrası bu durum sınırlandırıldı.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Güler, Esmeray , Bekir Fatih Meral ve Nail Anıl Cinisli, “**Vicdani Retçiliğin Tarihsel Gelişim Süreci**”, www.savaskarsitlari.org, son erişim: 15.01.2008

¹⁵⁶ İzmir Savaş Karşıtları Derneği, “**Vicdani Ret Dosyası**”, www.savaskarsitlari.org, son erişim:15.01.2008

¹⁵⁷ Güler, Esmeray , Bekir Fatih Meral ve Nail Anıl Cinisli, “**Vicdani Retçiliğin Tarihsel Gelişim Süreci**”, www.savaskarsitlari.org, son erişim: 15.01.2008

Vicdani ret konusundaki asıl önemli gelişmeler İkinci Dünya Savaşı sonrasında görülmeye başlandı. En önemli gelişme ise savaştan sonra Almanya’da gerçekleşti. Galip devletlerin baskısıyla, Nazi politikalarının tekrarlanmaması için bütün Alman vatandaşlarının askerlikten muaf olma hakkının tanınması üzerinde duruldu. 1949 yılında Almanya Federal Cumhuriyeti’nde vicdani ret bir hak olarak yasallaştırılarak, alternatif hizmet sistemi kabul edildi. Federal Almanya Anayasası’nın 4/3 maddesine göre “Hiç kimse vicdani kararına karşı silahlı savaş hizmetine zorlanamaz.” Bu temel hak, anayasanın inanç ve vicdan özgürlüğü ile dini gerekliliklerin serbestçe yerine getirilme haklarının düzenlendiği madde içinde düzenlenmiş olup, amaç Yehova ahitleri gibi dinsel azınlıkların cezai kovuşturmayaya uğramalarını önlemektir¹⁵⁸.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, ABD ve İngiltere’de vicdani ret tanımı genişletilmiş ve birçok toplumsal ve özel kuruluşlarda bireysel alternatif servisler kurulmuştur. Vietnam Savaşı’yla birlikte vicdani retçilerin sayısında önemli bir artış oldu ve vicdani ret konusu mahkeme kararlarında da yerini aldı. 1970 yılında ABD Yüksek Mahkemesi (Supreme Court) aldığı bir kararda, vicdani ret konusunda etik ve ahlaki inançların da dini inançlar kadar önemli olduğunu dile getirdi. Dolayısıyla dini temellere dayanan vicdani retçiler dışında etik ve ahlaki temellere dayanan kişilerin de, savaşlara karşı oldukları sürece, vicdani retçi olarak kabul edilmesinin, yani seçici reddin yolu açıldı. Ancak Yüksek Mahkeme daha sonraki bir kararında belirli savaşlarda seçici reddi kabul etmedi.¹⁵⁹ Günümüzde ABD ve İngiltere’de profesyonel ordu sistemi mevcut olup zorunlu askerlik sözkonusu değildir. Dolayısıyla vicdani ret tartışmaları bu ülkeler bazında etkisini ve güncelliğini yitirmemiştir. Ancak zorunlu askerliğin kaldırılmasında vicdani ret konusundaki mücadelelerin önemli bir payının olduğu söylenebilir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında 3500, İkinci Dünya Savaşı sırasında 37.000 ve Vietnam Savaşı sırasında 200.000 vicdani retçi savaşın bir parçası olmayı reddetmemiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Kardaş, Ümit, “**Modern Devlet, Ordu ve Vicdani Ret** tirazı”, Birikim Dergisi, sayı 207, Temmuz 2006, s.36 vd.

¹⁵⁹ Güler, Esmeray, Bekir Fatih Meral ve Nail Anıl Cinsli, “**Vicdani Retçiliğin Tarihsel Gelişim Süreci**”, www.savaskarsitlari.org, son erişim: 15.01.2008

¹⁶⁰ Çınar, Özgür Heval, “**Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Vicdani Ret**”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, sayı 72, 2007, s.94

Ba lanğıçta, dini nedenlere dayanan vicdani ret olgusu, süreç içerisinde, özellikle zorunlu askerlik hizmetinin zamanla kabul edilmeye ba lanmasıyla birlikte, politik ve etik temeller ekseninde daha yo un bir ekilde görülmeye ba lanmı tır. Tarihsel süreçteki geli meler ve bunların do urdu u gereksinimler- özellikle hükümetler tarafından, sava kar ıtı muhalefetin taleplerine denetimli bir ekilde cevap verilmesi gere i- kar ısında vicdani ret olgusu gerek yasalarda gerekse de uluslararası sözle me ve belgelerde yer almı tır.

Yirminci yüzyıldaki teknolojik ilerlemeler, sava yöntemlerinde de de i ikliklere neden oldu undan, insan gücüne ba lı yıkıcılık yerini, makine kaynaklı yıkıcılı a bırakmı tır. leri düzeyde bilgisayar, ileti im ve uydu sistemleri sayesinde sava lar az sayıda askeri insan gücüyle yürütülebilmekte ve hatta bu sistemler sayesinde – Irak'ın ABD tarafından i galinde oldu u gibi- çok az asker kaybı ile bir ülke i gal edilebilmektedir. Bu ba lamda ülkelerin birbirine üstünlü ünü belirleyen en önemli kıstaslar, mevcut asker sayısı de il, askeri gücün sahip oldu u teknolojik imkânlar ve ekonomik güçtür. Dolayısıyla, ça ımızda, sava mayı ve askerlik hizmetini yapmayı reddetmenin me rula tırılmasının, orduyu güçsüzle tirmed i söylenebilir. Bunun bir göstergesi de, önemli sayıda ülkenin profesyonel ordu sistemini veya alternatif hizmet sistemini kabul etmesidir.

Geli en süreçte bugün itibari ile Avrupa Konseyi'ne üye 47 ülkeden yalnızca Türkiye ve Azerbaycan dı ındaki bütün ülkelerde ya zorunlu askerlik kaldırılarak profesyonel orduya geçilmi ya da vicdani redde yasalarda yer verilerek alternatif hizmet sistemi geli tirilmi tir. Avrupa Konseyi üyesi olmayan Beyaz Rusya'da da zorunlu askerlik modeli bulunmaktadır.

Alternatif hizmet sisteminde silahlı hizmet yapmak istemeyen insanlar, yine zorunlu olarak ve genellikle askerlikten daha uzun bir süre savunma bakanlıklarına ait alternatif hizmet yerlerinde veya hastane, okul ve benzeri sosyal birimlerde çok dü ük ücretlerle hizmet etmekle kar ı kar ıya kalabilmektedir.

Yasal düzenlemeler yoluyla zorunlu askerli in kaldırılması ya da uygulamasının durdurulmasında vicdani ret hareketlerinin etkin oldu u söylenebilir. Ancak bu etki spanya örne i dı ında çok güçlü olmamı tır.¹⁶¹

spanya'da çok sayıda insumisos¹⁶² zorunlu askerli in kaldırılmasında etkili olmu tur. Zorunlu askerli in kaldırıldı ı ülkelerde vicdani retçiler için de mücadele alanı daralmı tır. Bu geli menin sonucunda, geçmi te (olası) zoraki askerlere odaklanmı olan geleneksel vicdani ret hareketi yeni ko ullara uyum göstermeye çalı mı tır. Bazı eski vicdani ret hareketleri bu uyum sürecinde odaklarını de i tirmeyi ba armı tır. Bunlara örnek olarak Belçika'dan Forum voor Vredesactie ve spanya'dan adını Alternativa Anti-militarista – MOC olarak de i tiren Movimiento de Objeción de Conciencia (MOC) adlı vicdani ret örgütlenmeleri gösterilebilir. Ancak ba ka yerlerde bu dönü üm pek o kadar ba arılı olamamı tır. spanyol gruplar retçi veçhelerini, vergi reddine (Objeción Fiscal) kaydırımı ; Belçika'da faaliyet gösteren Forum voor Vredesactie ise ba ta Avrupa'daki nükleer silahlara (ve Körfez'e gönderilecek ABD askeri ekipmanının Almanya'daki depolardan Antwerp limanına sevkine) kar ı örgütlü, iddetten arınmı do rudan eyleme ve iddetten arınmı “barı in ası” çalı malarına odaklamı tır.¹⁶³

Zorunlu askerli in kaldırıldı ı ülkelerde vicdani ret hareketleri beslendikleri kanalları kaybetmi ve güçsüzle mi tir. Bunun nedenlerinden en önemlisinin orduya gönüllü katılımın kabulü ile bireylerin vicdani ret hareketlerine dâhil olmasını sa layan iktidardan gelen zorlamanın do urdu u motivasyonun artık yitirilmesi oldu unu söyleyebiliriz.

AB (Avrupa Birli i) üyesi 27 ülkeden 14 ülkede zorunlu askerlik sistemi kaldırılarak profesyonel orduya geçilmi tir. Bu ülkeler unlardır; Birle ik Krallık, Hollanda,

¹⁶¹ Speck, Andreas, “**Dünyada Ça da Ret ve Ret Hareketlerinin Ana Hatları: Sava Kar ıtı Uluslararası Hareket çinde Ret**”, s.42 vd.

¹⁶² nsumisos, spanya'daki vicdani retçilere verilen ad olmasına ra men, onlar, vicdani reddin vicdan boyutundan ziyade ret boyutuna, yani itaatsizli e önem vermektedirler.

¹⁶³ Speck, Andreas, “**Dünyada Ça da Ret ve Ret Hareketlerinin Ana Hatları: Sava Kar ıtı Uluslararası Hareket çinde Ret**”, s.42 vd.

talya, Portekiz, Slovakya, rlanda, Belçika, Fransa, Lüksemburg, Slovenya, spanya, Malta, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan. Zorunlu askerli i kaldırmayan AB üyesi di er 13 ülkede ise, vicdani nedenlerle askerlik yapmak istemeyen insanlar için, alternatif hizmette bulunma seçene i getirilmi tir.¹⁶⁴

AB üyesi ülkelerden zorunlu askerli in kaldırılmadı ı 13 ülkede, alternatif hizmet sistemi getirilmi ve bu ülkelerde vicdani ret yasalarda yer almı tır. Bu ülkelerde alternatif hizmet sistemine dair bilgiler a a ıdaki tabloda yer almaktadır:

TABLO 1.

NO	ÜLKE ADI	YASAL DÜZENLEME	ALTERNAT F H ZMET SÜRES	ZORUNLU ASKERL K SÜRES	ALTERNAT F H ZMET N BA LI OLDU U BAKANLIK
1	ALMANYA	Anayasanın 4/3 maddesi	9 ay	9 ay	Gençlik Aile, Kadın ve Sa lık Bakanlığı
2	F NLAND YA	1991 tarihli 1723/91 sayılı Sivil Hizmet Kanunu	13 ay	6 ay	Çalı ma Bakanlığı
3	SVEÇ	1994 tarihli Toplu Savunma Hizmeti Kanunu	7,5 ay	7,5 ay	Savunma Bakanlığı
4	DAN MARKA	1987 tarihli 588/87 sayılı Sivil Hizmet Kanunu	9 ay	9 ay	çi leri Bakanlığı
5	AVUSTURYA	1991 tarihli yasal düzenleme	12 ay	8 ay	çi leri Bakanlığı
6	YUNAN STAN	1998 tarihli yasal düzenleme	23 ay	12 ay	Savunma Bakanlığı
7	ESTONYA	1991 tarihli Anayasa'nın 124. maddesi	16 ay	8 ay	çi leri veya Sosyal ler Bakanlığı
8	POLONYA	Anayasanın 85. maddesi (1988)	11 ay	18 ay	Çalı ma Bakanlığı
9	KIBRIS RUM CUMHUR YET	Ulusal Savunma Kanunu 5. bölüm	42 ay	26 ay	Savunma Bakanlığı

¹⁶⁴ Çınar, Özgür Heval, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Avrupa Birli i'nde ve Türkiye'de Vicdani Ret", s.98-99

10	BULGAR STAN	Anayasanın 59/2. maddesi	13,5 ay (üniversite mezunları için 9 ay)	9 ay (üniversite mezunları için 6 ay)	Çalı ma ve Sosyal Güvenlik Bakanlı ı
11	ROMANYA	1996 tarihli yasal düzenleme	12 ay (üniversite mezunları için 6 ay)	8 ay (üniversite mezunları için 4 ay)	Savunma Bakanlı ı
12	L TVANYA	1992 tarihli Anayasa'nın 139. maddesi	18 ay	12 ay	Savunma Bakanlı ı
13	LETONYA	2002 tarihli Alternatif Hizmet Kanunu	24 ay	12 ay	Savunma Bakanlı ı

Alternatif hizmet sistemini kabul eden AB üyesi ülkelerden Almanya, Danimarka ve sveç'te alternatif hizmet süresi zorunlu askerlik süresinden kısadır. Di er ülkelerde ise askerlik süresinden daha uzun bir süre alternatif hizmet öngörülmekte olup, bu durum alternatif hizmeti seçen vicdani retçileri caydırıcı bir nitelik arz edebilmektedir. Di er taraftan 6 ülkede alternatif hizmet Savunma Bakanlı ı'na ba lı yerlerde yürütülmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde alternatif hizmetin sivil karakterde olmadığı, yine askeri nitelikte olduğu söylenebilir. Bu da alternatif hizmetin kural olarak sivil karakterde olması gerektiğini öngören Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin R(87)8 numaralı tavsiye kararına aykırı bir durumdur.¹⁶⁵

Türkiye'de ise zorunlu askerlik sistemi mevcuttur. Askerlik süresi erler için 15 aydır. Üniversitelerin dört yıllık fakültelerinden mezun olanlar için iste e ba lı olmayan seçilme i lemi sonrası yedek subay olanlar için bu süre 12 ay, kısa dönem askerlik yapacaklar için 6 aydır.

Vicdani redde bir hak olarak sadece bazı ülkelerin yasalarında de il; ayrıca, uluslararası hukuk ba lamında Birle mi Milletler (BM) nsan Hakları Komisyonu, Avrupa

¹⁶⁵ Çınar, Özgür Heval, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Avrupa Birli i'nde ve Türkiye'de Vicdani Ret", s.101

Konseyi, Avrupa Güvenlik ve Birli i Te kilatı, Avrupa Parlamentosu, Avrupa nsan Hakları Mahkemesi gibi uluslararası olu umlar tarafından da de inilmi tir. Ayrıca uluslararası belge ve metinlerde de bir hak olarak ele alınan vicdani ret 20. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası gündemi önemli derecede etkilemi tir. Gerek ülkeler bazında gerekse de uluslararası kuruluş lar tarafından vicdani ret hakkının tanınmasındaki büyük artı n, insan haklarının kurumsalla masından kaynaklandı ı söylenebilir.

III. İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Vicdani Ret Olgusu

Vicdani retçiler, genelde, vicdani ret kavramının etik ve politik içeriğinin, her eylemden önce insanın, insan olmaktan kaynaklanan temel hak ve özgürlüklerine dayandığını ama aynı zamanda, görünür bir gerçeklik haline getirdiği bu hakların teminatı olduğunu belirtmektedirler¹⁶⁶. Vicdani ret kararı kamuoyuna açıklanarak kamusal alanda toplumun bireylerini etkilemeyi hedefler. Bu da vicdani retçiyi salt bireysel bir eylemci olmaktan çıkarır ve vicdani ret hareketine toplumsal dinamikleri iddetsiz bir yolla dönüştürmeye yönelik bir çağrı ile yükler. Yani bireyin özgür iradesine dayalı bir kararı çıkaran vicdani ret aynı zamanda bir toplumsal değişim çağrısıdır.

Vicdani reddin dayandığı temel özgürlüklerin en önemlilerinin 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 18. maddesinde belirtilen "düünce, vicdan ve din özgürlüğü" olduğu söylenebilir. Beyannamenin 18. maddesi herkesin düünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olduğunu belirtmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, bu özgürlükleri tanıyan ilk uluslararası belgedir. Beynamede düünce, vicdan ve din hürriyeti ilk kez bir sivil hak olarak ele alınmakta ve bu hakkın doğallığına değinilmektedir.¹⁶⁷

Düünce, vicdan ve din özgürlüğüne değinen diğer bir uluslararası belge ise Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 18. maddesidir. Herkesin düünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olduğunu belirten 18. madde, gerek savaşta, gerekse de barışta askıya alınmaz bir özgürlük olarak belirtilmektedir.

¹⁶⁶ İzmir Savaş Karşıtları Derneği, "Vicdani Ret Dosyası", www.savaskarsitlari.org, son erişim:15.01.2008

¹⁶⁷ Çınar, Özgür Heval, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Vicdani Ret", s.96

nsan Hakları Evrensel Beyanamesi ve Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, vicdani reddi bir hak olarak açıkça belirtmemekle birlikte, İnsan Hakları Komitesi aldığı bazı kararlarında vicdani reddi, sözleşme ve beyannameyle güvence altına alınan düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne dâhil etmektedir. İnsan Hakları Komitesi, Mart 1989 tarihli 89/59 nolu tavsiye kararında, Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin, vicdani ret hakkına açıkça değinmediğini belirtmektedir. Ancak söz konusu kararda, *“öldürücü güç kullanma yükümlülüğünün vicdan özgürlüğüyle ve kişinin dinini ya da inancını ortaya koyma hakkıyla ciddi biçimde çatılabilecek olması nedeniyle 18. maddeden böyle bir hakkın çıkarılabileceği”* ifade edilmektedir.¹⁶⁸ Bu kararıyla Komite, vicdani ret hakkını temel hak ve özgürlükler kapsamında ele almaktadır. Bu kararda önemli olan diğer bir husus ise din özgürlüğüyle birlikte inanç özgürlüğünün de bu kapsamda ele alınmasıdır. Sadece dini nedenlere değil kişinin inançları nedeniyle de vicdani retten kaçınmasının bir hak olduğunu belirtilmektedir.

İnsan Hakları Komitesi'nin bu kararı doğrultusunda dinsel, ahlaki veya benzer nedenlerden kaynaklanan vicdani ret, düşünce, din ve vicdan özgürlüğünün ve inanç özgürlüğünün meşru bir kullanımı olarak değerlendirilebilir. Bu da onun vicdani boyutunun uluslararası hukuk düzenince korunduğunu göstermektedir.

Bireyin irade ve hareket özgürlüğüne sahip olmadan haklarını kullanması mümkün değildir. irade ve hareket özgürlüklerine sahip olarak haklarını kullanabilmesi için öncelikle kişinin biyolojik bütünlüğünün korunması gerekmektedir. Bunun yanında birey yalnızca biyolojik bütünlükten ibaret olmadığından psikolojik ve sosyal bütünlüğünün de korunması gerekmektedir. Dolayısıyla birey ancak biyolojik, psikolojik ve sosyal bir bütünlüğe sahip olmadan haklarını kullanamaz. Birey doğumu ile bu bütünlüğe sahip olmakla birlikte, ancak yaşamını sürdürerek bunu devam ettirebilir. O halde birey için en temel hak öncelikle ‘yaşam hakkı’dır. Vicdani reddin, savaşta, öldürmeye ve öldürülmeye karşı bir durum olarak ele alındığında temel hak ve özgürlüklerden olan ‘yaşam hakkı’na da dayandı

¹⁶⁸ Çınar, Özgür Heval, “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Vicdani Ret”, s.96

söylenbilir. Vicdani reddi, öldürücü güç kullanma yükümlülüğüne karşı bir tutum olarak tanımlayan BM İnsan Hakları Komitesi'nin Mart 1989 tarihli 89/59 nolu kararının dolaylı yoldan vicdani ret ile yaşam hakkı arasında bir ilişki kurduğunu ileri sürülebilir.

Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Komisyonu, askerlik ve vicdani retle ilgili 8 Mart 1993 tarihli E/CN.4/1993/L.107 nolu kararında, Alt Komisyon Özel Raportörü'nün düzenlediği, pek çok ülkede askerlik hizmetinin vicdanen reddini sağlamakla devam eden gereksinimi dile getiren 1992 tarihli E/CN.4/Sub.2/1992/36 nolu sonuç raporuna, İnsan Hakları Komisyonu'nun 1989 tarihli 89/59 nolu kararına, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin 18. maddesi ile Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 18. maddesine atıfta bulunarak, vicdani ret hakkının varlığını iddia etmekte ve bu hakkın düşünülünce, vicdan ve din özgürlüğünün meşru bir kullanımı olduğunu belirtmektedir. Tüm üye devletlerin, Birleşmiş Milletler Antı ve insancıl hukuk çerçevesinde üzerine aldığı yükümlülükleri yerine getirme, insan haklarını ve temel özgürlükleri destekleme ve koruma ödevleri olduğunu belirten bu kararda; üye devletlerden vicdani reddi samimi temelde ele alan ve askeri hizmetten ayrık tutmayı amaçlayan yasaların yapılması ve önlemlerin alınması istenilmektedir. Karar, vicdani retçiler için alternatif hizmet sisteminin bazı ülkelere var olduğunu, zorunlu askerlik hizmeti bulunan üye ülkelere hatırlatmaktadır. Kararda alternatif hizmetin de sivil karakterli olması, silahla ilgisinin olmaması ve cezalandırıcı nitelikte olmaması gerektiği de belirtilmektedir.¹⁶⁹

Avrupa Güvenlik ve Birliği Teşkilatı'nın (AGT) düzenlediği 29 Haziran 1990 tarihli, İnsani Boyut Konferansı'nda kabul edilen Kopenhag Sonuç Belgesi'nin¹⁷⁰ 18. paragrafında, katılımcı devletler vicdani ret hakkının varlığını iddia ederek, kamu yararına ve cezalandırıcı olmayan nitelikte sivil karakterli alternatif hizmetleri, henüz yapılmayan yerlerde tanıtmaya konusunda hem fikir olmuştur.

¹⁶⁹ İzmir Savaş Karşıtları Derneği, “**Vicdani Ret Dosyası**”, www.savaskarsitlari.org, son erişim:15.01.2008

¹⁷⁰ Kararın İngilizce metni <http://www.umn.edu/humanrts/osce/basics/copenhagen1990.html> web sitesinde mevcuttur.

20 Mart 1950 tarihinde Roma’da imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AHS) 9. maddesinin 1. fıkrası “*herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak din veya inanç deşitirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğü deşitir*” demek suretiyle düşünce, vicdan ve din özgürlüğü konusuna değinmektedir. Ancak aynı maddenin 2. fıkrasında bu hakkın sınırlanabileceğini; bu sınırlamanın ise, kamu güvenliğini, kamu düzeninin, genel sağlığını veya ahlakın, ya da haklarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla” yapılabileceğini belirtmektedir. Sözleşmenin kölelik ve zorla çalıştırma yasasını ele alan 4. maddesinin 3. fıkrasında zorla çalıştırma veya zorunlu çalışmadan sayılmayan haller arasında, b bendinde, zorunlu askerlik ve alternatif hizmet deşitirilmektedir. Nitekim madde metninde, “*askeri nitelikte bir hizmet veya inançları gerektiren askerlik görevini yapmaktan kaçınan kimselerin durumunu meru sayan ülkelerde bu inanca sahip kimselere zorunlu askerlik yerine gördürülecek başka bir hizmet*” denilmek suretiyle, zorunlu askerlik hizmeti ve alternatif hizmet zorla çalıştırma ve zorunlu çalışmadan sayılmamaktadır.

Hal böyle olunca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), vicdani retle ilgili olarak almış olduğu kararlarda, konuyu AHS’nin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne ele alan 9. Maddesi kapsamında deşitlendirmemektedir. vicdani ret hakkına ilişkin açılan hiçbir davada sözleşmenin 9. maddesinin ihlal edildiğine dair bir karar vermemiştir. AİHM, vicdani retçilerle ilgili olarak baktığı davalarda, başvuru tarafından 9. maddenin ihlaline karar verilmesi istenmi olsa dahi, 9. madde yerine genellikle sözleşmenin ikinence ve kötü muamele yasasını düzenleyen 3. ve ayrımcılığı yasaklayan 14. maddelerinin ihlal edildiği yönünde kararlar vermektedir. Örneğin; *Osman Murat Ülke v. Türkiye* (başvuru numarası ve karar tarihi: 39437/98, 24.01.2006) davasında mahkeme, AHS’nin 3. maddesinin ihlal edildiğini, 9. maddenin ihlaline karar verilmesine yer olmadığını kararlaştırdı. *Thlimmenos v. Yunanistan* (başvuru numarası ve karar tarihi: 34369/97, 06.04.2000) davasında AHS’nin 14. maddesinin ihlal edildiğine karar veren AİHM, *De Jong, Baljet, ve van den Brink v. Hollanda* (sırasıyla başvuru numaraları ve karar tarihleri: 00008805/79, 22.05.1984; 00008806/79, 22.05.1984; 00009242/81, 22.05.1984) davasında AHS’nin özgürlük ve güvenlik hakkıyla ilgili 5. maddesinin ihlal edildiğine karar verdi.

Ancak Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 1987 tarihli 87/8 nolu kararında “zorunlu askerlik hizmeti oldu u halde, vicdani sebeplerle silah kullanmayı reddeden herkes, tavsiye kararında belirlenen artlar dahilinde hizmetten muaf tutulmalıdır. Bu ki iler, bunun yerine alternatif hizmet yapabilir” demek suretiyle A HS’nin 4/3-b maddesindeki istisnanın dı na çıkma e ilimi göstermi ve vicdani ret olgusuna A HM’den daha olumlu bir yakla ım sergilemi tir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi bu tavsiye kararını destekleyici 87/46 nolu kararında A HS’nin 4/3-b maddesindeki sınırlamaya kar ın vicdani ret hakkını 9. maddede belirtilen dü ünçe, vicdan ve din özgürlü ü kapsamında ele almı tır.¹⁷¹ Komite bu kararında alternatif hizmetin sivil karakterde olması gereklili ine de inmektedir. Ancak bu karara ra men alternatif hizmetin kabul edildi i Avrupa Birli i ülkelerinin ço unda bu hizmet halen savunma bakanlıklarına ba lı yerlerde yürütölmektedir.

Avrupa Parlamentosu da (AP) vicdani ret konusunda bazı kararlar almı tır. Bunlardan ilki, 13 Ekim 1989 tarihli karar olup, bu kararın 11. paragrafında, askere alınan herkesin, silahlı veya silahsız askeri hizmeti vicdanen herhangi bir zamanda reddetme hakkına sahip oldu u belirtilmektedir. Özgürlük ve toplumun tüm üyelerine e it davranma ilkesine tamamen saygıyla, üye devletler bu hakkı garanti etmeye ça rılmaktadır. Bu karar silahsız ve silahlı askeri hizmeti ayrı ayrı belirterek vicdani ret hakkının salt silahlı askeri hizmetin reddiyesine de il, aynı zamanda silahsız askeri hizmetin reddiyesine de imkan tanıyan bir hak oldu una i aret etmekte ve bu yönüyle di er karar, sözle me ve belgelerden ayrılmaktadır. Silahsız askeri hizmetin vicdanen reddi, alternatif hizmet seçene inin de reddine i aret etmektedir ki, bu da Parlamento kararının total retçilerin dü üncelerini destekleyen bir uluslararası metin olma niteli i kazanmasını sa lamaktadır.

Avrupa Parlamentosu ikinci olarak 11 Mart 1993 tarihli kararında Birle mi Milletler nsan Hakları Komisyonu’nun 89/59 nolu kararıyla vicdani ret hakkını kabul etti ini belirterek, üye devletlerin vicdani ret hakkı konusunda yasal düzenlemeler yapmasının

¹⁷¹ Çınar, Özgür Heval, “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Avrupa Birli i’nde ve Türkiye’de Vicdani Ret”, s.98

gerekti ini kararla tırmı tır. Üçüncü olarak; 18 Ocak 1994 tarihli kararında vicdani ret hakkının dü ünçe, vicdan ve din özgürlü ü içerisinde yer aldı ı belirtilmi tir. Parlamento, bu kararı ile A HM'nin aksine vicdani ret hakkını A HS'nin 9. maddesi kapsamında ele alarak, mahkemenin, vicdani ret hakkı konusundaki ba vuruları 9. maddenin ihlali olarak de erlendirmemesine kar ı bir tutum sergilemi tir.

Sonuç olarak vicdani ret, uluslararası insan hakları belgelerinde ve BM, AP, AG T, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi gibi uluslararası olu umların kararlarında ve bazı ülkelerin yasalarında bir insan hakkı olarak tanınmaktadır. Bu hakkın yaygınla arak, di er ulusal yasalarda da yer alması için çaba sarf edilmektedir. Vicdani ret, bir kısım uluslararası belge ve kararda dini, politik veya etik temellerden hangisine dayandı ı önemli olmadan bir hak olarak tanınmakta ve dü ünçe, vicdan ve din özgürlü ünün kapsamında de erlendirilmektedir. Bu da vicdani ret olgusunun tarihsel geli iminde buna dair mücadelenin sa ladı ı önemli bir kazanımdır.

IV. Vicdani Ret Hareketleri: Türkiye Örneği

Türkiye’de vicdani ret hareketi, Batı’daki seyrinden farklı bir yol izlemiştir. Batı’da öncelikle dini temellere dayanan ve dini inançları gerektiren askerlik hizmeti yapmayı veya savaşmayı reddeden kimselere muafiyetler tanınmıştır; daha sonra, bireyin etik ve politik nedenlere dayanarak vicdani rette bulunabileceği kabul edilerek, vicdani ret seküler ve liberal bir boyut kazanmıştır. Vicdani ret hareketlerinin yoğunlaşması ve vicdani retçilerin sayısında görülen artış Batılı ülkeleri vicdani ret konusunda pozitif yasal düzenlemeler yapmaya yöneltmiştir. Batı’da, zorunlu askerliğin devam ettiği dönemlerde, vicdani retçilere askerlik dışında başka servislerde hizmette bulunma seçeneği sunulmuş ve kimi zaman dayatılmıştır. Türkiye’de ise vicdani ret konusunda henüz yasal bir düzenleme yapılmamıştır. Vicdani reddini açıklayanlar emre itaatsizlik ve/veya halkı askerlikten soğutma suçlarını işlemiş kabul edilerek cezalandırılmaktadır. Vicdani reddini açıklayanların bu suçlarını işlemişlerinin kabul edilmesi, vicdani reddin açıkça ve ayrıca bir suç olarak yasalarda düzenlenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de, vicdani retçiler arasında henüz tam bir fikir birliği mevcut değildir. Nitekim vicdani retçilerin bir kısmı Batı’daki gibi, askerlik hizmetini yapmak yerine, başka bir kamusal hizmetin yapılmasını olanaklı görmektedirler. Ancak vicdani retçilerin çoğunluğu, daha radikal bir çizgi seyretilmekte olup, ‘total ret hareketi’ adı altında, gerek askerlik hizmetini yapmayı ve savaşmayı, gerekse de bunun yerine başka bir kamusal hizmetin yapılması seçeneğinin kullanılmasını reddetmektedirler.

A- Türkiye’de Vicdani Ret Hareketleri Tarihi

Türkiye’de vicdani ret hareketlerinin tarihçesi yakın bir zamana dayanmaktadır. Altınay bunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Vicdani ret kavramının dilimize girmesi, Sokak dergisi ve Güne gazetesi aracılığıyla oldu. Vedat Zencir ve Tayfun Gönül isimli iki genç, vicdani retçi olduklarını açıklamalarıydı. Sene 1990’dı. Türkiye, Güneydoğu’da adı konmamış bir savaşın ortasındaydı. Osman Murat Ülke ise (askere gitmeyi reddettiği için tutuklanmasının ardından A HM ‘e Türkiye aleyhine açtığı davayı kazanarak medyada adını duyuran vicdani retçi) o sırada Antalya’da ö renciydi ve Sokak dergisi okuyordu. Vedat Zencir ve Tayfun Gönül’le yolları üç yıl sonra İzmir Savaş Karatları Derneğinde (SKD) çaktı. Ülke de 1993’te askerlik cüzdanını yakıp vicdani reddini açıklıyor ve iddetin her türüne karşı olduğunu, kimseyi öldürmeyeceğini, öldürmenin emetimini almayı da reddettiğini açıklıyordu. Yalnızca ildi. SKD’de toplanmış kadınlı-erkekli bir grup, her Türk’ün asker olduğunu söylemesine karşı kimsenin asker olmadığını, asker yapıldığını yaratıcı yöntemlerle dile getiriyorlardı. Antimilitarist bu dil, 1990’lardan günümüze daha görünür olmaya başladı. Irak Savaşı’nın başlangıç günlerinde, miting alanlarında “Ölmeyeceğiz, öldürmeyeceğiz, kimsenin askeri olmayacağı” sloganı atılırken bu sloganın bedelini ödemek bu sefer Mehmet Bal’a düştü. Ülke’nin cezaevinden arkadaşları Mehmet Bal vicdani reddini açıkladı ve için “emre itaatsizlik” ve “halkı askerli e” suçlarından yargılandı, 40 gün hapis yattı ve beraat etti. Mehmet Tarhan medyanın ilgisinin odaklandığı başka bir vicdani retçi oldu. E cinsel olan Mehmet Tarhan “E cinsel olmam nedeniyle hak olarak sunulan çürük raporunu militer düzenin kendi çürüklüğü olarak algılıyorum” diyerek bu nedenle askerlikten muaf olmayı da reddediyordu”¹⁷²

Altınay’ın bu yazısında da ifade ettiği üzere vicdani ret, Türkiye’de henüz yeni bir kavramdır. Dolayısıyla henüz etkin bir kamuoyuna ulaşabilmiş değildir.

1993’te sıkıyönetim dönemleri ve casusluk suçları dışında da sivil hakların askeri mahkemelerde yargılanmasının yolu açıldı. Böylelikle vicdani retçiler de sivil oldukları halde askeri mahkemelerde yargılanmaya başlandı. O tarihten bugüne kadar onlarca gazeteci, sanatçı, öğrenci ve vicdani retçi, mülga 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 155. maddesi uyarınca halkı askerlikten soğuttuğu gerekçesiyle, askeri mahkemelerde yargılandı. Ancak hiçbir yargılama, kamuoyundan yeterince ilgi ve tepki görmedi.

1994’te dönemin DEP milletvekilleri meclise vicdani ret yasa tasarısı hazırladı. SHP milletvekilleri ise sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasının önüne geçilmesi

¹⁷² Altınay, Aytegin, “Mehmet Tarhan’ı Görme Zamanı”, Radikal 2, 2 Ocak 2006

amacıyla ba ka yasa tasarıları sundu. Ancak tüm bu giri imler sonuçsuz kalmı ve vicdani ret konusunda herhangi bir yasal düzenleme bugüne kadar yapılabildi de ildir.

İlk kez Vedat Zencir ve Tayfun Gönül'ün vicdani ret kararlarını açıklama olmalarına rağmen kamuoyunda asıl yankı uyandıran ve uluslararası düzlemde sonuçlar doğuran Osman Murat Ülke'nin 1 Eylül 1993'te İzmir'de vicdani reddini açıklamasıdır. Ülke, vicdani ret açıklamasında şunları ifade etmektedir:

“...Ben asker de ilim ve asla olmayacağım. Elbette götürüleceğimin farkındayım, ama götürülene kadar, artık kaç gün sürerse, ya antımın akımda hiçbir de işlevi olmayacak. Beni zorla götürmek amacıyla burada bulabilirler. Ancak kıtlığa sonuna kadar direneceğimi ve hiçbir şekilde askerlik yapmayacağımın altını tekrar çiziyorum.”

Ülke, bu açıklaması nedeniyle tam bir yıl sonra 765 sayılı TCK 155. maddedeki “halkı askerlikten soğutma” suçunu işlediği gerekçesiyle tutuklanarak Mamak Askeri Cezaevine kondu. Cezaevinden askeri birliğe sevk edilen Osman Murat Ülke, üniforma giymeyi reddederek itirazını sürdürünce ve bu ısrarını her defasında yineleyince, askeri mahkemece, sekiz kez emre itaatsizlikte ısrar suçunu işlediği gerekçesiyle cezaya çarptırıldı. Ayrıca birliğine katılmaması nedeniyle iki kez firar suçundan dolayı cezalandırılan Ülke, toplamda 43 ay hapis cezasına mahkûm edildi ve bu mahkûmiyetleri nedeniyle 701 gün cezaevinde kaldı. Kalan cezanın infazının tamamlanması için yıllarca aranan Osman Murat Ülke bu nedenle saklanmaya başlandı, resmi bir adres sahibi olamadı, resmi hiçbir işlem yapamadı, dernek ve siyaset etkinliklerinde bulunamadı.

Bunun üzerine Osman Murat Ülke, 22 Ocak 1997'de, Türkiye aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvuruda (başvuru no: 39437/1998) bulunmuştur. Ülke'nin başvurusu üzerine, mahkeme, 24 Ocak 2006 tarihinde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 3. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiş ve Türkiye'yi toplam 11 bin Avro tazminat ödemeye mahkûm etmiştir. Ülke, başvurusunu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin insanlık dışı veya alçaltıcı muamele yasağını ele alan 3'üncü, özgürlük ve

güvenlik hakkını ele alan 5'inci, özel hayata ve aile hayatına saygıyı ele alan 8'inci ve dü ünce, vicdan ve din özgürlü ünü ele alan 9'uncu maddelerinin tamamının ihlal edildi ine¹⁷³ dayandırmı tır. Ancak A HM, sadece sözle menin 3. maddesinin ihlal edilmi oldu unu karara ba lamı , sözle menin 5'inci, 8'inci ve 9'uncu maddeleri açısından ayrı bir hüküm vermeye gerek duymamı tır. Mahkemenin kararı öyledir:

“Mahkeme bununla ba lantılı olarak Türk mevzuatında askeri üniformayı vicdani veya dini sebeplerle giymeyi reddedenler açısından herhangi özel bir hükmün bulunmadı ını kaydeder. Görünü e göre konuyla ilgili uygulanabilir hükümler bir üst tarafından verilen emre itaat etmemeyi suç olarak düzenleyen Askeri Ceza Kanununun konuyla ilgili hükümleridir. Söz konusu yasal çerçeve bireyin inançları nedeniyle askerlik hizmetini yapmayı reddetmesinden kaynaklanacak durumları kar ilamak açısından yeterli bir yol sa lamamaktadır.

Ba vurucunun bulundu u duruma uygulanacak genel yasal düzenlemenin uygun olmayan do ası nedeniyle ba vurucu sonu kesilmeyecek olan kovu turmalardan ve mahkûmiyetlerden hep kaçmı tır ve halen de kaçmaktadır.

Ba vurucu aleyhine mevcut olan çok sayıda kovu turma ve kovu turmanın sonucu olarak ortaya çıkan mahkûmiyetlerin kümülatif etkileri ve kovu turma ve ceza süreleri arasındaki ardıllık ili kisi ve ba vurucunun hayatının geri kalan kısmında kovu turulabilecek olması olgusu ba vurucunun askerlik hizmetini yapmasının sa lanması amacı ile orantılı olmamı tır. Söz konusu i lemler ba vurucunun entelektüel ki ili ini ezmeyi, ba vurucuyu a a ılayan ve onu alçaltan korku ve tedirginlik hislerinin do masına neden olmayı, reddiyesini ve kararlılı ını kırmayı amaçlamı tır. Ba vurucunun hemen hemen “medeni ölüm” olarak tabir edilebilecek gizli bir ya amı sürmeye zorlanması ve ba vurucunun bunu kabul etmek zorunda kalmı olması demokratik bir toplumdaki cezalandırma rejimine aykırıdır.

Sonuç olarak Mahkeme, olayları bir bütün olarak ele alarak ve söz konusu i lemlerin süreklilik halini ve ciddiyetini göz önüne alarak ba vurucunun maruz kaldı ı muamelelerin bir ceza mahkûmiyetinde veya tutuklulukta bulunan normal alçaltma unsurunun ötesine giden ciddi bir ıstırap ve acıya neden oldu unu belirtmektedir.”¹⁷⁴

¹⁷³ Karda , Ümit, “**Modern Devlet, Ordu ve Vicdani Ret tirazı**”, Birikim Dergisi, sayı 207, Temmuz 2006, s.36 vd.

¹⁷⁴ Kararın ngilizce metni için bkz: <http://:echr.coe.int/Eng/Press/2006/Jan/Chamberjudgment%DCIkevTurkey240106.htm>

Bu karar, Türkiye’de kamuoyunda ve basında gündem olu turmu ve vicdani reddin bundan böyle dı lanamayacak bir olgu oldu unu açıkça göstermi tir. Ancak mahkeme BM nsan Hakları Komisyonu’nun, yalnızca Ülke’nin alçaltıcı muameleye maruz kaldı ını ve bu nedenle de 3. maddenin ihlal edildi ini vurgulamı tır. A HM, vicdani ret konusundaki kararları 9. maddenin ihlali olarak de erlendirmemekte, genellikle 3. maddenin veya 14. maddenin ihlal edildi ine karar vermektedir. Bunun anlamı da A HM’nin vicdani ret hakkını dü ünçe, vicdan ve din özgürlü ü çerçevesinde de erlendirmedir. Nitekim daha önce de belirtildi i üzere A HM, A HS’nin kölelik ve zorla çalı tırma yasa ını ele alan 4. maddesinin 3.fıkrasının b bendi uyarınca, askerlik hizmeti ve alternatif hizmet, zorla çalı tırma ve zorunlu çalı madan sayılmadı ndan, A HM vicdani ret hakkına ili kin açılan davalarda sözle menin 9. maddesinin ihlal edildi i yönünde bir karar vermemektedir. Bu tutumunu Ülke/Türkiye davasında da devam ettirmi tir. Sözle menin 9. maddesinin ihlal edildi i yönünde karar vermeyen A HM, vicdani ret hakkının 9. maddede belirtilen dü ünçe, vicdan ve din özgürlü ü çerçevesinde de erlendirilmesi gerekti ine de inen Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin kararlarını¹⁷⁵ da dikkate almamaktadır.

A HM, Avrupa nsan Hakları Sözle mesi’nin sadece 3. maddesinin ihlal edildi ine karar vermi se de, kararda önemli bir tespitte bulunmu tur: Mahkeme, Türkiye’de askeri üniformayı giymeyi dini veya vicdani bir nedenle reddeden ki iler açısından özel bir yasal düzenlemenin olmadı ını, sadece emre itaatsizli i suç olarak düzenleyen Askeri Ceza Yasası’nın buna dair hükümlerinin uygulandı ını belirtmektedir. Bu yasal çerçevenin ise *“bireyin inançları nedeniyle askerlik hizmetini yapmayı reddetmesinden kaynaklanacak durumları kar ılamak açısından yeterli bir yol”* sa lamadı ı kanısına varmaktadır. Bundan çıkan sonuç, Türkiye’de vicdani retçilerin yargılanmasını sa layacak yasal düzenlemelerin olmadı ı, uygulanan ceza ile eylem arasında orantısızlık ve ba lantısızlık oldu udur. Sonuçta, Türkiye’de vicdani ret konusunda yeterli bir yasal düzenlemenin olmaması nedeniyle vicdani retçiler, defalarca ve sürekli olarak cezalandırılma tehdidi altında kalmaktadır. A HM’nin gerek Türkiye aleyhine karar vermesi, gerekse de yaptı ı bu tespit, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni vicdani retçiler konusunda özel bir yasal düzenleme yapmaya zorlayamaz. Nitekim A HM kararları A HS’ni imzalayan ülkeleri yasal düzenleme yapmaya zorlayabilecek nitelikte kararlar de ildir. Aynı durum BM nsan Hakları Komitesi’nin kararları için de

¹⁷⁵ Bkz: s.68 vd.

geçerlidir. Komite, aldığı kararlarında üye ülkeleri vicdani ret konusunda yasal düzenlemeler yapmaya çalışmakta ancak yasal düzenleme yapmayan üye ülkelere yaptırım uygulayamamaktadır.

15 Mayıs 1998'de İstanbul'da "Dünya Vicdani Retçiler Günü" enli i" gerçekleştirildi. 2000 yılında yine 15 Mayıs enli inde Hasan Çimen, Timuçin Kızılay ve Uur Yorulmaz, vicdani retlerini ilan ettiler.

Osman Murat Ülke'den sonra basında ve uluslar arası kamuoyunda en büyük ilgiyi kendisini total retçi olarak niteleyen Mehmet Tarhan görmü tür. Mehmet Tarhan 27 Ekim 2001'de İstanbul'da vicdani ret açıklamasını yaptı r. Tarhan'ın ret açıklaması u ekildedir:

"... iddetin her türlüünü lanetliyor, herhangi bir iddet olayına katılmanın ya da göz yummanın yeni iddet olaylarının kapısını açacağı na ve herkesi sonraki tüm travmalardan sorumlu kılacağı na inanıyorum. İktidar kaygısıyla devletler tarafından çıkarılan savaşların öncelikle ya am hakkının ihlali oldu unu dü ünüyorum. Gerekçe her ne olursa olsun ya am hakkının ihlali bir insanlık suçudur ve uluslararası hiçbir sözleşme ya da yasa bunu me rula tıramaz. Bu nedenle hangi ko ulda olursa olsun bu suça ortak olmayacağı mı ilan ediyorum. Militarist aygıtların hiçbirinin hizmetinde olmayacağı m. İddetten arınmı , iktidar hesaplarından uzak, sınırsız ve do ayla barı ık bir insanlı ın özlemindeyim. Bunun pratikte var olmayı ı dü üncelerimi ve bu yoldaki davranı larımı de i tirmemi gerektirmez.

Ben devlet kurumunun gereklili ine inanmıyor ve hiçbir devlete kar ı aidiyet hissetmiyorum. Vatanda lık görevi olarak addedilen eylemlerle militer yapıyı güçlendirmek ise hiç istemem. Vatanda ı oldu umu iddia eden devlet hayatini devam ettirmek için beni askere almak, gerekirse u runa ölüp-öldürecek bir savaş aletine dönü türmek, dahası içine alarak yukarıda sözünü etti im insanlık suçuna dâhil etmek istiyor. Buna izin vermeyecek ve inançlarımı koruyacağı m. E cinsel olmam nedeniyle "hak" olarak sunulan çürük raporunu ise militer düzenin kendi çürüklü ü olarak algııyorum.

Birey olarak herhangi bir devletin ordu ya da ba ka bir aygıtına hizmet etmeyece im. Mazeret sunmayı kendime ve insanlı a kar ı

hakaret olarak görece imden her türlü askerlik yapmama izni ya da ertelemeyi reddediyorum...”

Tarhan bu açıklamasıyla vicdani ret olgusunun bir başka boyutunu ortaya koymuştur. Zira Tarhan, bir eşcinsel olduğunu belirtmekte, kendisine askerlik yapmama konusunda mazeret sunma veya eşcinsel olduğu için çürük raporu verilmesiyle askerlik görevinden muaf tutulma imkânı tanıdığı halde; o, bunu kabul etmeyerek, vicdani ret olgusu başlığında önemli olanın, sadece askerlik hizmetini yapıp yapmamak olmadığını, militer düzenin reddi olduğunu vurgulamaktadır. Tarhan'ın eşcinsel olduğunu belirtmesi, Türkiye'de farklı eşcinsel tercihlere sahip bireyler bakımından farklı bir askerlik uygulamasının var olmaması nedeniyle, bu kimselerin uyarıcı sonuçlara da gönderme yapmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Yeteneği Yönetmeliği'nin 17/B-3 ve 17/0-3 maddelerinde eşcinsellik ileri derecede psikoseksüel bozukluk olarak askerlik elveri sızlık hali kapsamında kabul edilmektedir. Askeri Yargıtay Daireler Kurulu'nun Mehmet Tarhan hakkında verdiği E.2006/84- K.2006/62 sayılı karar uyarınca eşcinsel olduğunu öne sürerek askerlik elveri sızlığı olduğunu iddia edenlerden, bu durumlarını, “pasif anal ilişki” halini gösteren video veya foto raflarla ispat etmeleri askeri doktorlardan oluşan bir sağlık heyetine ispat etmeleri gerekmektedir. Ancak bu kararda belirtilen muayene ve ispat ekli herhangi bir yasaya dayanmamaktadır. Yine de uygulamada bu tartışmalar aranmaktadır.

Tarhan, 11 Nisan 2005 tarihinde tutuklanarak, başlıca olduğu iddia edilen askeri birliğin bulunduğu Tokat'tan, Sivas 2. Sınıf Askeri Cezaevine sevk edildi. Vicdani retçi olduğu her ortamda açıkladığı için, ona karşı, cezaevine gelmez diğery tutuklulardan farklı bir tutum sergilenmiştir. Cezaevinde diğery tutukluların kendisine yönelttiği linç girişimleri ve diğery fena muamelelere karşı açlık grevine başvuran Tarhan'ın bu durumundan kamuoyu avukatları vasıtasıyla haberdar oldu. Bunun üzerine kısmen can güvenliği sağlanan Tarhan'ın “erat önünde emre itaatsizlik” ile suçlanmasıyla ilgili yapılan yargılamasına uluslararası bir delegasyon da katılmıştır. Daha sonra serbest kalan Tarhan, hakkında hâlihazırda yargı süreci devam etmekte ve kolluk güçlerince aranmaktadır.

B- Pozitif Yasal Düzenlemeler Ba lamında Türkiye’de Vicdani Ret

1982 Anayasası’nın 72. maddesi vatan hizmeti konusunu düzenlemektedir. Maddeye göre, vatan hizmeti her Türk’ün hakkı ve ödevidir. Ancak Anayasa’da bu hizmetin nasıl ve hangi yollardan ifa edilece i, askerlik hizmeti olarak mı yoksa kamusal bir hizmet olarak mı ifa edilmesi gerekti i hakkında bir açıklama mevcut de ildir. Vatan hizmetinin nasıl ve hangi yollardan ifa edilece i yasalarla hüküm altına alınmaktadır.

1111 sayılı Askerlik Kanunu’nun 1. maddesi “*Türkiye Cumhuriyeti tebaası olan her erkek, i bu kanun mucibince askerlik yapma a mecburdur*” demek suretiyle askerli i zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla Askerlik Kanunu vatan hizmetinin nasıl yapılaca mını belirlemi tir. O halde, askerlik servisi yerine ba ka bir kamusal serviste hizmet etme seçene ini kabul eden vicdani ret anlayı ı ba lamında, bu durumun bir anayasaya aykırılık te kil etmeyece i açıktır.

1111 Sayılı Askerlik Kanununa 1978 tarihinde 2152 Sayılı kanunla getirilen geçici 10. madde ile ilkökul ö retmeni olmaya hak kazanmı ve kanunun yayınlandı ı tarihte çalı maktaki bulunan yükümlüler, askerliklerine karar aldirttiklarında askerlik sürelerinin Milli E itim Bakanlı ı’na ba lı köy ilkokullarında ö retmenlik yaparak temel e itim almaksızın askerliklerini yapmı sayılmı lardır. Danı tay 5. Dairesi Ba kanlı ı 1990/806- 1990/716 E-K sayılı kararında Milli E itim Bakanlı ı emrinde yapılan hizmetin gerçekte “*askerlik yükümlülü ünün ba ka bir biçimde yerine getirilmesi*” oldu unu belirtmi tir. Bu örnek Anayasa’ya uygun olarak vatan hizmetinin sadece askerlik ekinde de il, ba ka bir kamu hizmetinin ifası ekinde de uygulanabilece ini bu sebeple de vicdani ret olgusuna benzer bu yasal düzenlemenin yasalar ve bunların uygulanması arasında bariz bir çeli kinin varlı mını ortaya koymaktadır.

Türkiye’de yasalar nezdinde vicdani ret bir hak olarak yer almadı ı gibi, ceza kanunlarında da vicdani ret eylemi bir suç olarak da düzenlenmemi tir. Ne var ki, uygulamada vicdani reddin ceza kanunlarında bir suç olarak düzenlenmemi olmasına ra men, vicdani

reddini açıklayanlar vicdani ret ile ilgili olmayan suçları işledikleri gerekçesi ile yargılanmakta ve cezalandırılmaktadır.

Vicdani ret kararlarını açıklayanların yargılandıkları maddeler ve kararlaştıkları yasal engeller 1632 sayılı Türk Askeri Ceza Kanunu'nun (TACK) 58., 87. ve 88. maddeleri, mülga 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 155. maddesi ve yürürlükteki 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun (TCK) 318. maddesidir:

Mülga 765 sayılı Ceza Kanunu'nun 155. maddesi aynen öyledir:

"Geçen maddelerde yazılı olan ahval haricinde kanunlara karşı gelmeye halkı tehlike ile memleketin emniyetine tehlike verecek surette makale nesir edenler ve halkı askerlikten soğutma yolunda ne riya veya telkinatta bulunanlar yahut umumi bir içtimada veya basın toplantıları yerlerde bu suretle nutuk irat edenler iki aydan iki seneye kadar hapis olunur ve bunlardan 4500 liradan 36.000 liraya kadar para cezası nakdi alınır."

765 sayılı Ceza Kanununun ilga edilerek yerine 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte aynı suç bu kez bu yasanın 'Milli Savunmaya Karşı Suçlar' başlıklı bölümünde 318. maddesinde yer almıştır. Madde metni aynen öyledir:

"(1) Halkı, askerlik hizmetinden soğutacak etkinlikte teşvik veya telkinde bulunanlara veya propaganda yapanlara altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir.

(2) Fiil, basın ve yayın yolu ile işlenirse ceza yarısı oranında artırılır."

Bu yeni maddeyle, eski 155.maddedeki fiiller sadeleştirilmi olmakla birlikte, halkı askerlikten soğutma suçu aynen ele alınmıştır ancak yeni 318. maddede cezanın alt sınırı 6 ay hapis cezasına çıkarılmış ve 155. maddedeki para cezası kaldırılmıştır.

1993 yılına dek "halkı askerlikten so utmak" bir terör suçu olarak fiilen Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) görev alanında kabul ediliyordu. 1993'ten bu yana ise bu suç Türk Askeri Ceza Kanunu'nun (TACK) 58. maddesi ile ili kilendirilmekte ve görevli mahkeme olarak askeri mahkemeler kabul edilmektedir.

TACK Madde 58 öyle der:

"Her kim Türk Ceza Kanunu'nun 153 ve 161. maddelerinde yazılı suçlardan birisini ve 155. maddede yazılı halkı askerlikten so utmak yolunda ne riyatta ve telkinatta bulunmak ve nutuk iradetmek fiillerini i leyecek olursa, milli mukavemeti kırmak cürmünden dolayı mezkûr maddelerde gösterilen cezalarla cezalandırılır."

765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 153, 161 ve 155 inci maddelerinde yazılı suçların yani 5237 sayılı yasanın 318. maddesindeki suçun i lenmesi halinde ayrıca 'milli mukavemeti kırmak suçunun olu aca mını ve yine bu maddelerde yazılı ceza miktarları üzerinden ayrıca ceza verilece i belirtilmi tir.

Bunun anlamı udur: bir kimse 318. maddeye aykırı bir ekilde halkı askerlikten so utma suçunu i lerse, bu ki i sadece 318. maddede yazılı cezayla kar ı kar ıya kalmamakta ayrıca Askeri Ceza Yasası'nın (TACK) 58. maddesinde yazılı milli mukavemeti kırmak suçunu i ledi i gerekçesiyle de yargılanarak cezalandırılma tehdidi altındadır.

Ça da hukuk düzeninde kanunsuz suç olmayaca ı kabul edildi i gibi bir kimsenin bir fiilinden dolayı ayrı kanunların tahsis etti i aynı suçtan dolayı ayrı ayrı cezalandırılmayaca ı kuralı da kabul edilmi tir. Aksine bir uygulama ki iyi haksız yere aynı suçtan dolayı birden fazla cezayla kar ı kar ıya bırakmak olur ki, bunun da, ça da hukuk düzenine, uluslararası insan hakları sözle melerine aykırı olaca ı ortadadır. Di er taraftan her ne kadar 1993'te sıkıyönetim dönemleri ve casusluk suçları dı ında da sivil ki ilerinki askeri mahkemelerde yargılanmasının yolu açılmı sa da; sivillerin 318. maddeyi ihlal etti i

gerekçesi ile TACK.m.58 uyarınca askeri mahkemelerde yargılanmaları da kanunilik ilkesine aykırılık tekil etmektedir.

Vicdani retçiler uygulamada bu maddelerle karşı karşıya kalmakta ve belirtilen suçlardan dolayı cezalandırılmaktadır. Örneğin; Mehmet Tarhan, hâlihazırda 318. maddeden yargılanmakta ve hakkındaki yakalama müzekkeresi uyarınca kolluk kuvvetlerince aranmaktadır.

Bunun yanında bazı vicdani retçiler ise asker kişisi statüsünde sahipmi gibi ele alınarak ‘hizmete ili kin emri hiç yapmama’, ‘emrin yerine getirilmesini söz veya fiili ile açıkça reddetme’, veya ‘emir tekrar edildiği halde emri yerine getirmeme’ suçlarını işledikleri gerekçesi ile TACK’nun 87. ve 88. maddeleri uyarınca yargılanmakta ve cezalandırılmaktadır. 87. ve 88. madde metinleri aynen şöyledir:

“Madde 87 - 1. (Değişiklik: 4551 - 22.3.2000 / m.22 - Yürürlük m.39) Hizmete ili kin emri hiç yapmayan asker kişileri bir aydan bir seneye kadar, emrin yerine getirilmesini söz veya fiili ile açıkça reddeden veya emir tekrar edildiği halde emri yerine getirmeyenler, üç aydan iki seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.

2. Yukarıki fıkrada yazılı suçlar seferberlikte yapılırsa beş ve dört man karışında yapılırsa on seneye kadar altı ay hapis cezası hükmolünür.”

“Madde 88 - (Değişiklik: 4551 - 22.3.2000 / m.23 - Yürürlük m.39) 87 nci maddede yazılı itaatsizlik suçlarını; toplu asker karışında yahut silah baskı emrine karşı veya silahlı iken veya hizmetten kısmen veya tamamen sıyrılmak kastı ile yapanlar altı aydan beş seneye kadar hapis, seferberlikte beş seneye kadar altı ay hapis ve dört man karışında on seneden altı ay olmamak üzere altı ay hapis cezası ile cezalandırılırlar.”

87. madde metninden de anlaşılacağı üzere, madde metninde belirtilen suçları işleyen kişisi, yani suçun faili asker kişisi idir. Aynı kanununun 3. maddesinde asker kişileri; “...mare alden aste mene kadar subaylar, astsubaylar, Milli Savunma Bakanlığı ile Türk Silahlı Kuvvetleri kadro ve kurulu unda çalıştı an sivil personel, uzman jandarma ve uzman erbaşlar, erbaş ve erler ile askerî ö renciler”dir.

Buna göre 87. maddede yazılı suç ancak ve ancak 3. maddede belirtilen ahıslar i leyebilir. Ne var ki vicdani reddini açıklayan ki iler sivil ki iler olup 3. maddede sayılan nitelikleri haiz ki iler de ildir. Bu anlamda 87. maddenin faili de olamazlar. Di er bir husus 87. maddede ‘emir tekrar edildi i halde emri yerine getirmeyenler, üç aydan iki seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar’ demekle her emir tekrarı halinde ki inin yeniden aynı cezaya çarptırılacağını hükme bağlamıştır.

Bir vicdani retçinin vicdani ret kararında ısrar etmesi halinde –ki beklenen ve do al olan budur- sürekli olarak, tekrar tekrar cezalandırılması söz konusu olmaktadır. Nitekim hâlihazırda cezaevinde hapis yatan vicdani retçi Halil Savda defalarca 87. maddeden bu gerekçeyle cezalandırılmış ve ömür boyu hapis tehdidiyle karşı karşıyadır. Oysa Halil Savda sivil, asker ki i statüsünde de ildir. Bu bağlamda ancak asker ki ilerini i lemesinin mümkün olduğu 87. maddedeki suçlara istinaden Halil Savda’nın cezalandırılması, kanunlarda vicdani reddin bir suç veya bir hak olarak düzenlenmemiş olmasından yani bu konuda herhangi bir kanuni düzenlemenin olmamasından kaynaklanmaktadır.

88. madde ise 87. maddenin a ırla tırıcı nedeni olup benzer durumların varlığı halinde vicdani retçilerin bu madde kapsamında daha ağır cezalarla karşılamaları söz konusudur.

Vicdani reddi bir hak veya bir suç olarak tanımlayan bir yasal düzenleme mevcut olmamasından kaynaklanan ve kanunilik ilkesine aykırı bir şekilde verilen cezalar neticesinde oluşan durum, vicdani retçilerin aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Bir ki iye eyleminden dolayı ceza verilebilmesi için, eyleminin kanunlar nezdinde açıkça suç olarak belirtilmiş olması gerekmektedir. Ki inin eylemi suç olarak kabul edildi inde, kanunun tayin ettiği cezadan başka bir cezanın uygulanmaması gerekmektedir. Bu, hukukun temel ilkelerinden olan ve ceza yargılamasının esaslı kurallarından olan suçta ve cezada kanunilik ilkesinin gereğidir. Hiçbir kanunda suç olarak düzenlenmeyen bir fiil suç telakki edilerek failin

cezalandırılması cihetine gidilemez. Zira böyle bir uygulama kanunilik ilkesine aykırıdır. Bu durum, varolan yasal boşluğun mahkemeler tarafından doldurulmaya çalışılmasıyla daha da vahim bir hal almaktadır. Yasaları yapma yetkisi mahkemelerde de ildir. bu nedenle mahkemeler yasal boşlukları dolduramazlar. Yasalarda bir boşluk söz konusu oldu unda bundan üphelinin faydalanması gerektiği halde, askeri mahkemeler, bunun aksi yönde kararlar vermektedir. Vicdani retçiler buna rağmen vicdani retlerini tekrar etmekten çekinmemektedirler.

Türkiye'de vicdani ret açıklamasının yapılmasıyla oluşan sürecin iki amaçlı bir yol izlemekte olduğu söylenebilir. Reddini açıklayan kişi birinci amaçta, henüz sivil bir kişi iken, halkı askerlikten soğuttuğu veya emre itaatsizlik ettiği gerekçesi askeri yargıya karısında bulunmaktadır. İzmir Savaş Karıştları Derneği'nin (SKD), "*Vicdani Ret Dosyası*" adlı çalışmasında bu durum açıkça düşünü ve anlatım özgürlüğünün engellenmesi olarak görülmekte ve vicdani retçinin mücadelesinin, temel hak ve özgürlüklerin korunması doğrultusunda ve olağanüstü bir mahkeme niteliğindeki askeri yargıya karşı demokratikleşme ve hukuk mücadelesinin bir bileşeni olarak geliştiği ifade edilmektedir.¹⁷⁶

İzmir Savaş Karıştları Derneği'nin (SKD), "*Vicdani Ret Dosyası*" adlı çalışmasında ayrıca söz konusu sorunun aynı zamanda, retçi olmadığı halde vicdani ret hakkını savunan, retçilere destek veren ya da orduyu herhangi bir şekilde ele tiren herkesin önünde durduğunu hatırlatılmaktadır.

İkinci amaçta, retçinin zorla askere götürülmesidir. Bu çalışmada, vicdani reddin artık bir düşünce, bir deklarasyon olmaktan çıkarak kişinin eyleminde vücut bulmakta olduğu belirtilmiş ve bu savaşın insan kaynaklarının kurutulması anlamına geldiği için savaş ve iddet karıştlılığının en somut ifade edilmiş biçimi olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁶ İzmir Savaş Karıştları Derneği, "**Vicdani Ret Dosyası**", www.savaskarsitlari.org, son erişim 13.01.2008

¹⁷⁷ İzmir Savaş Karıştları Derneği, "**Vicdani Ret Dosyası**", www.savaskarsitlari.org, son erişim 13.01.2008

Burada tezat olu turan bir husus vicdani retçilerin sivil ki iler olmalarına yani henüz asker ki iler statüsüne girmemi olmalarına ra men askeri bir suç olan ‘emre itaatsizlik’ suçunu i ledikleri gerekçesiyle yargılanmaları ve cezalandırılmalarıdır. Bu da problemlili bir döngüye sebebiyet vermektedir. Zira bir kez vicdani retçi asker kabul edilerek emre itaatsizlik suçunu i ledi i varsayıldı nda o andan itibaren askere gitmeyi reddetti i için her an ceza tehdidiyle dolaylı olarak da ömür boyu hapisle kar ı kar ıya kalmaktadır. Bu durum vicdani reddin yasalarımızda açıkça bir suç veya bir hak olarak tanımlanmamı olmasından kaynaklanmaktadır.

Vicdani ret bir suç olarak tanımlanmadı ı halde zorunlu askerlik sistemi kar ısında kamusal alanda do uraca ı neticelerin sistemin mevcut haliyle yürürlü ünü sekteye u ratması tehlikesi söz konusudur. Bu nedenle vicdani retçiler halkı askerlikten so utmak veya emre itaatsizlik gibi suçlardan yargılanmakta ve cezalandırılmaktadır.

Böyle bir yolun izlenmesinin ve buna dair uygulamanın gerek hukuk devleti idesiyle gerekse de ‘kanunsuz suç ve ceza olmaz’ ekinde betimlenen kanunilik ilkesinin gözardı edilmesi anlamına geldi i iddia edilebilir. Yasal düzenlemelerdeki eksiklikler ve çeli kilerin bir neticesi olarak uygulamada aranan bazı vicdani retçiler rahatça bulunabilecekleri halde gözaltına alınmamakta, kararsız mercilerin tasarrufu sonucu tutuklu kimi vicdani retçiler serbest bırakılmakta, bazı vicdani retçiler mevcutlu olarak birli ine teslim edilirken, di er bir kısmı kendilerinin gidip teslim olması için serbest bırakılmaktadır.

C- Türkiye'de Vicdani Retçiler

A a ıda Türkiye’de vicdani ret açıklamasında bulunanlara dair iki tablo vardır: Tablo 2’de vicdani ret açıklamasında bulunan ki inin ismi, vicdani ret açıklamasını yaptı ı tarih ve yer bilgilerine yer verildikten sonra tablonun sonuç ve mahkeme süreci kısmında ise bu ki ilerden sadece bazılarına dair açıklamalarda bulunmaktadır. Tablo 3’de ise, vicdani ret açıklamasını yaptı ı halde sonradan askerlik yapmayı kabul eden ki ilere dair bilgiler mevcuttur. Bunun yanında vicdani redde destek veren kadınların bir kısmı Tablo 4’te sayılmı tır.

Vicdani ret açıklamasında bulunan kişiler¹⁷⁸:

TABLO 2:

NO	VİCDANİ RET AÇIKLAMA TARİHİ	S İSMİ- SOY İSMİ	VİCDANİ RET AÇIKLAMA YERİ	SONUÇ VE MAHKEME SÜRECİ
1	Aralık 1989	Tayfun Gönül	STANBUL	Türkiye’de kamuoyuna vicdani reddini açıklayan ilk kişi
2	ubat 1990	Vedat Zencir	ZM R	1 Aralık 1997’de reddini tekrarladı.
3	16 Ocak 1993	Erkan Çalpur	ZM R	24 Ocak 2003’de reddini tekrarladı
4	16 Ocak 1993	Atilla Akar	ZM R	_____
5	16 Ocak 1993	Yusuf (Doğan?)	ZM R	_____
6	Mart 1993	Yavuz Atan	STANBUL	24 Ocak 2003’de reddini tekrarladı
7	17 Mayıs 1994	Gökhan Demirkıran	STANBUL	_____
8	17 Mayıs 1994	Arif Hikmet Yıldıran	STANBUL	_____
9	1 Eylül 1995	Osman Murat Ülke	ZM R	8 kez emre itaatsizlik ve iki kez de asker kaçaklığı olmaktan dolayı 43 ay ceza aldı ve 701 gün cezaevinde kaldı. Türkiye aleyhine AYM’ne açtığı davayı kazandı.
10	15 Mayıs 2000	Uğur Yorulmaz	STANBUL	24 Ocak 2003’de reddini tekrarladı
11	15 Mayıs 2000	Timuçin Kızılay	STANBUL	24 Ocak 2003’de reddini tekrarladı
12	15 Mayıs 2000	Hasan Çimen	STANBUL	24 Ocak 2003’de reddini tekrarladı.
13	27 Ekim 2001	Mehmet Tarhan	STANBUL	24 Ocak 2003’de reddini tekrarladı.
14	27 Ekim 2001	Erdem Yalçınkaya	STANBUL	24 Ocak 2003’de reddini tekrarladı.
15	22 Ocak 2003	Mehmet Bal	MERSİN	9,5 aylık askerliğinin ardından, vicdani reddini açıkladı
16	24 Ocak 2003	Erkan Ersöz	STANBUL	_____
17	24 Ocak 2003	Sertaç Girgin	STANBUL	_____
18	24 Ocak 2003	Emir Üner	STANBUL	_____

¹⁷⁸ Tablodaki bilgiler için bkz: www.savaskarsitlari.org sitesinde, son erişim: 15.01.2008

19	24 Ocak 2003	Mustafa eyho lu	STANBUL	_____
20	15 Mayıs 2003	Sami Serkan Kazak	STANBUL	_____
21	15 Mayıs 2003	Ahmet Cem Öztürk	STANBUL	_____
22	20 Kasım 2003	Tu kan Tu	ZM R	_____
23	15 Mayıs 2004	Mahmut Elku	STANBUL	_____
24	15 Mayıs 2004	Cemal Karaku	STANBUL	_____
25	15 Mayıs 2004	Ersan U ur Gör	STANBUL	_____
26	15 Mayıs 2004	Ya ar Öner	STANBUL	_____
27	27 Haziran 2004	Do an Özkan	STANBUL	_____
28	27 Haziran 2004	Sinan Dünder	STANBUL	_____
29	5 Eylül 2004	Ömer Sezer	ANKARA	_____
30	5 Eylül 2004	mdat anlı	ANKARA	_____
31	5 Eylül 2004	smail Sabancı	ANKARA	_____
32	5 Eylül 2004	Salih Arıkan	ANKARA	_____
33	5 Eylül 2004	Hasan Akyürek	ANKARA	_____
34	5 Eylül 2004	Levent Duranyan	ANKARA	_____
35	04 Ekim 2004	ahin Özbay	STANBUL	_____
36	28 Ekim 2004	Necdet Özaktın	STANBUL	_____
37	26 Kasım 2004	Halil Savda	ÇORLU	Emre itaatsizlik suçunu müteaddit kez i lemi oldu u gerekçesi ile askeri ceza evinde tutulmaktadır.
38	18 Aralık 2004	Veli Akda	ZM R	_____
39	03 Ocak 2005	Necati Balbay	LÜLEBURGAZ	_____
40	14 Mayıs 2005	Yahsan Çatak	ZM R	_____
41	14 Mayıs 2005	Bülent Bekta	ZM R	_____
42	14 Mayıs 2005	Mehmet Öd	ZM R	_____
43	14 Mayıs 2005	Fikret Yeti ener	ZM R	_____

44	14 Mayıs 2005	Ercan Akta	ZM R	—
45	03 A ustos 2005	Erkan Yertutan	STANBUL	—
46	14 Mayıs 2006	Ahmet Özdemir	ANKARA	—
47	15 Kasım 2006	smail Saygı	STANBUL	—
48	19 Nisan 2007	Gökhan Aydın	KOCAEL	İlk kez subat 2001'de, askeri okuldan ayrılırken açıkladı ı vicdani reddini tekrar ediyor.
49	13 Mayıs 2007	Ahmet Aslan	STANBUL	—

Vicdani reddini açıkladıktan sonra askerlik yapmayı tercih edenler a a ıdaki tabloda (Tablo 3) sayılmaktadır¹⁷⁹:

TABLO 3.

NO	V CDAN RET AÇIKLAMA TAR H	S M- SOY S M	V CDAN RET AÇIKLAMA YER	SONUÇ
1	16.01.1993	Aykut Temizer	ZM R	Askerlik yapmayı tercih etti.
2	16.01.1993	Menderes Meletli	ZM R	Adli bir nedenle (ruhsatsız silah bulundurmak) girdi i Mamak Askeri Cezaevi'nde yönetimle uzla mayı tercih etti.
3	1993	Ahmet Nazım Hür	ZM R	Bedelli askerlik yapmayı tercih etti.
4	17.05.1994	Mehmet Sefa Fersal	STANBUL	155. maddeden yargılandı ı mahkemenin son duru masından ceza çıkma olasılı ı nedeniyle, duru ma bitmeden ayrıldı. Bu nedenle yakalandı ında Manisa'daki birli ine gönderildi ve askerlik yapmayı tercih etti.
5	17.05.1994	Ça lar Gürbüz	STANBUL	Askerlik yapmayı tercih etti.

¹⁷⁹ Tablodaki bilgiler için bkz: www.savaskarsitlari.org sitesinde, son eri im: 15.01.2008

Türkiye’de zorunlu askerlik hizmetini ifa etmekle yükümlü olanlar erkeklerdir. Kadınlar zorunlu askerlikten muaftır. Buna rağmen vicdani redde desteğini açıklayan kadınlar da vardır. Tablo 4’te bunların bir kısmı liste halinde sayılmıştır¹⁸⁰:

TABLO 4.

NO	VİCDANİ REDDE DESTEĞİN AÇIKLAMA TARİHİ	S İSMİ- SOY İSMİ	DESTEĞİN AÇIKLAMA YERİ
1	15 Mayıs 2004	İnci Akgül	STANBUL
2	15 Mayıs 2004	Ebru Topal	STANBUL
3	15 Mayıs 2004	Nazan Askeran	STANBUL
4	23 Eylül 2004	Ceylan Özerengin	STANBUL
5	14 Mayıs 2005	Ayten Demir	ZMİR
6	14 Mayıs 2005	Hilal Demir	ZMİR
7	14 Mayıs 2005	Ayşe Girgin	ZMİR
8	20 Mayıs 2007	Özlem Mollamehmetoğlu	—

Vicdani ret olgusu, 27-28 Ocak 2007 tarihlerinde İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Vicdani Ret Konferansı’nda ele alındı. Katılımcıların tamamı Avrupa Birliği’ne üye olmak isteyen Türkiye’nin, vicdani ret konusunu tartışmaya başlayıp, uluslararası standartlar çerçevesinde vicdani ret hakkını tanıması noktasında birleşti. Diğer bir görüş birliği ise militarizmin toplumsal yaşamın her alanına tesir ettiği ve milliyetçiliğin yükselişe geçtiği günümüzde vicdani ret hakkının sadece askerliğe gitmemenin savaşı

¹⁸⁰ Tablodaki bilgiler için bkz: www.savaskarsitlari.org sitesinde, son erişim: 15.01.2008

olarak kabul edilmemesi yönündeydi.¹⁸¹ Bu konferansın yapılması, vicdani ret olgusunun önümüzdeki günlerde daha çok tartışılmasını göstermektedir.

¹⁸¹ Çınar, Özgür Heval, “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Vicdani Ret”, s.108

SONUÇ

Vicdani ret ve sivil itaatsizlik konusunda buraya kadar yaptığımız açıklamalardan yola çıkarak vicdani reddin sivil itaatsizlik içinde de erlendirilip de erlendirilmeyeceği konusunda elde ettiğimiz bulgular üzerinden de erlendirme yapmaya çalışacağız:

Vicdani reddi, kamuya açık (aleni), vicdani olarak özellikle zorunlu askerlik konusundaki hükümet politikasına ve yasal düzenlemelere karşı yürütülen ve bunları dönüştürmeye yönelik, politik, dini veya etik temelli bir motivasyonla gerçekleştirilen, kamuya karşı niteliği barındıran ve bu karşı ile birlikte bireysel bir hareket olmaktan uzaklaştıran toplumsal bir dönüşüm sağlayan iddetsiz bir eylem olarak tanımlayabiliriz.

Sivil itaatsizlik ise hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerlere kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü şahısların daha üstün bir hakkını çiğnemeyen iddetsiz bir eylem olarak tanımlanabilir.

Bu iki kavramın tanım itibarıyla benzerlikler taşıdığı ortadadır. Benzerlikler unsurlar bakımında ele alındığında vicdani ret kavramının sivil itaatsizlik olgusu çerçevesinde ele alınması artmaktadır. Daha evvel de belirtildiği üzere genel kabul gören sivil itaatsizlik anlayışında sivil itaatsizlik kavramı en geniş haliyle bu unsurları içermektedir: yasaya aykırılık ve sistemin geneline değil, tekel haksızlıklara karşı olma, iddetsizlik, kamuya açıklık (aleniyet), hukuk devleti idesiyle çelişmeyen siyasal ahlaksal güdülenme, karşı çıkılan haksızlığın ağırlığı ve bütün yasal yolların denenmesi ancak sonuç alınmaması olması, yaptırıma katılma ve katlanma (cezaya rıza gösterme). Ancak bir eylemin sivil itaatsizlik olarak kabul edilmesi için eylemin yasaya aykırı, kamuya açık, iddet içermeyen ve ortak bir adalet anlayışına dayanan politik bir eylem olması yeterli ve gereklidir. Diğer unsurların bir eylemi sivil itaatsizlik olarak tanımlama konusunda çelişkiler barındıracağı ve sivil itaatsizliğin kapsamını olumsuz bir şekilde daraltacağı kanısındayım.

Bu çalımanın sivil itaatsizliğin tanım çerçevesi ve unsurlarına ilişkin bölümünde de açıklandı. Üç tür sivil itaatsizlik tanımı vardır: dar, geniş ve genel(baskın) tanım. Sivil itaatsizlik kavramına ilişkin tanımları bu ekle sınıflandırmada esas olan, bazı unsurların tanıma dâhil edilip bazılarının dâhil edilmemesidir. Mesela geniş tanım yasaya aykırılık, kamuya açıklık, ediminin özel türde bir motivasyonu, edimin anayasal düzenin sınırları içerisinde olması ekinde ifade edilen unsurları barındırmakta; bu unsurlara iddetsizlik unsuru eklendiğinde baskın tanıma, baskın tanıma ise eylemin yaptırımına katılma unsuru eklendiğinde ise dar tanıma ulaşılmaktadır. Dar tanımın bazı eylemlerin - her ne kadar sivil itaatsizlik olgusuyla ve bu olgunun tarihsel gelişimi ile örtü yorsa da - birer sivil itaatsizlik eylemi olarak değerlendirilmesini engellemektedir. Bu durum sivil itaatsizlik olgusunu oldukça daraltmaktadır.

Sivil itaatsizliğin en önemli unsurlarının iddetsizlik, kamuya açıklık ve yasadışı (yasaya aykırılık) olduğu söylenebilir. Bir eylemde bu unsurların olması halinde bu eylemi baka bir unsura gerek olmaksızın bir sivil itaatsizlik örneği olarak görmemiz gerektiği kanısındayım. Sivil itaatsizlik ediminin sistemin bütününe karşı yürütülen bir eylem olmadığı, sisteme içkin olduğu, amacının anayasal düzenin değiştirilmesi olmadığı, yasanın gerektirdiği yaptırıma katılınması gerektiği yönündeki görüşler bu edimin seviyeni azaltmakta olduğu, bu nedenle de sivil itaatsizlik edimcisini haksız gördüğü ve bu nedenle karşı çıktı yasal düzenlemenin ya da hükümet politikasının mevcut haline getirdiği iddia edilebilir. Karşı çıkılan yasal düzenlemenin çerçevesini belirleyen anayasanın me rulu u sorunu ele alındığında; söz konusu anayasanın oluşum sürecinin demokratik bağlamda me ru bir süreç olmaması halinde anayasal düzenin geneline karşı da sivil itaatsizlik eylemlerinin yürütülmesinin mümkün olduğu görüşündeyim.

Toplumun bireylerinin birarada yaşaması için yasaların olmasının zorunluluğu ve yasanın kendisine itaat edilmesini istemesi gözönüne alındığında; yasaya tabi olanların itaat göstermeyi kabullenmesi gerekir. Böyle bir kabulün yasaya tabi olanın kendi iradesi ile gerçekleşmesi için itaat edilen yasanın oluşum sürecinin me ru olması gerekir. Bir yasanın me ruiyeti bu yasanın oluşum sürecinin me ruiyetine bağlıdır. Yasanın oluşum sürecinin me ruiyeti ise yasayı yapan ve yasaya tabi olacak olan herkesin bu süreçte aktif katılımının olması ve sağlanmasına bağlıdır. Yasanın oluşum sürecine yasaya tabi olacak bazı kişilerin ve

grupların aktif katılımının engellenmesi halinde bu sürecin me ruiyeti zedelenece inden, söz konusu yasanın me ru oldu undan söz edilemeyece i kanaatindeyim. Bu durum anayasal bir düzende anayasanın olu turulması süreci için de geçerlidir.

Bir anayasal düzende yasal olanın çerçevesini belirleyen anayasa ve yasaların bütünlü ü oldu u dikkate alındı nda; yasaların veya bunlarda yer alan tekil hukuk normlarının anayasaya aykırı olması halinde buna kar ı sivil itaatsizlik eyleminde bulunulması mümkündür. Bunun gibi, anayasanın belirtilen ekilde me ru olmaması halinde de anayasal düzene kar ı da sivil itaatsizlik eyleminde bulunmanın mümkün oldu u söylenebilir. Ancak bu kar ıtlık anayasal düzeni ortadan kaldırmayı hedeflememeli, kamuoyunun ikna edilerek anayasal düzende me ruluk ba lamında var olan sorunların giderilmesini iddetsiz ve kamuya açık bir yol ile sa lamayı amaçlamalıdır. Gandhi'nin Hindistan'da gerçekle tirdi i ve sivil itaatsizlik olarak kabul edilen satyagrahalarının salt haksız bir hükümet politikasının veya tekil hukuk normunun ihlalini hedeflemedi i; aynı zamanda ngilizler tarafından olu turulan sömürge yönetimine kar ı çıkmayı da amaçladı ı iddia edilebilir. O halde Gandhi'nin satyagrahalarını söz konusu kar ıtlı a örnek olarak gösterebiliriz.

Vicdani reddin yukarıda yapılan tanımından yola çıkarak sivil itaatsizlikle benzer veya ortak unsurlara sahip oldu u görülmektedir. Vicdani ret de, sivil itaatsizlik gibi, iddetsiz, kamuya açık, siyasal ve ahlaksal güdülenme içeren, üçüncü ahısların haklarını çi nemeyen bir eylem türüdür.

Vicdani retçi dü ünçe, vicdan ve din özgürlü ü çerçevesinde zorunlu askerlik mekanizması veya askerlik konusundaki hükümet politikasına kar ı kendi dü üncelerini iddete ba vurmaksızın kamuya açık bir ekilde ve kamuoyunu ikna etmeyi amaçlayarak dı a vurmaktadır. Genelde vicdani retçiler (özellikle total retçiler), sava a, öldürmeye-öldürülmeye, zorunlu askerli e kar ı çıktı ı için ediminin temel insan haklarından olan ya am hakkına dayandı mını dü ünmektedir. Bu dü ünçe, onları, vicdani reddi temel hak ve özgürlüklerden sayma sonucuna götürmektedir.

Vicdani retçi, dini, etik veya politik bir güdülenmeyle hareket etmektedir. Vicdani ret kamuya açık bir eylem olmak zorundadır. Bir bireyin zorunlu askerlik mekanizmasını veya bu konudaki hükümet politikasını ele tirmek amacıyla bireysel olarak, aleni olmayan yani kamuoyu tarafından bilinmeyecek şekilde bir edim ifa etmesinin, vicdani ret olgusu içerisinde de erlendirilmesinin mümkün olmadığı söylenebilir. Zira vicdani ret eyleminin amacı kamuya karşı i Levi üstlenerek kamuoyunu zorunlu askerliğin ve bu konudaki hükümet politikasının haksız olduğunu ve dönüştürülmesi/kaldırılması gerektiği konusunda ikna etmektir. Yani bireyin vicdani kamunun vicdanını etkilemeye çalışmadığı sürece vicdani ret ediminden söz edemeyiz. Vicdani retçi üçüncü şahısların zarar görebileceği bir tutum sergilememelidir. Üçüncü şahısların haklarını zedeleyen bir tutumun kamuoyunun olumsuz yönde tepkisini çekeceği açıktır.

Vicdani reddin bu unsurlar bakımında sivil itaatsizlik ile benzerlikler gösterdiği ortadadır. Ancak genel kabul gören sivil itaatsizlik anlayışı ile vicdani ret olgusu arasında bazı unsurlar yönünden farklılıklar söz konusudur:

Yaptırıma katılma ve katlanma unsuru açısından bakıldığında vicdani retçiler ilkesel anlamda yaptırıma katlanmamakta ancak yaptırımla karşı karşıya kaldıklarında kamuoyunun ilgisini çekmek ve harekete dinamik kazandırmak için geri adım atmamaktadır. Her ne kadar durum böyle olsa da vicdani retçiler kendilerine verilen ve uygulanan hapis cezalarını ve bu cezaların dayandığı yasaları meşru bulmamaktadır. Bu durum Türkiye’de özellikle total retçiler tarafından ortaya konulmaktadır.

Genel kabul gören sivil itaatsizlik anlayışı bakımında sivil itaatsizlik ile vicdani ret arasında yasaya aykırılık unsuru bakımında da farklılık mevcut olduğu kanaatindeyim: Sivil itaatsizlikte yasa hükmünün deşmesi ve yasaya aykırı hükümet politikasının deşmesi amacıyla tekil hukuk normunun ihlali söz konusu olup sivil itaatsiz anayasal düzeni deş tirmek, sistemin geneline karşı olmak amacıyla deşildir. Ancak özellikle Türkiye’de vicdani ret tekil hukuk normunun ihlali şeklinde ortaya çıkmamakta vicdani retçiler genelde bir sistem muhalifliğine yönelmektedir. Mesela vicdani retçi Ersan Uğur Gör, kendisiyle

yaptı ım söyle ide, kendisinin ret eyleminin do rudan sistemin geneline/temeline yönelik oldu unu belirtmektedir. Ona göre sistem ya atıcı olmaktan ziyade kısıcıcıdır ve varolan rejim insanları önce militerle tirmekte sonra da militanla tırmaktadır. Gör, ba ka bir dünyanın mümkün oldu una dair inancından dolayı bu sistemin toptan de i mesi arzusuyla bireysel duru unu sergiledi ini belirtmektedir¹⁸². Halil Savda, Mehmet Tarhan ve Ersan U ur Gör gibi vicdani retçiler total reddi benimsemekte ve sorunlu olanın sistemin kendisi oldu unu bu nedenle de sisteme yönelik bir muhalafetin daha do ru oldu unu dü ünmektedirler. Di er taraftan dünyada ve Türkiye’de ‘seçici vicdani retçiler’ olarak da tanımlanabilecek bir grup vicdani retçi askerlik hizmetinin yerine sivil kamu hizmetinin ifasının ikamesini yeterli görmektedir. Bu grup, sistemin geneline yönelik bir muhalefet sergilememekte, yalnızca zorunlu askerlik yerine sivil hizmetlerde bulunma seçene inin getirilmesini talep etmektedirler. Bu ekilde farklı gruplar da ihtiva etmekle birlikte Türkiye’de genel anlayı sistemin geneline yönelik bir muhalefeti benimsedi inden, vicdani reddin genel kabul gören sivil itaatsizlik anlayı ı ile ba da madı ını belirtebiliriz.

Vicdani ret uluslararası belge ve kararlarda dü ünçe, vicdan ve din özgürlü ü kapsamında de erlendirilmektedir. Ayrıca vicdani reddin irade ve hareket özgürlükleri ve ya am hakkıyla da ba lantılı oldu u söylenebilir. Hukuk devletinde bu özgürlükler, temel hak ve özgürlükler olarak vazgeçilmez nitelikte olduklarından vicdani reddin hukuk devleti çatısı altında yasaya aykırı olamayaca ı öne sürülebilir. Ancak zorunlu askerlik konusunda mevcut hükümet politikasının reddiyesi anlamında vicdani reddin de yasaya aykırılık te kil etti i söylenebilir. Sistemin geneline yönelik bir muhalefeti içerdi i hallerde dahi vicdani ret, insanın temel hak ve özgürlüklerine dayanması, dü ünçe, vicdan ve din özgürlü ü kapsamında ele alınması nedeniyle hukuk devleti idesiyle uyum içinde oldu u ileri sürülebilir. Vicdani retçi edimini gerçekte tirirken hukuk devleti anlayı ında önemli yer tutan temel hak ve özgürlüklerini kullanmaktadır. Bu ba lamda vicdani retçinin ediminden dolayı cezalandırılmasının hukuk devleti nosyonuyla ba da mayaca ı açıktır. Buradaki temel sorun, hukuk devleti ilkelerini anayasal ve yasal normlarla kabul eden bir devlette bu ilkelere, uygulamada, uyulma ya da uyulmadı ına ba lıdır. E er bir anayasal düzende hukuk devleti ilkeleri yasal düzenlemelerde kabul edildi i halde uygulamada bu ilkeler gözardı ediliyor ya da yanlı uygulanıyorsa bu düzeni hukuk devleti olarak görmek mümkün de ildir. Bu durumda vicdani retçi, vicdani ret eyleminden dolayı cezalandırılabilir. O halde böyle

¹⁸² Ersan U ur Gör ile yaptı ım söyle i notlarından, 28.05.2007

bir düzende vicdani retçinin yaptırımı tabi tutulacağını bilerek edimini gerçekleştirmesi bir yasaya aykırılık teşkil etmektedir. Dolayısıyla vicdani retçinin eylemi bir yasadışı eylem olarak değerlendirilmekte yani yasaya aykırı bir eylem olmaktadır. Son tahlilde vicdani reddin yasaya aykırı bir eylem olduğu kabul etmek, bu olguyu tanımlamada, varolan duruma daha uygundur.

Gerek sivil itaatsizlik gerekse de vicdani ret iddetsiz ve kamuya açık eylemlerdir. Vicdani ret eylemcisi hiçbir surette iddete başvurmadan, kamuoyunu ikna etmek için sadece vicdani ret deklarasyonlarını kullanmakta ve diğer vicdani retçilerle birlikte iddete karşı örgütlenmektedirler. Vicdani reddin savaşa karşı bir tutum olduğu da göz önüne alındığında onun sadece iddete başvurmayan bir eylem olmakla kalmadığını aynı zamanda iddet karşıtlığını da içerdiği öne sürülebilir. Vicdani ret eyleminin kamuoyuna açık, yani aleni olması onun bireysel bir edim olmasının ötesinde toplumsal dönüşümü sağlamaya yöneldiğini göstermektedir. Nitekim vicdani retçi, reddini kamuoyuna duyururken, reddine bir çağrı ile yüklemekte ve dolayısıyla kamuoyunu eyleminin haklılığına ikna etmeye çalışmaktadır. Özellikle iddetsizlik ve kamuya açıklık unsurları vicdani reddi sivil itaatsizlik kavramı kapsamında değerlendirilmemizi mümkün kılmaktadır.

Görüldüğü üzere vicdani ret ve sivil itaatsizlik kavramları unsurlar bakımında benzer olup, vicdani ret eyleminin bir sivil itaatsizlik örneği olduğu iddia edilebilir.

Başta total retçiler olmak üzere Türkiye’de vicdani retçilerin önemli bir kısmı vicdani reddin yasallaşmasını istememektedirler. Bunun nedeni ise vicdani reddin yasallaşması halinde askerlik hizmetinin de mecburiyet kazanmasına olanak tanıyacağı yönünde tahminleri kanaattir. Ancak bir kısım vicdani retçi vicdani reddin bir hak olarak yasallaşmasını, karar mekanizmasına doğrudan katılım ve müdahale imkânının kendilerine tanınması koşuluyla kabul etmektedirler.

Vicdani retçilerin yargılanmalarının hukuk devletinin nitelikleriyle bağdaşmayan yönleri vardır: birinci olarak, hukuk devletinde bağımsız mahkemelerin olması ve yargılamaların bu bağımsız mahkemeler yoluyla yapılması gerekirken Türkiye’de vicdani

retçiler askeri mahkemelerde yargılanmaktadır. Askeri mahkemelerin üyeleri ise asker ki iler olduklarından askeri mahkemelerin askeri otoriteden ba ı ık oldu u zor gözükme ktedir. Bu ba lamda vicdani retçilerin yargılanma süreçleri ba ımsız mahkemeler tarafından yürütülmemekte ve bu da hukuk devleti idesiyle çeli me ktedir.

kinici olarak askeri mahkemeler, vicdani retçiler hakkında, eylemleri aynı olsa da, farklı kararlar vermektedir. Bu da hukuk devletinin niteliklerinden biri olan “yasa kar ısında herkese e it muamele” ilkesine aykırılık te kil etmektedir.

Üçüncü olarak Türkiye’de pozitif yasal düzenlemeler bölümünde ele aldı ımız üzere vicdani retçilerin cezalandırılmalarına sebebiyet verecek ihlali söz konusu olan bir yasa maddesi mevcut de ildir. Askeri mahkemeler bu konudaki bo lu u, olaya ve duruma uymayan TCK 318, TACK 58 maddeleriyle doldurmaya çalı maktadır. Bu da yargılamanın hukuk devletinin niteliklerinden olan yasallık ilkesiyle ba da madı ını göstermektedir.

Dördüncü olarak vicdani ret açıklaması din ve vicdan özgürlü üne dayalı bir kararın ifade özgürlü ünün kullanımını yoluyla dı avurumu oldu una göre vicdani retçilerin bu açıklamalarından dolayı yargılanmalarının hukuk devletinin temel hak ve özgürlüklerin bireyi devlet gücüne kar ı korumasına dair niteli ine aykırı bir tutumun varlı ını göstermektedir.

Vicdani reddin sivil itaatsizli in – en azından geni tanım içinde- kapsamında yer aldı ı, bu ba lamda onun hukuk devleti idesiyle çeli meyen bir hak oldu u ileri sürülebilir. Kanımızca bir eylemin sivil itaatsizlik sayılması için gerekli ve yeterli olan unsurlar vicdani ret kavramında da vardır. Zira vicdani ret eylemi de iddetsiz, aleni, ortak bir adalet anlayı ına dayalı, sistemin askerlik hizmeti konusundaki yasal düzenlemelerine kar ı bir tutum olmakla yasaya aykırı olan bir politik edimdir.

Sonuç olarak; vicdani reddin bir hak oldu u ve bu hakkın Türkiye’de de yasalla masının hukuk devleti nosyonunun gerekliliklerinden biri oldu u söylenebilir. Vicdani retçilerin yargılanma süreçlerinin hukuk devletinin nitelikleriyle tam olarak

ba da madı ı açıktır. Vicdani ret açıklamaları her ne kadar bireysel bir vicdani kararın dı a vurumu olarak gözükse de kamuya açıklı ın sa ladı ı bir kazanım olarak vicdani ret eylemi kamuoyuna barı çıl bir ça rı i levi barındırmaktadır. Bu anlamda da vicdani reddin toplumsal dönü üm ve geli imin bir parçası oldu unu; unsurları ba lamında sivil itaatsizlikle önemli noktalarda örtü tü ünü ve bu ba lamda vicdani ret hareketlerinin sivil itaatsizlik olgusu kapsamında ele alınması gerekti i kanaatindeyim.

Uluslararası hukukta vicdani ret bir hak olarak de erlendirilmi ve bazı ulusal yasalarda da bir hak olarak yasalla tırmı tır. Bu geli meler vicdani reddin etkisinin önemli derecede arttı nı göstermektedir. Ancak Türkiye’de henüz vicdani ret olgusu gereken de eri ve ilgiyi görebilmi de ildir.

Bunun sebepleri arasında vicdani reddin sistemin geneline yönelik bir muhalafet tarzı olarak ortaya konulmasının toplumda olu turdu u endi e sayılabilir. Vicdani retçiler genellikle total reddi benimsemekte ve eylemlerini bu çerçevede yürütmektedirler. Bu da vicdani ret olgusunu sınırlamaktadır. Toplum, düzenin de i tirilmesi olgusuna daima endi eyle bakmı tır. Bu endi e vicdani reddi kamuoyunu etkilemede yetersiz kılmaktadır.

Vicdani reddin, Türkiye’de gereken ilgiyi görememesinin bir ba ka nedeni ise yazılı ve görsel medyanın ve akademik çevrenin vicdani ret olgusunu yeterince ele almamasıdır. Vicdani ret konusunda kapsamlı bir akademik incelemenin henüz yapılmamı olması bu tespiti do rulamaktadır. Ne var ki dünyada birçok ülkede, vicdani reddin bir hak olarak yasal düzenlemelerde yer almı olması ve akademik çevrelerce bu olgunun yayınlanmı eserlere konu edilmi olması, vicdani reddin gördü ü ilgiden kaynaklanmaktadır. Bu ilginin en önemli kaynaklarından biri, 20. yüzyılın ikinci yarısında geli en ve yayılan sava kar ıtı eylemlerdir. Türkiye’de ise bu sava kar ıtı eylemler yeterince etkili olamamı , dolayısıyla vicdani ret olgusu da toplumda tanımsal ba lamda dahi yeterince bilinmemektedir. Bu durumun devamı halinde Türkiye’de vicdani reddin bir hak olarak yasalla masının çok zor bir sürece gebe olacaktır.

V CDAN RETÇ LERLE YAPILAN GÖRÜ ME NOTLARI¹⁸³

A) MEHMET TARHAN LE YAPILAN GÖRÜ MEYE DA R NOTLAR:

1-Vicdani ret eyleminiz esnasında özetle ba ınızdan geçenler nelerdir?

Ekim 2001'de vicdani reddimi deklare ettim ve 2005 Nisanında tutuklandım. ACK 88. madde (toplu erat önünde veya hizmetten tamamen kaçınmak maksadıyla emre itaatsizlikte ısrar)'den hakkımda açılan iki davadan 4 yıl (2+2) hapis cezasına çarptırıldım. Bu cezanın Askeri Yargıtay Daireler Kurulu tarafından bozulması üzerine Mart 2006'da tahliye oldum. Aynı davalardan Ekim 2006'da toplam 25 ay (10+15) hapse çarptırıldım ve dosya Askeri Yargıtay'da görü lülmeyi bekliyor. u anda “firar” suçlamasıyla aranıyorum.

2- Sizi vicdani ret kararını almaya sürükleyen sebepler nelerdir?

Sava ların sorumlularının, devletlerin me ru iddet araçları olan ordular oldu una inanıyorum. Bu kurumlar varlıklarını sava lara borçludurlar ve silahlı çatı malar olmasa da bir sonraki sava a hazırlık anlamında iç ve toplumsal çalı malar yürütürler. Bu anlamda sava ların bir parçası olmak istemedi im için reddimi açıkladım.

3- Sizce vicdani reddin unsurları nelerdir, neler olmalıdır?

Vicdani reddin tanımı oldukça açıktır. Ki inin dini, ahlaki, politik, ya da herhangi bir nedenle askerlik yapmayı, ya da verilen askeri görevi reddetmesidir.

4- Size göre vicdani ret sistemin geneline yönelik bir muhalefeti mi, yoksa tekil bir veya birkaç pozitif hukuk normunun ihlalini mi içerir/ içermektedir/veya hangisini içermelidir?

Vicdani redcinin red gerekçesine göre de i ir. E er antimilitarist bir anlayı la ve geni bir çerçeveye gerekçelendiriliyorsa genel bir muhalefettir. Ancak genel tanım ve temayül salt askerlik hizmeti ile ilgilidir ve bu anlamda da sadece ihlaldir.

¹⁸³ Bu bölümde Mehmet Tarhan ve Ersan U ur Gör ile yapılan görüşmeler sonrasında sorulan sorulara elektronik posta yoluyla verilen cevaplar oldu u gibi aktarılmı tır.

5- Vicdani reddi hukuk devleti nosyonu ölçe inde ele almak mümkün mü neden, aralarında bir ba kurulabilir mi?

Vicdani red hakkı adı üzerinde hak ve özgürlükler alanına, dolayısıyla hukuka dahildir. Düzenlemeler de bu alanda yapılmaktadır.

6- Vicdani ret kararını alırken dayandı mız esas veya esaslar nelerdir?

Militarizm tanımım ve bu tanımın dı nda bir ya am kurma iste im.

7- Sizce vicdani reddi bir sivil itaatsizlik eylemi sayabilirmiyiz. Size göre bu ikisi arasında nasıl bir ba lantı var?

Sayılması ya da sayılmaması konusundaki tartı ma e er de erliyse de benim için bir de er ta ımıyor. Aralarındaki ba lantı bireyin hukuk normlarının müzakeresi talebidir.

8- Vicdani reddin me rulu unu neye dayandırılıyorsunuz?

Kanaat, vicdan ve ki inin kendi ya amını kurgulama özgürlü ü tartı ma götürmez.

9- Vicdani reddin yasalla masını ister misiniz, yasalla manın size göre tehlikeli boyutları olur mu, yasalla ırsa nasıl bir süreçle yasalla masını istersiniz?

Do rudan böyle bir talebe sahip de ilsem de, bir süre sonra yasalla aca ı a ıkar. Bu yasala ma Yunanistan, Ermenistan örneklerinde oldu u gibi cezalandırıcı olabilir. Ancak asıl tehlike vicdani reddin antimilitarist-anar ist yorumu olarak tanımlayabilece imiz ve sistemin toptan ele tirisi anlamına gelen total red eylemini marjinalize ederek, total redcilerin üzerindeki baskıları toplumun geri kalanı için me rula tırması riskidir. Bununla mücadele stratejisi hakkında “vicdani red platformu kurulu deklarasyonu” bilgi vericidir.

10- Vicdani ret eylemi üzerine verilen cezaların uygulanmasına sizce rıza gösterilmelidir? Nitekim sivil itaatsizlik anlayı nda cezaya katlanma ilkesi genel

olarak esas alınmaktadır. Sizce cezanın uygulanmasına karşı çıkmak, veya cezadan kaçınmak vicdani ret eyleminin amacını zedeler mi?

Bu tamamen vicdani redcinin inisiyatifindedir. Sivil itaatsizlik tartışması ile ilgilenmedi mi belirtmi tim. Bu konu tamamen akademinin oyun bahçesinde, benim içinse duvarın öte tarafındadır.

11- Vicdani ret ile total ret arasındaki ili ki hakkında neler dü ünüyorsunuz? Total reddi nasıl algılıyorsunuz?

Total red, vicdani reddin antimilitarist, anar ist yorumudur. Salt askerlik yapmamakla yetinmeyip, militarizm ve ona içkin ayrımcılık ve tahakküm biçimleriyle yüzle meyi ve reddetmeyi, ya da en azından bu yolda çalı mayı öngörür.

B) ERSAN U UR GÖR LE YAPILAN GÖRÜ MEYE DA R NOTLAR

1-Vicdani ret eyleminiz esnasında özetle ba mızdan geçenler nelerdir?

Ben 2004 yılında Militarizm Festivali'nde reddimi açıkladım. Festivalin tüm tanıtım malzemelerinde organizatörlerden biri olarak adım geçiyordu ve ret açıklayaca ım aylar öncesinden biliniyordu. Garip bir tesadüf sonucu ret açıklamamdan iki gün önce aileme “bir hafta içinde skenderun'da bir askeri birli e katılmam gerekti ini” belirten bir belge gönderildi. Do al olarak ben bu ça rıyı dikkate almadım. Ancak ailemden yo un bir tepkiyle kar ıla tım. Hatta annem ve babam i i intihar edeceklerini söylemeye kadar vardırđılar. Farklı ehirlerde ya adı ımız için daha az görü erek bu sorunu kısmen a abildik veya yumu atabildik. Aradan bir yıl kadar geçtikten sonra jandarma karakolundan cep telefonumu arayıp “asker kaça ı” oldu umu ve beni aradıklarını söylediler. Ben de hiçbir ko ulda asker olmayaca ımı söyledim ve adresimi vererek ailemi rahatsız etmemelerini istedim. Ardından çe itli defalar Halil Savda'nın ve Mehmet Tarhan'ın duru malarını izlemek için askeri mahkemelere girmeme ra men bir sorunla kar ıla madım. Nihayetinde Mehmet Tarhan'ın duru malarından birinden çıkarken asker kaça ı oldu umu ve gözaltına alınaca ımı söylediler. Ya anan arbededen sonra “polise mukavemetten” dava açtılar ve askerlik ubesine

götürdüler. Burada nüfus ka ıdına el koyup ertesini gün foto raf çektirip gelmem gereti ini, mevcutlu olarak birli e götürülece imi söyleyerek bıraktılar.

2- Sizi vicdani ret kararını almaya sürükleyen sebepler nelerdir?

Benim ret kararı alı m, açıklamamdan çok öncesine uzanıyor. 1996-1997 itibariyle ret açıklayaca mı biliyordum. Anar izmden beslenen bir insan olarak otorite, hiyerar i, tektiple me vb kavramlarla hayatımın her alanında mücadele ediyordum. Ahlaki olarak politik argümanlarımı yok sayarak asker olamazdım. Öte yandan militarizmi, hem bireysel hem de toplumsal iddetin besleyicisi ve sürdürücüsü olarak görüyordum. Öyle ki her çocuk, sabahları okullarda “varlı mı Türk varlı mına arma an” ediyor. Her ergen çocuk, ortaö retimde milli güvenlik derslerinde subaylar kar ısında esas duru a geçiyor. Her genç erkek, askerde iddet görüp daha sonraki toplumsal rolünde iddet kullanan mertebesine eri iyor. Sosyal ya amın her noktasından buram buram militarist kokular geliyor. Ya amak ne kadar temel bir insan hakkıysa öldürmeyi ö renmemek de o kadar temel bir haktır diye dü ünüyordum. Hayatında eline silah almama bir ki i olarak bu hakkı hiçbir devlet veya ö lkü u runa feda etmek istemiyordum. Tutarlı bir sava kar ıtlı ının ise, onun hiçbir unsurunu desteklemekten ve i birlikçisi olmamaktan geçti ini dü ünüyordum. Disiplin, itaat gibi kavramlara ayrıca alerjim oldu unu da söylemeliyim.

3- Sizce vicdani reddin unsurları nelerdir, neler olmalıdır?

Bence vicdani reddin en temel unsuru, ba ka insanların ya amına kastetme hakkının kimsede olmamasıdır. Buna devletlerde dahildir. Elinde silah olan ki i veya örgütlerin barı tan bahsetmesi safdilliliktir. Ancak çe itli co rafyalardaki ret hareketlerine/biçimlerine bakacak olursak geni bir yelpazeye kar ıla ırız. Kimileri reddiyesini ahlaki ilkelere, kimileri dini inanı a, kimileri politik görü e, kimileriye hepsine birden dayandırıyor. Ayrıca belli bir orduya katılmayı reddeden “seçici retçiler” ve bazı emirlere itaat etmeyen “asker retçiler” var. Tüm bu biçimleri yok saymamakla birlikte kendi penceremden en tutarlı reddiyenin antimilitarist kökenli oldu unu dü ünüyordum. Burdan yola çıkarsak vicdani reddi sadece devletin kolluk kuvvetlerine katılmamak olarak de il, herhangi bir silahlı organizasyona katılmamak olarak görüyordum. Dolayısıyla sava lar arasında “haklı-haksız” ayrımı yapmıyorum.

4- Size göre vicdani ret sistemin geneline yönelik bir muhalefeti mi, yoksa tekil bir veya birkaç pozitif hukuk normunun ihlalini mi içerir/ içermektedir/veya hangisini içermelidir?

Benim ret eylemim doğrudan sistemin geneline/temeline yöneliktir. Çünkü sistemin ya atıcı olmaktan ziyade kısıyıcı olduğunu görüyorum. Varolan rejimin insanları önce militerle tırdı, ini sonra da militanla tırdı, ını dü ünüyorum. Başka bir dünyanın mümkün olduğunu inancımından dolayı bu sistemin toptan de i mesi arzusuyla bireysel durumu sergiliyorum. Ancak 1111 sayılı askerlik kanununa karşı çıkan ve “sivil hizmet” seçeneğinin olmasını isteyen retçiler açısından durum daha farklı.

5- Vicdani reddi hukuk devleti nosyonu ölçe inde ele almak mümkün mü neden, aralarında bir bağ kurulabilir mi?

Uluslararası hukukta, din ve vicdan özgürlüğü temel bir hak olarak yerini almıştır ve bu sözleşmelerin altında Türkiye Cumhuriyeti devletinin de imzası vardır. Eğer gerçek bir hukuk devletinden bahsediyorsak, inanç özgürlüğünün güvence altına alınması pek zor bir hamle olmayacaktır.

6- Vicdani ret kararını alırken dayandığımız esas veya esaslar nelerdir?

İkinci soruda bunu cevapladım sanırım. Sorudaki kastın başkaysa yüzyüze görüşümüzde daha detaylandırabiliriz.

7- Sizce vicdani reddi bir sivil itaatsizlik eylemi sayabilir miyiz? Size göre bu ikisi arasında nasıl bir bağlantı var?

Evet. Vicdani redde sivil itaatsizlik eylemi diyebiliriz. Bugün, vicdani reddi bir hak olarak tanıyan ve yasal düzenlemeler yapan ülkelerde de geçmişte retçiler cezalandırıldılar. Türkiye’de retçiler halen ironik bir şekilde Askeri Mahkemelerde “emre itaatsizlikte ısrar” suçlamasıyla yargılanıyorlar. Karşı çıkılan durumun, apoletiyle, üniformasıyla sivillikle alakası olmayan güçlü bir yapı olduğunu düşünülürse sivil bir bireyin ret eylemi otomatikman sivil itaatsizlik olarak adlandırılabilir.

8- Vicdani reddin me rulu unu neye dayandırıyorsunuz?

Sözlüklerde “birey” kelimesinin anlamı öyle: Kendine özgü nitelikleri yitirmeden bölünemeyen tek varlık. Bireysel bir eylem olan vicdani reddin me rulu unun buradan geldi ini dü ünüyorum.

9- Vicdani reddin yasalla masını ister misiniz, yasalla manın size göre tehlikeli boyutları olur mu, yasalla ırsa nasıl bir süreçle yasalla masını istersiniz?

Total retçi oldu um için kendi pozisyonumdan vicdani reddin yasalla ması gibi bir talebim yok. Ancak yasalla masını toplumsal bir kazanım olarak görürüm. E er ki insanları, geçmi te Avrupa’da uygulanan “vicdan jürileri”ne sokup samimiyet testi yapılmaya kalkılırsa bu onur kırıcı olur. Ayrıca yapılacak sivil hizmet düzenlemesinin cezalandırıcı hüviyetinin olmaması gerekir. Öte yandan böyle bir düzenlemeyle birlikte askeri yargının kaldırılması, Genelkurmay Ba kanı’nın Milli Savunma Bakanlığı na ba lanması ve ordunun vesayetinin zayıflatılması da gerekir fikrindeyim. Aksi durumda Türkiye’de vicdani ret hakkının tanınaca mı sanmıyorum.

10- Vicdani ret eylemi üzerine verilen cezaların uygulanmasına sizce rıza gösterilmelidir? Nitekim sivil itaatsizlik anlayı nda cezaya katlanma ilkesi genel olarak esas alınmaktadır. Sizce cezanın uygulanmasına kar ı çıkmak, veya cezadan kaçınmak vicdani ret eyleminin amacını zedeler mi?

Türkiye’de vicdani retçiler bir kereye mahsus bir cezalandırmayla kar ı kar ıya de iller. Askerlik ubesi-Askeri Birlik-Askeri Mahkeme-Askeri Hapisane kısır döngüsü içerisinde defalarca aynı maddeden yargılanıyorlar. Verilen ceza bitip retçi tahliye olduktan sonra süreç yeniden ba lıyor ve böylece adı konulmamı bir müebbet hapis ya anıyor. Bu hapislik durumu, retçi mevcutlu olarak birli e gönderildikçe sürüyor ve sonunu kimse bilmiyor. Üstelik son dönemde askeri yargı bu konuda içtihat olu turmaya çalı ıyor. Geçmi te ACK m. 87’den yargılama yapılırken artık a ırla tırılmı olan m. 88’den dava açılıyor. 7 veya daha fazla asker denkle tirilip “toplu erat önünde emre itaatsizlikte ısrar” deniliyor. A HM, Osman Murat Ülke kararında hem bu kısır döngüye hem de “sivil ölüm”e i aret etmi ti. Kaldı ki retçiler sosyal ya amlarında zaten devamlı olarak cezalandırılıyor. Seyahat edemiyor, evlenemiyor, i bulamıyor vb. Tüm bunları alt alta topladı ımızda retçilerin yeterince bedel

ödedi ini dü ünüyorum. Kendi adıma, nası ki orduya katılmayı reddediyorsam hakkımda verilecek cezaları da reddediyorum. Zorla hapse atılmadı ım sürece kendi ayaklarımla ne mahkemeye gidip savunma yaparım, ne savcıya ifade veririm ne de tamam cezamı infaz edin derim. Ancak bu, kaçaca ım anlamına da gelmez. Ben buradayım ve hayatımı ya amaya çalı ıyorum. Beni arayan varsa –ki elindeki teknolojik imkanlarla devlet- kolaylıkla bulabilir. Özetle, emre itaatsizlik, firar, halkı askerlikten so utma gibi gerekçelerle bana verilebilecek cezaları -zorla hapsedilene kadar- görmezden gelmeyi tercih edece im. Bunun ret eylemime bir zarar verece ini, amacıma ters dü ece ini dü ünüyorum. Çünkü bahsetti im ceza maddelerinin temel insan haklarına aykırı oldu u kanaatindeyim.

11- Vicdani ret ile total ret arasındaki ili ki hakkında neler dü ünüyorsunuz? Total reddi nasıl algılıyorsunuz?

Bir total retçi olmama ra men kendimi vicdani retçi olarak tarif ediyorum. Çünkü vicdani reddin henüz yeteri kadar bilinir oldu unu dü ünüyorum. Ayrıca imdilik önümüzde bir sivil hizmet seçene i olmadı ndan total reddi dillendirerek insanların kafalarını karı tırmak istemiyorum. Yukarda da bahsetti im gibi vicdani reddin birçok biçimi var. Total rette bunlardan birisi. Bence vicdani ret bir çatı kavramdır. Bünyesinde sivil hizmeti kabul eden retçiler, geri hizmette askerlik yapmayı kabul eden retçiler, devrimci veya dinsel ordulara katılırim ancak resmi/baskıcı ordularda yer almam diyen seçici/politik retçiler, orduların gereklili ini savunan ancak i gale katılmayı reddeden asker retçiler, kaçabildi i kadar kaçan gri retçiler, askerli i ve her tür alternatifini reddeden total retçileri barındırır. Total ret daha çok anar ist felsefenin uzantısı oldu u için mücadele alanı da geni tir. Do rudan orduların ve otoriter yapıların özüne bir ele tirisi vardır. Askere gitmemenin yanında silahların üretim ve transferine de kar ı çıkar. Orduların insan kayna ı olmamanın devamında finans kayna ı olmamayı da içselle tirir. MERN S gibi fi leme yöntemlerinin yanısıra vergi vermeyide benimsemez. Kısaca devletlerin, birey üzerindeki her türlü tahakkumuna kar ı çıkar. Tabiki devletlerin elinin kolunun bu kadar uzun oldu u sistemler içerisinde bunların her birinin mümkünü ü çok kısıtlı, bunun farkındayım.

KAYNAKÇA

Akta ,Ercan, "*Barı in Bir Ses: Vicdani Ret*", www.savaskarsitlari.org sitesinde, son eri im: 15.01.2008

Arendt, H., "*nsanlık Durumu*", Ayrıntı Yayınları, 1994, stanbul,

Arendt, H., "*Sivil taatsizlik*", *Kamu Vicdanına a rı: Sivil taatsizlik*, inde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stanbul 2000, s.95

Artuk, M. Emin, "*Sivil taatsizlik Ve Ceza Hukuku*", *Argumentum Aylık Hukuk Dergisi*, Y.3-4, Temmuz-Aralık 1993, s.727

Aygün, Tarık, *Efendili in Reddi, Sivil taatsizlik ve Do rudan Eylem*, Versus yay., 2.baskı, stanbul 2006

Ay egül Altınay, "*Mehmet Tarhan'ı Görme Zamanı*", *Radikal* 2, 2 ubat 2006

Bedau, H. Adam, "*Civil Disobedience and Personal Responsibility For njustice*", *Sivil taatsizlik*, inde, ükrü Ni ancı, Okumu Adam Yay., stanbul, Mart 2003, s. 193

Can,Osman, "*Vicdani Ret*", *Anayasal Bir Hak mı?*", *Radikal Gazetesi*, 12.07.2005

Collins Cobuild English Language Dictionary, Collins ELT, London and Glasgow, 1990

Collins,Diane/ Wilkinson, Robert, *Otuz Be Do u Filozofu*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000

Çınar, Özgür Heval, “*Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Avrupa Birli i'nde ve Türkiye'de Vicdani Ret*”, Türkiye Barolar Birli i Dergisi, sayı 72, 2007, s.94

Dworkin, Roland, “*Sivil taatsızlı in Eti i ve Pragmati i*”, *Kamu Vicdanına Ça rı: Sivil taatsızlık*, çinde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stanbul 2000, s.142-143

Erdo an, Mustafa, “ “*Hikmet-i Hüükümet*”ten *Hukuk Devletine Yol Var mı?*”, *Do u Batı Dü ünçe Dergisi*, Y.4, S.13, Kasım, Aralık, Ocak 2000-2001, s.45 vd.

Galtung, Johan , “*Gandhi ve Alternatif hareket Teoride Satyagraha- Normlar*”, *Kamu Vicdanına Ça rı: Sivil taatsızlık*, çinde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stanbul 2000, s.213

Gandhi, *Bir Özya am Öyküsü (Ya adı m Gerçe in Öyküsü)*, çev. Vedat Günyol, stanbul, 1984

Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 12. Basım, stanbul, Kasım 2000

Göze, Ayferi, “*Baskıya Kar ı Direnme Hakkının Kabul Edildi i Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar*”, stanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XXXVI, S.1-4, 1971, s.29-30

Göze, Ayferi, “*Onaltıncı Yüzyıl Dü ünürlerinde Baskıya Kar ı Direnme*”, stanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XXXIV, S.1-4, 1969, s.250

Göze, Ayferi, “*Onyedi ve Onsekizinci Yüzyıl Düünürlerinde Baskıya Kar ı Direnme*”,
stanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XXXV, S.1-4, 1970, s.61

Güler, Esmeray , Bekir Fatih Meral ve Nail Anıl Cinisli, “*Vicdani Retçili in Tarihsel Geli im Süreci*”, (*The New conscientious objection : from sacred to secular resistance / edited by Charles C. Moskos, John Whiteclay Chambers II. New York : Oxford University Press, 1993.* adlı kitaptan yapılmı bir çeviri),

<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=2&ArsivAnaID=26239>, son eri im:
15.01.2008

Günyol, Vedat, “*Önsöz*”, b.y.: H.D. Thoreau, *Haksız Yönetime Kar ı*, (Çev. Vedat Günyol),
stanbul 1963

Habermas, Jürgen, *Sivil taatsizlik, Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması*, çev.Hayrettin
Ökçesiz, Afa Yay. stambul 1995, s. 9-10

Habermas, Jürgen, “*Sivil taatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denekta ı. Almanya’da Otoriter Legalizm Kar ıtlı ı*”, *Kamu Vicdanına Ça rı: Sivil taatsizlik*, çinde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stambul 2000, s.124

Hocao lu, Durmu , “*Sivillik ve Demokrasi*”,Yeni Türkiye Dergisi S:18, s.106

zmir Sava Kar ıtları Derne i, “*Vicdani Ret Dosyası*”, www.savaskarsitlari.org, son eri im:15.01.2008

Karda , Ümit, “*Modern Devlet, Ordu ve Vicdani Ret tirazı*”, Birikim Dergisi, sayı 207, Temmuz 2006, s.36 vd.

Ni ancı, İkrü, *Sivil taatsizlik*, Okumu Adam Yay., stanbul, Mart 2003

Ökçesiz, Hayrettin, “*Sivil taatsizli in Bir Öncüsü:Sokrates*”, Argumentum Aylık Hukuk Dergisi, Y.3-4, Temmuz-Aralık 1993, s.659-660

Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil taatsizlik*, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Yayınları, 3. Baskı, stanbul, 2001

Öktem, Niyazi, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi*, Beta Basım Yayım Da ıtım, 4. Bası, stanbul, Ocak 1988

Rawls, J., “ *Sivil taatsizli in Tanımı ve Haklılı ı*”, *Kamu Vicdanına Ça rı: Sivil taatsizlik*, çinde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stanbul 2000, s.56

Sancar, Mithat, “ *iddet, iddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti*”, Do u Batı Dü ünce Dergisi, Y.4, S.13, Kasım, Aralık, Ocak 2000-2001, s.25 vd.

Saner, Hans, “ *Demokrasilerde Direnme Sorumlulu u Üzerine*”, *Kamu Vicdanına Ça rı: Sivil taatsizlik*, çinde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stanbul 2000, s.161

Sevi , V. Re it, “*Leon Duguit’ye Göre Hukuk Kaidesi*” stanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XV, s.348

Speck, Andreas, "Dünyada Ça da Ret ve Ret Hareketlerinin Ana Hatları: Sava Kar ıtı Uluslararası Hareket çinde Ret", Birikim Dergisi, s.207, Temmuz 2006, s.42 vd.

Sunar, İlkay, *Dü ün ve Toplum*, Doruk Yayınları, Ankara, 1999

Tanör, Bülent, "Anayasa Hukuku Açısından Sivil taatsizlik", Argumentum Aylık Hukuk Dergisi, Y.3-4, Temmuz-Aralık 1993, s.702

Thoreau, H., D., " Devlete Kar ıt taatsizlik Görevi Üzerine", *Kamu Vicdanına Ça rı: Sivil taatsizlik*, çinde, Der. Yakup Co ar, Ayrıntı Yay., 2.Baskı, stanbul 2000, s.39

Türk Dil Kurumu, "Türkçe Sözlük", cilt 2, Ankara 1988

<http://www.amnesty.org.tr/v1312200322.si>

<http://www.umn.edu/humanrts/osce/basics/copenhagen1990.html>

<http://:echr.coe.int/Eng/Press/2006/Jan/Chamberjudgment%DCIkevTurkey240106.htm>

www.savaskarsitlari.org